म. ग्रं. सं. ठाणे.
विषय ...... काव्य
सं. क्र. २५६५

बाळ सामंत

REFBK-0025628
REFBK-0025628

संदर्भ काव्य

२५७५
२५६२८
१६।६।८८

प्रा. क्र. २५६२८
काव्य

मराठी नाट्यसंगीत

बाळ सामंत

REFBK-0025628
REFBK-0025628

उत्कर्ष प्रकाशन
पुणे ४

प्रथमावृत्ती
जानेवारी १९७५

द्वितीय आवृत्ती
२६ जानेवारी १९८८

© बाळ सामंत

प्रकाशक
सौ. सविता सु. जोशी
उत्कर्ष प्रकाशन
पुणे ४११ ००४
पुणे ४११ ०३०

मुखपृष्ठ
रविमुकुल

मुद्रक
सा. रा. भंडारी
भंडारी मुद्रणालय
२७१ नारायण पेठ
पुणे ४११ ०३०

मूल्य ७० /— रुपये

ज्यांना नाना' म्हणून हाक
मारण्याचे भाग्य मला लाभले
त्या नटसम्राट बालगंधर्व
यांच्या पवित्र स्मृतीस

— **बाळ सामंत**

मनोगत

'मराठी नाट्यसंगीत' या ग्रंथाची दुसरी आवृत्ती नाट्यरसिकांच्या हाती देताना मला अत्यंत आनंद होत आहे. १९७५ साली या ग्रंथाची पहिली आवृत्ती मुंबई महानगर-पालिकेच्या संगीत सभेतर्फे प्रकाशित करण्यात आली. मुंबई महानगरपालिकने प्रकाशित केलेले हे पहिले आणि शेवटचे सांस्कृतिक प्रकाशन त्यावेळचे म्युनिसिपल कमिशनर म. वा. देसाई यांच्या प्रेरणेमुळे झाले. म. वा. देसाई हे माझे फार निकटचे मित्र. मराठी संगीत नाटक आणि शास्त्रीय संगीत यांचे ते जाणकार रसिक होते आणि या क्षेत्रातील सर्व आघाडीचे रथी-महारथी त्यांच्या मित्रपरिवारात होते. ते स्वत: उत्तम हार्मोनियम-वादक होते आणि चांगल्या कसलेल्या गवयानांही त्यांनी अनेकवेळा साथ केली होती. बालगंधर्व जन्मशताब्दीच्या सुमुहूर्तावर प्रकाशित होत असलेल्या या ग्रंथाचे प्रकाशन पाहाण्यास हा माझा जिवलग मित्र आज हयात नाही याचे मला अत्यंत दु:ख होत आहे.

१९७५ साली या ग्रंथाची छपाई अवघ्या आठ दिवसात करण्यात आली आणि मधु देसाई यांच्या वाढदिवसादिवशीच त्याचा शानदार प्रकाशन सोहळा झाला. पण छपाईच्या घाईगर्दीत छापील प्रतीत अनेक अक्षम्य मुद्रणदोष राहिले. माझे मित्र आणि संगीत क्षेत्रातील एक अधिकारी व्यक्ती डॉ. शरच्चंद्र विष्णू गोखले यांनी मोठ्या चिकाटीने हे शुद्धीकरणाचे काम मोठ्या आवडीने केले आहे. या ग्रंथातील पदांची निवड करण्याबाबत

मला डॉ. गोखले यांच्याप्रमाणे डॉ. बाबूराव ढेकणे, वसंत शांताराम देसाई आणि मा. अनंत दामले या जाणकार मित्रांचे साहाय्य झाले. या ग्रंथासाठी लागणारे संदर्भ-साहित्य मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयाचे प्रमुख श्री. अच्युत तारी आणि त्यांचे सहकारी कु० लतिका जोशी आणि श्री. पारायणे यांचे फारच मोठे साहाय्य झाले. या ग्रंथात समाविष्ट केलेल्या छायाचित्रांपैकी काही छायाचित्रे द. ग. गोडसे (मुंबई मराठी साहित्य संघ), विद्याधर गोखले आणि मा. दामले यांच्या कृपेने मिळाली. या ग्रंथातील आपली नाट्यगीते समाविष्ट करण्यास संमती दिल्याबद्दल माझे सर्व नाटककार मित्र व आज हयात नसलेल्या नाटककारांच्या वारसदारांचे मी मनःपूर्वक आभार मानतो. त्या सर्वांचा तपशीलवार ऋणनिर्देश अन्यत्र केला आहे.

या ग्रंथाची मुद्रणप्रत तयार करण्याचे अवघड काम सौ. सुधा बाळ देशपांडे यांनी मोठ्या आस्थेने केले याबद्दल त्यांचे श्रेय ग्रंथसंग्रहालयाचे श्री. पारायणे यांच्याकडे जाते. या ग्रंथातील छायाचित्रांचे ब्लॉक्स मला अत्यंत तत्परतेने उपलब्ध करून दिल्याबद्दल मी माझे मित्र श्री. सदाशिवराव तिनईकर, म्युनिसिपल कमिशनर, यांचेही आभार मानतो.

मराठी नाट्यसंगीतप्रेमी या नव्या आवृत्तीचे मनःपूर्वक स्वागत करतील अशी आशा आहे.

खार, मुंबई.

—बाळ सामंत

बाळ सामंत

यांचे प्रकाशित साहित्य

विनोद

तारांबळ
करामत
गोंधळ
सावळा गोंधळ
बाळक्रीडा
बाळलीला
बाळबोध
खिरापत
उसने अवसान
हात पहावा पोरीचा
चकमक
नसता उपद्व्याप
हास्यकल्लोळ
मस्करी
खुष मस्करी
नवरा बायको
हात दाखवून अवलक्षण
नवलाई

कादंबरी

हिंदू कॉलनी तिसरी गल्ली
प्रेम करावे जपून

चरित्रे

शापित यक्ष
तो राजहंस एक

संपादित

मराठी नाट्यसंगीत
मोठी माणसे
हितगुज
मर्मबंधातली ठेव ही
महापर्व
मुलखावेगळी माणसे
जगावेगळी माणसे
अशी असतात एकेक माणसे

इतर

मेमसाहेब
मैफल
ग्रंथायन

□

अंतरंग

□

१. प्रस्तावना–मराठी नाट्यसंगीताची वाटचाल. ९
२. ध्वनिमुद्रिका देणाऱ्या गायकांच्या संक्षिप्त नावांचा खुलासा. ३१
३. पदांचा अनुक्रम गायकांच्या नावासह. ३२
४. शाकुंतल ते गोराकुंभार या नाटकांतील निवडक पदे. ६१
५. पदांची सूचि–नाटकांच्या नावासह २२९
६. ऋणनिर्देश २४९
७. परिशिष्ट २५०

□

मराठी नाट्य-संगीताची वाटचाल

मराठी नाटकांची परंपरा ज्ञानेश्वरांच्या काळापासून चालत असली पाहिजे असा विद्वानांचा तर्क आहे. कै. वि. का. राजवाडे यांना तंजावर येथे एका रामदासी मठात इ. स. १६९० च्या सुमारास लिहिलेल्या 'श्रीलक्ष्मी नारायण कल्याण' या नाटकाची हस्तलिखित प्रत मिळाली या हस्तलिखितावरून मराठी नाटकाची परंपरा ज्ञानेश्वर-कालाइतकी जुनी आहे असा इतिहासाचार्य राजवाडे यांचा दावा. या नाटकाची नांदी पुढीलप्रमाणे :

जय जलधि गंभीर । जय सुरुचिराकार ।।
जय शमित अरिजाल । जय भक्तानुकूल ।।

'लक्ष्मीनारायण कल्याण' या नाटकानंतरच्या दीडशे वर्षांत तमाशे, ललित, दशावतारी खेळ, इत्यादी लोककला समाजाचे रंजन करीत होत्या. पण नाटकाचा असा पहिला प्रयोग कै. विष्णुदास भावे यांनी १८४३ साली सांगली येथे करून मराठी रंगभूमीची प्राणप्रतिष्ठा केली. त्यांच्या 'सीतास्वयंवर' या नाटकाचा एक प्रयोग मुंबईकरांसमोर झाला आणि त्यांना तो फार आवडला. भाव्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे "अशा प्रकारे, मुंबई, पुणे, नगर वगैरे ठिकाणी आम्ही चारपाच खेपा १८६१ पर्यंत केल्या व कीर्ती आणि पैसा पुष्कळ मिळवला. पुढे मी नाटक मंडळी सोडल्यावर माझ्या नाटकातील मुख्य मुख्य पात्रांनी नाटके केली. त्यापासून दुसऱ्यांनी, अशी परंपरा होता होता जिकडे तिकडे नाटकेच होऊन गेली. पुढे पुढे तर या कलेकडे लोकांचे लक्ष लागून पुष्कळ लोकांनी नवी नाटके रचून छापली व कॉलेजे, हायस्कुले वगैरेतील मंडळींनीही नाटके केली."

भाव्यांनी रामायण, महाभारत आणि भागवत यातील सुमारे पन्नास लोकप्रिय आख्यानावर पद्यें रचली. त्यांच्या चाली प्रासादिक आणि रसानुकूल होत्या. सीतास्वयंवर नाटकातील ही नांदी म्हणजे किर्लोस्कर, देवल, खाडिलकर याच्या नाटकातील नांदीचे स्फूर्तिस्थान. अर्थात भावे त्याला नांदी न म्हणता नमनाचे पद्य म्हणतात.

गणपतीचे नमनाचे पद्य

(राग : यमन, ताल : धुमाळी)

श्री गजवदना दे मतिहीना करावया नूतन कवना ।। धृ० ।।
अष्टदश पुराणे सुरस ही गाऊ करु कैचे जनरंजना ! ।। १ ।।
सुरस कथानके वेचक घेऊन करु इच्छित नाटके नाना ।। २ ।।
ईशचरित काय पामर वर्णिल जेथे थकली अहि रसना ।। ३ ।।
नाही ज्ञान हा दास विष्णु तव लीन परी करि सज्ञाना ।। ४ ।।

'सीतास्वयंवर'मधील दशरथाचे हे पद पहा–

(राग : खमाज, ताल : एका)

ऐक कैकयी राघव वनी पाठवू नको गे ।। धृ० ।।
सुकुमार बाल लहान । वनी क्षुधा लागल्या तहान ।
कोण देईल अन्नपान साग तरी सखे गे ।। १ ।।
न सीता साहे उष्ण । कोमल तनु वय लहान ।
मजसी प्रिय प्राणाहून आवडता प्रिये गे ।। २ ।।
पुत्र विरहे जाईल प्राण । आहे शाप मजलागून ।
काय दुष्ट हेतु धरुनि सांगसी असे गे ।। ३ ।।

१८४३ पासून १८८५ पर्यंत पौराणिक नाटकांची आणि तशा नाटकमंडळ्यांची चलती होती. पण हे नाटककार आपल्या नाटकात भाव्यांचीच पदे उपयोगात आणत होते. अर्थात पदे म्हणण्याचे काम सर्वस्वी एकट्या सूत्राधारावर अवलंबून असे. सूत्रधार सतत रंगभूमीवर असे. भाव्यांच्या पावलावर पाऊल टाकून त्यानंतरच्या काळांत बाबाजी दातार (इचलकरंजी नाटकमंडळी), नाना सोहनी, अनंतबुवा बुधकर (तासगावकर नाटकमंडळी), रावजी शहरकर (पुणेकर नाटकमंडळी), सखारामबोवा चांबळीकर सरनाईक (सांगलीकर नाटकमंडळी), आणि गोविंददास (कोल्हापूरकर नाटकमंडळी) या कवींनी पौराणिक आख्यानावर नाटकास योग्य अशी पद्य रचना केली.

किर्लोस्कर युग

या पौराणिक नाटकमंडळ्या आणि आर्योद्धारकसारख्या गद्य नाटक मंडळ्या मराठी रसिकाचे रंजन करीत असता मराठी रंगभूमीच्या क्षितिजावर एक महान तारा उदयाला आला आणि तो म्हणजे बलवंत पांडुरंग ऊर्फ आण्णासाहेब किर्लोस्कर. ३१ मार्च १८४३ रोजी म्हणजे विष्णुदास भाव्यांच्या पहिल्या संगीत नाटकाच्या प्रयोग वर्षी आण्णासाहेबांचा गुर्लासूर (गुर्लहोसूर) येथे जन्म झाला. १८७३ साली आण्णासाहेबांनी 'शांकरदिग्विजय' नावाचे एक गद्य नाटक प्रसिद्ध केले. १८८० साली किर्लोस्कर पुण्यात आले असता त्यांनी काही पारसी नाटके पाहिली व तशा प्रकारचे नाटक मराठीत रचण्याची ईर्षा त्यांच्या मनात निर्माण झाली. आणि त्यातूनच 'सं. शाकुंतल' नाटकाचा जन्म झाला. दि. १३ ऑक्टोबर १८८० मध्ये पुणे येथे तंबाखू आळीत विजयादशमीच्या मुहूर्तावर गुळवे यांच्या वाड्यात 'शाकुंतल'च्या पहिल्या तीन अंकांची रंगीत तालीम झाली.

संगीत नाटकाचा पहिला दिवस

"तारीख ३१ ऑक्टोबर १८८० आश्विन वद्य १३, रविवार, शके १८०२ अमृतसिद्धियोग हा संगीत नाटकाचा प्रथम दिवस. बुधवार पेठेतील भांग्या मारुती समोरच्या

तांबेकरांच्या वाड्यात असलेल्या आनंदोद्भव नाटकगृहाचे तिन्ही मजले गच्च भरले होते. " सकल कला गुणवेत्ते पंडित " या दिवशी जमले होते. प्रत्येकाच्या मुद्रेवर व पात्रांच्या अंतःकरणांत उत्साह दिसत होता. पात्रांची तयारी झाली. सूत्रधार दोन पारिपार्श्वकांसह पडद्यात सज्ज होऊन नांदी म्हणण्याकरितां उभे राहिले व आता नाट्यशास्त्र विधिप्रमाणे पडद्यात—

' पंचतुंड नररुंड मालधर पार्वतीश आधी नमितो '

हे मंगलाचरण म्हणण्यास सुरुवात करणार, तो जणू पडदा ओढणाऱ्यासही तेवढाही विलंब असह्य होऊन त्याने एकदम पडदा वर केला. त्याबरोबर आण्णासाहेबांनी घेतलेली सूत्रधाराची भव्य मूर्ति प्रगट होऊन त्यांचा गंभीर आवाज व नाटेकर, शेवडे या पारिपार्श्वकांचे गंधर्वतुल्य आलाप प्रेक्षकांच्या कर्णद्वारा प्रवेश करू लागले. त्या प्रसंगी आण्णांचा रंगभूमीवरचा हा प्रवेश म्हणजे संगीत कलेच्या विश्वकर्म्याचा अवतार असे लोकांस वाटू लागले. " (किर्लोस्कर चरित्र -मुजुमदार).

' संगीत शाकुंतल ' नाटकाच्या या पहिल्या प्रयोगाने मराठी रंगभूमीवरील संगीत नाटकाचे युग सुरू झाले. त्यानंतर दोन वर्षांनी पुण्यातील आप्पा बळवंताच्या वाड्याजवळ त्या वेळी असलेल्या " पूर्णानंद " नाटकगृहात दिनांक १८ नोव्हेंबर १८८२ रोजी ' सौभद्र ' नाटकाचा प्रयोग करून आण्णासाहेबानी संगीत नाटकाचे जनक ही आपली भूमिका मराठी रंगभूमीच्या इतिहासात चिरस्थायी केली. १८८२ ते ९० हा आठ वर्षांचा कालखंड म्हणजे किर्लोस्कर संगीताचा काळ असे म्हटले पाहिजे. किर्लोस्करांनी आपल्या नाटकात पदाची रेलचेल केली. पण ही पदें नाटकाच्या अर्थाला आणि कथावस्तूचे अनुसंधान राखण्याच्या दृष्टीने पोषक होती. त्यांनी साकी, दिंडी, कामदा या जातिवृत्तांचा सढळ उपयोग केला. तत्कालीन समाजात लोकप्रिय असलेल्या गीतांचा उपयोग करून आपली पदे लोकप्रिय केली. सौभद्रातील नाट्यसंगीत आजतागायत टिकून राहिल याचे कारण त्यातील संगीताचा ताजेपणा. आण्णासाहेबाची सरस, प्रासादिक आणि सुबोध पद्यरचना ही सामान्य प्रेक्षकाच्या तोंडी बसली आणि सौभद्रातील गाणी महाराष्ट्राच्या घराघरात पोचली. ' नच सुंदरी ', ' पांडुनृपति 'सारख्या पदांच्या चाली मूळातल्या कानडी पदाच्या आहेत. हे वळण खाडिलकरानी (संगीत मानापमान) नाटकात ' दे हाता 'सारख्या असामान्य लोकप्रिय पदाला कानडी चालीचा आधार घेऊन गिरविले. यमन, भूप, ललत, जोगिया, पिलु, आसावरी, भैरवीसारखे प्रचारातील लोकप्रिय राग तर त्यांनी वापरलेच पण, ' वद जाऊ कुणाला ', ' बलसागर 'सारख्या पदांना लावणीची चाल देऊन, लावणीला मराठी कुटुंबात प्रतिष्ठा मिळवून दिली.

भाऊराव कोल्हटकर

सौभद्र नाटकाच्या यशाला खरा हातभार लावला भाऊराव कोल्हटकरांनी. मराठी रंगभूमीवरील जे हाताच्या बोटावर मोजण्याइतके असामान्य नटसम्राट झाले, त्यात

भाऊराव हे आघाडीचे नट. " मुजुमदार (हे शंकरराव) हे रुक्मिणी होऊन कुलवधूस शोभेल असा ठसठशीत कुंकुमतिलक लावून स्त्रीवेषपोशाखही एखाद्या ब्राह्मण संस्थानिकाच्या त्यावेळचे गृहलक्ष्मीबरहुकूम करीत असत. कै. कोल्हटकर भाऊरावानी पोशाख त्याच धर्तीवर चालू ठेवून आपल्या तडफदार झंकारयुक्त कंठमाधुर्याने सुभद्रेची भूमिका अत्यंत उठावदार अशी शेवटपर्यंत राखल्याने या सं. सौभद्रावर रसिकांच्या उड्या पडत. (त्रिंबकराव साठे, ' सौभद्र नाटक ' उपोद्घात, पृष्ठ २०.) नटवर्य गणपतराव बोडस लिहितात, " आवाज अत्यंत पल्लेदार, नाट्यसृष्टीत संगीत नाटके सुरू झाल्यापासून भाऊरावाच्यासारखा चढा, पल्लेदार, सुरेल आवाज आजतागायत रंगभूमीवर ऐकलाच नाही. वीर, करुण रसाचा त्यांची पदे रंगभूमीवर इतकी वठत की वीररसाच्या पद्यगायनाबरोबर दुःखाचे उसासे थिएटरमध्ये निर्माण होत. सुभद्रेची करुणरसात्मक पदे व मंथरेची वीररसात्मक पदे त्यानी म्हणताना ऐकले म्हणजे सुभद्रेची गोड पदे म्हणणारे ते हेच का असा भ्रम ऐकणाराचे मनात निर्माण होई. " (माझी भूमिका, पृष्ठ ४३-४४) भाऊरावाच्या गायनामुळे फैज महमद खांच्या गाण्याची आठवण येत असे आणि त्यांचे आवाज तार सप्तकात केवळ पोचत नसे तर तेथे फिरत असे. असे गोविंदराव टेंबे सांगत. भाऊरावाच्या आवाजाचा हा असा पल्ला होता की, खासबागेच्या मैदानातही त्यांचे गाणे ऐकू येत असे. गोविंदराव टेंब्यानी म्हटले आहे : " भाऊरावांच्या गळ्यात तानेचे चक्र कमी फिरत नसे, पण ते सुदर्शन चक्र असे. ते अशा ओजाने आणि अंदाजाने फेकले जात असे की श्रोत्यांच्या टाळ्यांचा कडकडाट घेऊन ते परत येई. पदातील वर्णोच्चार टिपून घ्यावेत, शोकाच आंदोलित स्वर लागले तर श्रोत्यांची अंतःकरणे गदगदवीत, स्वर कायम केला तर थिएटरचा कानाकोपरा स्वराने भरून जावा. " (माझा संगीत व्यासंग). सौभद्रातील सुभद्रेची ' किती सांगू तुला ', ' व्यर्थ मी जन्मले ', ' माझ्या मनीचे ', ' बघुनी उपवना विरहाग्नीची ' ही पदे ज्याच्या त्याच्या तोंडी झाली. याला कारण भाऊरावाची स्वर्गीय किमया. ' अरसिक किती हा शेला ', ' गिरिवर हा सौदागर ', ' मन्नेत्र गुंतले ', ' पांडुनृपाते ' या पदांची लोकप्रियता वाढली ती भाऊरावांच्यामुळेच.

१८९१ ते १९११ पर्यंतच्या काळात महाराष्ट्रात अनेक संगीत नाटक मंडळ्या उदयाला आल्या. त्यात वाइकर संगीत मंडळी (पांडुरंग गोपाळ गुरव यवतेश्वरकर) यांच्या ' द्यूतविनोद ' नाटकात शास्त्रीय चालींचा प्रामुख्याने वापर करण्यात आला; तर पाटणकरांच्या नाटकमंडळीत ' विक्रमशशिकला 'सारख्या नाटकात पारसी आणि गुजराती नाटकातील चालींचा उपयोग करण्यात आला. हे वळण पुढे कोल्हटकरांनी गिरवून मराठी रंगभूमीवर एक आगळाच प्रयोग केला. पाटणकरांनी प्रथम मराठीत द्वंद्वगीत आणले पण पुढे त्यांच्या ' सत्यविजय 'सारख्या नाटकाची लोकप्रियता खालच्या थरात वाढली. त्यामुळे माधवराव म्हणत, " माझी नाटके गिरणबाबूंकरिता आहेत. " त्यामुळे परळच्या रंगभूमीचे ते प्रणेते म्हणून त्यांचा उल्लेख करावयास हरकत नाही. ते अधूनमधून ' मृच्छकटिक 'सारखे नाटकही बसवीत.

कोल्हटकर पर्व

मराठी रंगभूमीवर नाट्य आणि नाट्यसंगीत याबाबतीत श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर यांनी एक नवे पर्व सुरू केले. नाट्यरसिकांना आता किर्लोस्कर संगीतांतील त्याच त्या साक्या आणि दिंड्या यांचा कंटाळा येऊ लागला होता. संगीतरसिक नव्याच्या शोधात होते. जुन्या चाली स्वरविस्ताराला अनुकूल नव्हत्या, हे त्यांनी जाणून आपल्या नाटकांत वेगळ्या ढंगाची पदे रचली. भाऊरावांच्या अमदानीत त्यांचे 'वीरतनय' हे नाटक किर्लोस्करांच्या रंगभूमीवर आले. या नाटकात नटी सूत्रधाराचा प्रवेश नव्हता. भाऊरावांचे पहिलेच पद 'तुझी अन्यथा ती कराया कृति' हे मालकंस रागातील पद हाही रंगभुमीवरील रागविषयक संकेतांना दिलेला धक्का होता. कोल्हटकरांनी पारसी आणि ऊर्दू रंगभूमीवरील चाली किर्लोस्करांच्या रंगभूमीवर आणल्या. सांघिक गीतांचा वापर केला. त्यांच्या सर्व नाटकात, 'मूकनायक' या नाटकातील पदे फारच लोकप्रिय झाली. "मूकनायकात कोणताही रस उत्कर्षाला पोचलेला नाही. सर्वच रसांचा परिपोष मितस्त व संयमाने केला आहे. मात्र अनेक रसांच्या संमिश्र व सौम्य अवस्था नाटकाच्या प्रारंभापासून तो अखेरपर्यंत ठिकठिकाणी प्रतीत होतात. या प्रकारच्या हळुवार भावनांना अनुरूप अशा चालींची योजना, इतक्या यशस्वी रितीने केली जावी, हे योजकांच्या अतितरल दृष्टीचे द्योतक म्हणावे लागेल."

नाट्याचार्य देवल

आण्णासाहेब किर्लोस्करांची थोर परंपरा यशस्वी रीतीने चालविणारे महान नाटककार म्हणून मराठी रंगभुमीच्या इतिहासात देवलांची अवश्य गणना केली पाहिजे. देवलांच्या नाट्यसंगीताचा वारसा हा किर्लोस्करांचाच. त्यांची 'शारदा' आणि 'मृच्छकटिक' ही नाटके आजही मराठी रंगभूमीवर टिकून आहेत. नाट्य-पद्यरचनेत प्रसादपूर्ण, सुबोध रसाळ आणि भावपरिपूर्ण अशी पदे रचण्यात देवल किर्लोस्करांच्यापेक्षा काही बाबतीत काकणभर सरस ठरले 'शारदा' नाटकात तर मराठी मनाला भुरळ घालणाऱ्या पदांची नुसती रेलचेल आहे 'काय पुरुष चळले बाई', 'कधी करिसी लग्न माझे', 'मूर्तिमंत भीती उभी', 'जो लोककल्याण' यासारख्या अर्थसुलभ पदांनी मराठी मनावर जी मोहिनी घातली ती आजतागायत कायम आहे. शारदेतील 'म्हतारा इतुका', 'श्रीमंत पतीची राणी' या पदांनी त्या काळात लोकप्रियतेचा उच्चांक गाठला होता. अर्थात हा वारसा किर्लोस्करांचाच. देवलांच्या 'मृच्छकटिक' या नाटकातही अशी संगीताची चंदेरी बरसात आहे. या नाटकाचे काही वळण किर्लोस्करी थाटाचे असले तरी त्यातील 'रजनीनाथ हा', 'तेचि पुरुष', 'सार्थचि ते' या रागदारीच्या पदांची मराठी रंगभूमीवरील अविस्मरणीय अशा पदांत गणना करावी लागेल. देवलांच्या 'शापसंभ्रम' नाटकांतील पदे आता विस्मृतप्राय झाली असली तरी भाऊराव कोल्हटकरांच्या जमान्यात या नाटकांतील पदांनीही महाराष्ट्राला वेड लावले होते. देवलांच्या नाट्यप्रतिभेचा

आणखी एक आविष्कार म्हणजे त्यांचे ‘ संशयकल्लोळ ’ नाटक. गंधर्व नाटकमंडळींच्या रंगभूमीवर आलेले हे नाटक अजूनही हिरव्या चाफ्याच्या फुलासारखे टवटवीत आहे. यातील ‘ सुकांत चंद्रानना ’, ‘ कर हा करी ’, ‘ संशय का मनि आला ’, ‘ मानिली आपुली ’, ‘ मृगनयना ’, ही पदे म्हणजे मराठी नाट्यसंगीतातील अविस्मरणीय असा ठेवा. ‘ शाकुंतल ’ नाटकातील शकुंतलेची पदे देवलांनी केली आहेत. त्यातील ‘ वेड्या मना तळमळसी ’ हे पद बालगंधर्वांनी तर अमर करून ठेवले आहे.

या वीस वर्षांत भाऊराव कोल्हटकरांची आठवण करून देणारा आणखी एक नट मराठी रंगभूमीवर आला आणि तो म्हणजे नटवर्य दत्तोपंत हल्याळकर. मंथरा, पुंडरीक कोदंड, शूरसेन या भाऊरावांच्या भूमिका दत्तोपंतांनी सहीसही भाऊरावांच्या वळणाने साकार केल्या. अर्थात हे वळण गाण्यापुरतेच मर्यादित होते, पण ही कामगिरी कमी मोलाची नव्हे. याच काळात चिंतोबा गुरव, जनूभाऊ निमकर, केशवराव भोसले (स्वदेशहितचिंतक), रामभाऊ कुंदगोळकर (नाट्यकलाप्रवर्तक), पुरुषोत्तम वामन शुक्ल (राजापूरकर) हे लहानमोठे नट गायक पुढे आले.

गंधर्वयुग

भाऊराव कोल्हटकरांची आठवण करून दिली दत्तोपंत हल्याळकरांनी. पण भाऊरावांची जागा त्यांना भरून काढता आली नाही. ते अत्यंत अवघड कार्य केले नारायण श्रीपाद राजहंस उर्फ बालगंधर्व यांनी. १९०५ साली बालगंधर्व गुरुद्वादशीच्या मुहूर्तावर किर्लोस्कर मंडळीत येऊन दाखल झाले आणि १९५५ पर्यंत सतत पन्नास वर्षे त्यांनी मराठी रसिकांच्या मनांवर अधिराज्य केले. बालगंधर्वांच्यासंबंधी लिहिताना गोविंदराव टेंबे लिहितात; “ संगीताबाबत बालगंधर्वांमध्ये अनेक गुण आहेत. जवारीदार स्वरेल आवाज, अत्यंत लवचिक गळा, ताल व लय यांचा उपजत पक्केपणा; याशिवाय त्यांच्या गळ्यात अशी काही लडिवाळ लटक होती; जणू काय मुलीच्या कानातील डूलच ! निर्व्याज लीलेने ते केव्हा व कोठे हलतील आणि वेड लावतील याचा नेम नाही ! एकंदरीत गाण्यातील संथपणा, संयम (Restraint) त्यांच्याइतका क्वचितच पाहायला मिळेल. गायनाच्या शास्त्रीय प्रमादाचे गालबोट एखाद्या दृष्टीच्या तिटीसारखे शोभादायक ठरते. अगदी सर्वसामान्य रागातील पदात ते एखादा विसंवादी अशास्त्रीय स्वर लावतील, किंवा तो अभावितपणे लागून जाईल, पण तो इतक्या सहजपणे व अशा झोकाने की त्यायोगे रागाला नाही, तरी चालीला नवीनच शोभा यायची. त्यांच्या गळ्याला ताण म्हणजे तर तळहाताचा मळ ‘ नको, नको ’ म्हणत असता गळ्याला लागून जायची आणि तींत पुसटपणा नाही की तालसुराला धक्का नाही. या गायनाची जाणत्या-नेणत्या आबालवृद्धांवर मोहिनी पडावी व ती चाळीस वर्षे अबाधित राहावी या पलीकडे परमेश्वरी प्रसाद तो काय असू शकेल ? ” (‘ माझा जीवन विहार ’, पृष्ठ ९०). त्यांच्या गाण्याचे आधीपासून वेध लागत व गाणे नंतरही सारखे डोक्यात राहत

असे. त्यांच्या गाण्यात " चैन " होती असे मास्तर कृष्णा म्हणत. किर्लोस्करांच्या रंगभूमीवर १९०८ साली ' सौभद्र ' नाटक पाहिल्यावर केशवराव भोळ्यांनी लिहिले, " माझ्या आजूबाजूला बसलेल्या लोकांना माझ्याप्रमाणे सुभद्रा येईपर्यंत चैन नव्हते.— रंगभूमीवर अंधार होऊन राक्षसाच्या खांद्यावर येणाऱ्या सुभद्रेला पाहताच प्रत्येकजण सावरून बसला व विस्फारित नेत्रांनी रंगभूमीकडे पाहू लागला माझे डोळे तर सुभद्रेच्या मोहक चेहेऱ्याकडे खिळले. प्रत्येकाने आनंदित अंतःकरणाने आपली प्रत्येक अपेक्षा पूर्ण करणाऱ्या बालगंधर्वाचे मूक स्वागत केले. टाळी देण्याचे कोणाला भानच राहिले नाही. त्यांत सर्वांची भावना टाळ्यापेक्षा जास्त दिसून आली.—भाऊरावांच्या आवाजात तेज होते तर नारायणरावांच्या आवाजात नाजूक मंजुळपणा होता. त्याला धार होती व त्यामुळे तो फारच गोड वाटे. " (' अंतरा ', पृष्ठ ३४)

किर्लोस्करांच्या रंगभूमीवर अवतीर्ण झालेल्या बालगंधर्वाच्या अभिनयाचा आणि संगीताचा परिपक्व आविष्कार गंधर्व नाटक मंडळीत झाला. किर्लोस्कर नाटकमंडळीच्या रंगभूमीवर आलेले नाट्याचार्य खाडिलकर यांचे ' मानापमान ' हे संगीत नाटक म्हणजे मराठी रंगभूमीवरील एक अद्‌भुत आहे. गेली सहा तपे ते रसिकांना रिझवीत आहे. बालगंधर्वांनी ' मानापमान ' या नाटकाला यथार्थ न्याय दिला आणि मराठी रंगभूमीवर संगीत नाटकाचे एक नवे युग निर्माण केले. भाऊरावांच्या तालमीत तयार झालेला नानासाहेब जोगळेकरासारखा अद्वितीय नट, बालगंधर्वासारखा लोकोत्तर नटसम्राट गोविंदराव टेंबे यांच्यासारख्या रसिक संगीततज्ज्ञाचे अभिजात संगीत दिग्दर्शन त्यामुळे ' मानापमान ' नाटकाने रसिकांच्या मनाची पकड घेतली. " दुसऱ्या अंकाचा उठाव पहिल्या अंकापेक्षा अधिक होता. गंधर्व लोकप्रिय होते यात संशय नाही. पण कामाचा उठाव अव्याहतपणे जोगळेकरांचाच अधिक होता " बोडसांच्या शब्दांत सांगायचे म्हणजे " भामिनी-धैर्यधराच्या प्रवेशात जोगळेकरांनी कामाची–विशेषतः गायनाची इतकी बहार केली की नारायणाची पदें फिकी पडू लागली. ' चंद्रिका ही जणू ', ' या नव नवल ', आणि ' दे हाता ' या तीन पदांनी प्रेक्षकांना जोगळेकरांनी रंजवले, डुलवले यांत शंका नाही. बालगंधर्वाची ' नयने लाजवीत ', ' खरा तो प्रेमा ' आणि ' मला मदन भासे ' ही तीन पदे छान वठली. दुसऱ्या अंकानंतर जे लोक बाहेर आले ते जोगळेकरांच्या गाण्याची आश्चर्यचकित मनाने स्तुती करीत होते. टाळ्या बालगंधर्वाच्या वाट्याला जास्त येत होत्या हेही तितकेच खरे. " (' नाटक मंडळीच्या बिऱ्हाडी ', पु. रा. लेले, पृ. ४७). केशवराव भोळे म्हणतात, " चवथ्या अंकातील वनमालेबरोबरचा शृंगारयुक्त प्रसंग नानासाहेब जोगळेकर फारच सुंदर वठवीत. अर्थात बालगंधर्वांच्या सुंदर अभिनयाची त्यांना साथ मिळत असे हेही कबूल केले पाहिजे—या प्रवेशात ' भाली चंद्र असे ', ' प्रेम-सेवा ', ' प्रेमभावे ', ही पदे ते फारच रसाळ म्हणत असत. त्यांचा आवाज सुरेल व चढा होता. सुराच्या व आलापाच्या अंगाने गाणे त्यांना फार आवडे.

जमे. वरील पदांमध्ये अशा प्रकारच्या गायकीला वाव असल्यामुळे त्यांची "ती पदे फारच रंगत." ('अंतरा', पृष्ठ ४६.)

'मानापमान' नाटकाच्या यशाचे श्रेय खाडिलकर, बालगंधर्व आणि गोविंदराव टेंबे यांच्या असामान्य युतीला आहे. नाट्यसंगीतात निर्माण झालेली कोंडी फोडण्याचा कोल्हटकरांचा प्रयत्न फारसा यशस्वी झाला नाही. जे कोल्हटकरांना जमले नाही ते टेंब्यांनी साधले. महाराष्ट्राच्या नाट्यसंगीताचा शिल्पकार असा त्यांचा यथोचित गौरव प्रा. ना. सी. फडके यांनी केला आहे. गाणे पूरब थाटाचे–हलके फुलके, परंतु स्वरविलासाला अनुकूल. पण गाण्याची संथा टेंब्यांनी दिली तरी बालगंधर्वांच्या गळ्यातून जे रसायन बाहेर पडे, त्यामुळे टेंबेही चकित होत. हलक्या फुलक्या चालींना बालगंधर्वांनी एकप्रकारचे वजन दिले. 'मानापमाना'तील संगीताच्या बाबतीत स्वतः टेंबे म्हणतात, "मानापमानातील नवीन चालींचा अत्यंत बोलबाला झाला. स्तुतिसुमने ऐकताना मला कसेसे वाटे रिपन थिएटरमध्ये नवीन नाटक झाले. पहिल्या अंकाच्या पडद्यानंतर प्रेक्षकांची कळी खुलली होती, पण ती मुग्ध होती. तरी पण 'हा टकमक पाही', 'वरि गरिबा', या पदांनी प्रेक्षकांना संगीताचा दर्जा उच्च व नवीन आहे असे वाटले—धैर्यधर भामिनीच्या दुसऱ्या अंकातील पदांमुळे संगीताचा दर्जा आणखीन वाढला. तिसऱ्या अंकातील तर भामिनीची पदे तर नाजूक संगीताची लयलूट वाटली—पहिल्याच प्रयोगातील या नाटकाच्या चाली आज तीस-पस्तीस वर्षे तितक्याच लोकप्रिय राहिल्या आहेत आणि संगीत नटाच्या कर्तबगारीच्या निकष ठरल्या आहेत. वास्तविक पाहता मी स्वतः बनवलेली अशी त्यात 'प्रेमसेवा 'ही एकच चाल होती बाकी सर्व श्रेय निरनिराळ्या चीजा बांधणाऱ्या जुन्या-नव्या हिंदी व कर्नाटकी संगीतज्ञ विभूतींना आहे." ('माझा जीवन विहार', पृष्ठ १०६)

'मानापमान' नाटक ही महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनातील असामान्य घटना होती. त्या काळचे प्रिन्सिपॉल जठारांसारखे डेक्कन कॉलेजातील विद्यार्थी सांगतात की बालगंधर्व श्रेष्ठ की जोगळेकर श्रेष्ठ हे सांगणे रसिकांना कठिण जाई डेक्कन कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांत तर या विषयावर अटीतटीचे वाद होत आणि त्यामुळे विद्यार्थ्यांत दोन तट पडले होते. जुन्या नाटकातल्या कामांबद्दल लोक जोगळेकरांची व मागील पिढीतील नटांची तुलना करीत व त्यामुळ जोगळेकरावर अन्याय होई पण 'मानापमान' नाटकातील धैर्यधराच्या भूमिकेमुळे जोगळेकरांच्या गायनाभिनयाचे अपूर्व दर्शन रसिकांना घडले. बालगंधर्व हे जोगळेकरांचे श्रेष्ठत्व तर मानीतच पण 'मालक' म्हणून त्यांचा आदराने उल्लेख करीत.

किर्लोस्कर रंगभूमीवर 'विद्याहरण' हे खाडिलकरांचे आणखी एक नाटक आले. पण नाट्यसंगीताच्या लोकप्रियतेच्या दृष्टीने ते 'मानापमान'शी स्पर्धा करू शकले नाही. पण या नाटकांतील शुक्राचार्यांची भूमिका खरीखुरी गाजवली कृष्णराव गोरे यांनी. रंगभूमीवर किती गावे आणि कसे गावे यांचा गोरे हा एक आदर्श होता. पाठीत कुबड

नव्हते पण वाकून उभे राहात. गरुडासारखे नाक व तेजस्वी डोळे. आवाज मोठा असूनही तेजस्वी व मधुर. विद्याहरण नाटकात त्यांनी बालगंधर्व आणि टेंबे यांनाही मागे टाकले. असा 'शुक्राचार्य मराठी रंगभूमीवर झाला नाही असे सर्व जुने रसिक ग्वाही देतात. त्यांचा आवाज स्थिरावला म्हणजे रंगमंदिर भरून जात असे. त्यांच्या गाण्याची दमदार जात नटवर्य लोंढ्यांच्यासारखी होती.

किर्लोस्कर रंगभूमीवर 'मानापमान'शी नुसती स्पर्धा नव्हे तर नाट्य संगीताच्या दृष्टीने 'मानापमान'लाही मागे टाकणारे 'सं स्वयंवर' हे खाडिलकरांचे अलौकिक नाटक गंधर्वाच्या रंगभूमीवर आले आणि मराठी रंगभूमीवर खऱ्या अर्थाने गंधर्वयुग निर्माण झाले. नाट्याच्या दृष्टीने 'स्वयंवर' हे मानापमानपेक्षा उजवे, आणि ते गंधर्वाच्या रंगभूमीवर आले तेव्हा बालगंधर्वाची अभिनयकला आणि संगीतकला पूर्ण आकाराला आली होती. या नाटकात भास्करबुवांनी अत्यंत दुर्मिळ अशा आकर्षक बांधणीच्या उठावदार चाली दिल्या आणि त्या चालींबरहुकूम नाट्याचार्यांनी आपली पदें रचली. आपले गुरु अल्लादियाखां यापासून घेतलेली रागदारीची विद्या भास्करबुवांनी स्वयंवर नाटकात मुक्तपणे उधळली पण हे करीत, असताना बालगंधर्वाकडून ही गाणी रंगभूमीवर यथोचित रसाविष्कार करीत भावपूर्ण रीतीने कशी म्हणावीत याची कसून तालीम दिली. 'स्वयंवर' नाटकामुळे शास्त्रीय संगीताचे स्वर मराठी माणसांच्या घराघरात गेले. केशवराव भोळे लिहितात, "नाटकातील पदे बसविण्यापूर्वी त्याच्या मूळच्या सर्व चिजा बुवांनी नारायणरावांना सहा महिने अगोदर स्वतः शिकविल्या, त्यांच्या रागाची तालीम दिली; नंतर पदें झालीं. त्यांत ख्यालांतल्या सर्व उत्कृष्ट चिजांच्या चालीं आहेत. उदाहरणार्थ 'नाथ हा माझा', 'सुजन कसा मन चोरी', 'मम आत्मा गमला', 'स्वकुलतारक सुता', 'अनृतचि गोपाला', 'अजि राधाबाला', ही सर्व पदें उत्कृष्ट घराणेदार चिजांवर आधारलेली आहेत भास्करबुवांची गायकी या नाटकापासून नारायणरावांच्या गळ्यात ऐकू यायला लागली. स्वयंवर नाटकातील गायकी जितकी भारदस्त व उठावदार आहे, तितकीच ती अवघड व कठिण आहे. नारायणराव या गाण्यांतून ख्याल गायला लागले. त्यांची सर्व पदें अत्यंत लोकप्रिय होऊन महाराष्ट्रीयच काय पण आमच्या गुर्जर, पार्सी, सिंधी बंधूंच्या तोंडी आली —'स्वकुलतारक' या एका गाण्यावर ग्रामोफोन कंपनीने हजारो रुपये मिळविले. त्या काळी हे पद गातांना नारायणराव विलंबित लयीत सुरवात करून रागाचे स्वर व आलाप घेत असत. नंतर ख्यालियांच्या पद्धतीने लय वाढवून स्वरालापांची बढत करून तानेची फिरत करीत असत. या काळांतील दुसरे लोकप्रिय पद म्हणजे 'नृपकन्या तव जाया'. ते सुद्धां नारायणराव उत्तम गात. त्यांत ते शृंगाराची लयलूट करीत." ('संगीताचे मानकरी' – पृष्ठ २४)

'स्वयंवर' नाटकातील पदें उच्च प्रकारच्या रागदारी संगीतावर आधारलेली होती. त्यामुळे गायक-नटाला ते एक आव्हानच होते. एका अर्थाने या नाटकामुळे नाट्य-संगीताचा दर्जा उंचावला आणि दुसऱ्या अर्थाने संगीत नाटकाला नाट्यसंगीताच्या

बैठकीच्या गाण्याचे स्वरूप येऊ लागले. नाट्य व संगीत यातील समतोल ढळला असेही म्हणता येईल. भास्करबुवा बखले व वझेबुवा यांच्यासारखे स्वररचनाकार नाट्यकलेला लाभल्यामुळे महाराष्ट्रीय समाजाला उच्च शास्त्रीय संगीताची ओळख झाली. अप्रचलित व अनवट रागाचे ज्ञान जनतेला मिळाले. देशी, खोकर, बरवा यासारखे राग प्रथमच महाराष्ट्रात अवतरले. वझेबुवांनी तर चांदनी केदार, जयजयनट, नटनंद असेही दिले.

बालगंधर्वांच्या असामान्य आणि अलौकिक अशा अभिनयाला आणि गायनाला आव्हान देणारे नाटक म्हणजे 'सं. एकच प्याला'. या नाटकातील नितांतमनोहर भावमधुर पदे विठ्ठल सीताराम गुर्जर यांनी रचली. कवाली, गझल, दादरे या प्रकारच्या गायकींच्या अस्सल चिजा सुंदराबाईनी बालगंधर्वांना दिल्या. त्यातल्या 'कशी या त्यजू', 'सत्य वदे', 'प्रभु मजवरि कोपला', या पदांनी तर लोकप्रियतेचा उच्चांक गाठला. अर्थात ही पदे गात असताना बालगंधर्व त्या पदामागील भावनेशी तद्रूप होत असत. गणपतराव बोडस म्हणतात, " एकच प्याला नाटकाची लोकप्रियता वाढविण्याचे बरेचसे श्रेय श्री. बालगंधर्वांच्या सिंधूच्या भूमिकेला आहे असे म्हटले तर त्यात काही अतिशयोक्ती होईल असे वाटत नाही —त्यांचे सिंधूचे काम पाहताना सर्व प्रेक्षकसमुदाय अश्रुमोचन करीत असलेले अनेक वेळा प्रस्तुत लेखकाने आपल्या अश्रूपूर्ण लोचनांनी पाहिलेले आहेत.—सिंधूचे काम पाहून असे वाटते की आज तरी श्री. बालगंधर्वांच्या तोडीचा करुणरसकुशल एकही संगीत वा गद्य नट नाही. (बालगंधर्वांची नाट्यसेवा, रत्नाकर, गंधर्व अंक, १९३१)

काही प्रमुख गायक नट

गंधर्व नाटक मंडळीत काही काल नायकाची भूमिका करून नंतर स्वतःची शिवराज संगीत मंडळी स्थापन करणाऱ्या गोविंदराव टेंब्यांचे मराठी रंगभूमीवर संगीत दिग्दर्शक आणि पद्यरचनाकार या दृष्टीने झालेली कामगिरी जशी मोलाची आहे, त्याप्रमाणे एक श्रेष्ठ-गायक नट म्हणून त्यांचे कर्तृत्व सामान्य नव्हे वसंत शांताराम देसाई लिहितात, " १९२३ साली नाट्यकलेच्या भाटे बुवांनी मला सांगितले, 'केशवराव भोसल्यांनी मानापमानामधील पदे गाऊन असामान्य लोकप्रियता मिळविली, तरी गोविंदरावांसारखी मूळ चालीबरहुकूम, रसानुकूल, नखऱ्याने ती कोणीच म्हटली नाहीत.' (मखमलीचा पडदा, पृष्ठ २४.) गोविंदराव हे स्वतः उत्कृष्ट पेटीवादक होते व पेटीवर ते 'उगीच का कांता', 'किति सांगू तुला', 'दे हाता शरणागता', 'खरा तो प्रेमा' ही लोकप्रिय पदे वाजवून आपली पेटीवादनाची मैफल रंगवीत असत.

गंधर्व नाटक मंडळीत नायकाची भूमिका काही काळ करणाऱ्या जगन्नाथबुवा पंढरपूरकरांनी आपल्या गोड आणि वजनदार आवाजामुळे 'भीष्मक', 'रामलाल', 'चारुदत्त', आदि भूमिका गाजवल्या. त्याची स्वयंवरातील 'जा भय न मम मना', 'बोल होईल फोल' आणि एकच प्यालातील 'परम गहन ईशकाम' ही पदे फारच गाजली होती.

गंधर्व नाटक मंडळीच्या शेवटच्या कालखंडात प्रख्यात गायक विनायकबुवा पटवर्धन हे नायकाची भूमिका करत. त्यांची विशेष गाजलेली भूमिका म्हणजे विश्वामित्राची. " विश्वामित्राची 'तुज होत भास 'सारखी पदे विनायकराव इतक्या झोकांत म्हणत की शेजारी उभ्या असलेल्या बालगंधर्वांचे वाहवा देणारे स्वयंस्फूर्त उद्गार मी अनेकदा ऐकले आहेत " (मखमलीचा पडदा, पृ. १२१) वसंतराव देसाई यांच्या 'विधिलिखित' नाटकात पटवर्धनबुवा महत्त्वाची भूमिका करीत आणि त्यातली त्यांची 'अखिल स्त्री जनांना 'सारखी पदे लोकांना आवडली होती. १९३२ साली पटवर्धनबुवांनी गंधर्व नाटकमंडळी सोडली आणि नाट्यव्यवसायाचाही निरोप घेतला.

गंधर्व नाटकमंडळीतील एक अग्रगण्य नट गणपतराव बोडस हे संगीत नट म्हणून गाजले नसले तरी सौभद्रातील कृष्ण आणि एकच प्यालातील सुधाकर या भूमिकात त्यांनी नाट्यगानरसिकांचे रंजन केले. सुधाकराच्या भूमिकेतील काही पदे बोडस ठसक्यात म्हणत. अर्थात या पदांना नंतर रंग आणला नटवर्य लोंढ्यांनी. लोंढ्यांच्या मृत्युनंतर 'सुधाकर' हा गद्य झाला तो कायमचा.

या कालखंडात शिवराजच्या रंगपटावर वामनराव सडोलीकर, तसेच ललितकलेच्या नाटकांत नानासाहेब चाफेकर आणि गोविंदराव माशेलकर यांनीही काही काळ प्रेक्षकांना आकृष्ट केले होते.

बलवंतच्या रंगभूमीवर, कृष्णराव कोल्हापुरे, हे नायक, आणि दिनकर कामण्णा हे विनोदी भूमिका करीत. कृष्णराव हे उत्तम गायक होते पण दिनकर कामण्णा प्रसंगी कसलेल्या गायक-नटांनाही मागे टाकत. शारदा, वीरविडंबन नाटकांतील त्यांचे वल्लरीचे काम आणि गाणे अप्रतिम होत असे सांगतात.

'ललितकलादर्श'

नटसम्राट बालगंधर्व ऐन कीर्तिशिखरावर असताना त्या काळात अन्य काही संगीत नाटकमंडळ्या मराठी रसिकांचे रंजन करीत होत्या. त्यात 'ललितकलादर्श' आणि 'बलवंत' यांचा उल्लेख केला पाहिजे. 'ललितकलादर्श' ही केशवराव भोसले या तेजस्वी गायक नटाच्या मालकीची. शारदेमधील 'मूर्तिमंत भीति उभी' या एकाच पदाने स्वदेशहितचिंतकमधील छोट्या केशवाचा जो नावलौकिक झाला, तो पुढे एक लोकप्रिय गायक नट म्हणून पुढे साऱ्या महाराष्ट्रभर झाला. वझेबुवांचे शिष्यत्व पत्करून त्यांनी त्या काळात गंधर्व नाटकमंडळीसारख्या समर्थ मंडळीशी टक्कर दिली केशवरावांच्या गायनाबाबत त्यांचे सहकारी नानासाहेब चाफेकर म्हणतात, " एकदा शकुंतलेची भूमिका करताना 'वेड्या मना तळमळशी' हे पद मी मध्यमाचा थोडा जास्त, म्हणजे काळी पाच सूर ठेवून माझ्याकडून कसून म्हटले. अभिनयही मुद्दाम परिश्रम घेऊन चांगला वठवला. त्या पदाला मला वन्समोअर पडली — उंच सुरांत गायल्यामुळे मी थकून गेलो होतो— त्यामुळे पुन्हा ते पद गाताना फक्त दुसरा अंतरा म्हणून ते पद पुरे करून

मी रंगभूमिवरून आंत गेलो. त्यानंतर दुष्यंताच्या वेषांत केशवरावांनी लतामंडपामध्ये बसून काळी पांच सुरांतले आपले ' काय मला भूल पडली ' हे पद सुरू केले. म्हणजे माझा जो मध्यम तो त्यांचा षड्ज आणि सुरवातीलाच ' काय मला 'मधल्या ' का '-चा ' आ 'कार त्यांनी काळी पाचच्या टीपेत इतका जोरकस आणि सुरेल लावला की प्रेक्षकांच्यामधून झालेल्या कडकडाटामुळे सारे थिएटर धुंद होऊन गेले. माझ्या ' वेड्या मना ' ह्या पदाचा मागमूसही राहिला नसला तरी केशवराव यांच्या गायनाच्या प्रभावा-मुळे माझ्या डोळयात आनंदाश्रू चमकले. केशवराव यांच्याबरोबर प्रवेश असल्यानंतर त्यांची अत्यंत जोरदार व सुरेल पदे जवळून ऐकायला मिळाल्याचा आनंद अवर्णनीय होता. ' मानापमान 'मधली त्यांची ' दे हाता ', ' झाले युवति मना ', ' या नव नवल नयनोत्सवा ', ' विद्याहरण 'मधली ' विमल अधर ', ' लोळत कच ', ' अनाथ नर तापा ', ' लांछन दया ', ' मृच्छकटिक 'मधील ' रजनीनाथ हा ', ' श्रवणि सखिच्या कादंबकुसुम पाहे ', ही दिंडी, ' हा सकल देह रक्तचंदने ' आणि ' यशकर्मी विख्यात ' ही दिंडी, ही आणि अशी अनेक पदे ऐकताना देहभान आणि भूमिका विसरून चुकून ' वा, वा ', असे शब्द बाहेर पडतील की काय अशी मला नेहमी भीती वाटे. " (स्मृतिधन, पृष्ठ ४३).

संयुक्त मानापमान

केशवराव भोसले आणि बालगंधर्व या असामान्य नटांच्या युतिचा चमत्कार मराठी रसिकांनी अनुभवला तो ' संयुक्त मानापमान 'च्या अलौकिक प्रयोगात ! ७ जुलै १९२१ रोजी बालीवाला थिएटरमध्ये हे अद्‌भुत, मराठी नाट्य रसिकांनी डोळाभरून पाहिले. " तो पहा धैर्यधर येतो आहे " या वाक्यापासूनच प्रेक्षकांनी टाळयांच्या कडकडाटाला जी सुरुवात केली ती केशवराव यांनी रंगभूमीवर प्रवेश केल्यानंतर एकदोन मिनिटे टाळयांचा कडकडाट थांबला नाही — आणि त्या क्षणापासून प्रयोगाचा रंग बदलला सुरुवातीच्या थोड्या भाषणानंतर केशवराव यांनी आपल्या दणदणीत सुरेल आणि उंच आवाजाने ' माता दिसली ' या पदाला सुरवात केल्यावर सर्व थिएटरांत टाचणी पडली तरी ऐकू येईल इतकी शांतता पसरली होती. सर्व प्रेक्षक आपल्या शरीराचे कान करून केशवरावांच्या खानदानी गायनाचा आनंद लुटत होते. ' माता दिसली ' या पदापासून त्या आणि पुढल्या सर्व अंकातल्या प्रत्येक पदाला वन्समोअरची टाळी देऊन केशवरावांना दोन दोन वेळा तेच पद म्हणायला प्रेक्षकांनी भाग पाडले." (स्मृतिधन-चाफेकर, पृष्ठ १७)

मानापमान नाटकाने केशवरावांच्या गायकीचे आगळे दर्शन महाराष्ट्राला घडले. त्यानंतर झालेल्या ' संगीत सौभद्र ' या नाटकाच्या संयुक्त प्रयोगात त्यांनी अर्जुनाचे काम केले खरे पाहता या नाटकात अर्जुनाच्या भूमिकेला गायनाच्या दृष्टीने उठाव नव्हता. तरी सुद्धा ' माझ्यासाठी तिने अन्न ' या पदाला त्यांनी सांगून वन्समोअर घेतला असे रसिक सांगतात.

संयुक्त मानापमान आणि संयुक्त सौभद्र या नाटकानंतर केशवरावांचे अकाली निधन झाले आणि मराठी रंगभूमीचे कधीही भरून न येणारे नुकसान झाले. केशवरावांच्या असामान्य गायकीचा प्रत्यय आणून देणारी एकही ध्वनिमुद्रिका आज अस्तित्वात नाही. ज्या दोन-तीन आहेत त्यात खरे केशवराव दिसत नाहीत, हाही दैवदुर्विलास. नानासाहेब जोगळेकरांनी स्वतः बालगंधर्वांच्या गाण्याच्या ध्वनिमुद्रिका बेका कंपनीकडून करून घेतल्या पण स्वतःची एकही करून घेतली नाही ही अशीच दुर्दैवाची गोष्ट.

बलवंत संगीत मंडळी

चिंतामणराव कोल्हटकर आणि मा. दीनानाथ यांनी किर्लोस्कर नाटक मंडळीतून बाहेर पडल्यावर बलवंत सं. मंडळीची स्थापना केली. बलवंतला खरा आधार दिला गडकऱ्यांच्या 'भावबंधन' नाटकाने. या नाटकातील 'कठिण कठिण किती' हे पद दीनानाथांनी फार लोकप्रिय केले. (पुढे नटवर्य गंगाधर लोंढे यानी भावबंधनातील 'जरठ बाला' यासारखी पदे फार लोकप्रिय केली). दीनानाथांचे 'रणदुंदुभि' नाटकातील 'परवशता पाश दैवे' हे पद तर अल्पावधीत सर्वतोमुखी झाले. 'उग्रमंगल' नाटकात राणीचे काम करताना त्यांनी कथ्थकी नृत्याबरोबर कथ्थकी ठुंबरी गायकीची जी तालीम घेतली, त्यामुळे दीनानाथांच्या गायकीचा एक वेगळा असा ढंग निर्माण झाला. पंजाबी ढंगाचे हे संगीत त्या काळात दीनानाथानी महाराष्ट्रात आणले. दीनानाथांचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांनी जुन्या पदांना नव्या ढंगाच्या चाली लावल्या. 'शूरा मी वंदिले', 'रवि मी', 'भाली चंद्र असे धरिला', 'प्रेमसेवा', या मानापमानातील पदांना त्यांनी नव्या ढंगाच्या चाली लावल्या. त्यांनी कित्येक पदांचे तालही बदलले. हा बदल काही रसिकांना रुचला तर काहींना मुळीच आवडला नाही. 'चंद्रिका ही जणू' आणि 'प्रेमसेवा', या पदांच्या चाली बदलून त्यांनी रसहानी केली आहे, असे बहुसंख्य रसिकाचे मत आहे. दीनानाथही अकाली मृत्यू पावले हा मराठी रंगभूमीला बसलेला मोठा धक्का.

बापू पेंढारकर

केशवराव भोसल्यांच्या मृत्यूनंतर बापू पेंढारकरांनी मोठ्या हिकमतीने ललितकलेची जिम्मेदारी आपल्या शिरावर घेतली. बापू पेंढारकर हे मा. दीनानाथांप्रमाणे कल्पक आणि बुद्धिमान होते. दीनानाथांची कल्पकता नाट्यसंगीतापुरती मर्यादित तर बापू पेंढारकरांनी मराठी नाट्यविषय, नाट्यतंत्र, नेपथ्य आणि नाट्यसंगीत (नाटकाचे प्रकाशनही) याबाबतीत मराठी रंगभूमीवर अनेक अभिनव प्रयोग केले. वरेरकरांसारखा नाटककार, वझेबुवांसारखा संगीतज्ञ, आणि पु. श्री. काळे यांच्यासारखा नेपथ्यकार यांच्या साहाय्याने बापू पेंढारकरानी मराठी रंगभूमीवर काही तरी नवे देण्याचा सतत प्रयत्न केला. पेंढारकरांच्या गायनाबाबत केशवराव भोळे लिहितात,

"बापूरावांचा आवाज मोठा असून भरीव होता, दमदार होता. केशवरावांइतक्याच उंच स्वरात ते गात. खड्या सुरात त्यांचे गायन सुरू झाले की थिएटर दणाणून जाई. श्रोत्यांचे कान आपोआप गायनाकडे खेचले जात. त्यांच्या पहाडी आवाजाचा एक वचक खुर्चीवरील लोकावर जितका बसे, त्याच्या दसपट 'पिटा'मधील लोकांवर बसे. त्यांचा आवाज वीररसाला पोषक होता. त्यामुळे स्त्री-भूमिका सोडल्यावर बापूराव आपोआपच चमकू लागले, याचे कारण त्यांचा आवाज केशवरावांप्रमाणे पुरुष भूमिकेला जास्त अनुकूल आणि विशेषतः वीररसाला फारच पोषक होता. तिन्ही सप्तकात त्यांचे स्वर सारखे खडे लागत. तार सप्तकातील स्वर लावताना त्यांना मुळीच कष्ट होत नसत. पेटीच्या स्वराला चिकटून गाण्याची पद्धती फार असल्यामुळे साथीसकट त्यांचे गाणे उठावदार वाटे. बिलंपत करताना त्यांचे स्वर अत्यंत भरदार लागत. इतकेच काय, पण त्यांच्या या गवई पद्धतीच्या बिलंपतीने पुढील गायनाची पार्श्वभूमी उत्तम तऱ्हेने निर्माण होई. बिलंपत करताना मींड खेचून, घसीट घेऊन स्वरभरणा ते उत्तम रितीने करीत. त्यामुळे पहिल्या चार-दोन मिनिटांतच ते केशवरावाप्रमाणे आपली छाप श्रोत्यांवर पाडू शकत. स्वरांचे आकुंचन व भरणा केल्यामुळे भावनादिग्दर्शनही उत्तम होई. त्यांच्या या बिलंपतीच्या पद्धतीमुळे 'बारे पाडुरंगा', 'मम बंधुसखा', 'तुझे पालनबाला', 'मुखरता का शोभे' ही पदे विशेष रंगत." (संगीताचे मानकरी -पृष्ठ ६८)

बापूरावांची 'सत्तेचे गुलाम' नाटकातील पदेही फार गाजली. विशेषतः 'सदा कलहाविना', 'शठमति सजला', 'सुखाने रमाया', 'वार्ता मौनदा', 'मंगल ते प्रियधाम' आदि पदांप्रमाणे त्यांचे विद्याहरणातील 'अहंकार माझा' हे पद खासच उल्लेखनीय आहे.

नाट्यसंगीताचे अन्य मानकरी

संगीत नाटकाच्या या अखेरीच्या पर्वात अनेक लहानमोठे नट, संगीत रंगभूमीच्या विकासाला हातभार लावीत होते. बालगंधर्वांच्या ऐन जमान्यात सवाई गंधर्वांच्या 'सुभद्रे'च्या भूमिकेवर आणि पदावर मराठी रसिक जसे खूष होते, त्याप्रमाणे गंधर्व परंपरेतील निवृत्तिबुवा आणि शंकरराव सरनाईक यांच्यावरही नाट्यरसिकाची मेहेरनजर होती. नंतरच्या काळात गोविंदराव टेंबे यांनी आपल्या स्वतःच्या शिवराज नाटक कंपनी-तर्फे आपली 'पटवर्धन', 'तुलसीदास' आणि 'वरवंचना' ही नाटके रंगभूमीवर आणली. देवलांच्या परंपरेतील अव्वल दर्जाचे पद्यरचनाकार म्हणून लौकिक मिळविला. त्यांच्या तिन्ही नाटकातील पदे याची साक्ष देतील. गोविंदराव टेंब्यांच्या शिवराजमध्ये शंकरराव सरनाइकांनी गायक म्हणून मोठा लौकिक मिळविला. वसंत शांताराम देसाई, सरनाइकांच्या गाण्याबद्दल लिहिताना म्हणतात, " सरनाईकाना गोविंदरावांनी गाण्याची पद्धतच अशी आखून दिली होती की पद सुरू होताच टाचणी पडली तरी ऐकू येईल, असे प्रेक्षकानी चित्राप्रमाणे तटस्थ बसावे. अत्यंत टाय लयीत एकेका मधुर स्वरावर

थांबत, स्वरांना मधून मधून कंप देत, तानांच्या निरर्थक आणि नीटस भेंडोळ्याचे उत्पादन न करता, एकाच हृदयस्पर्शी स्वराला लांबवून त्याची जणू काय, धनुष्याकृति कमान करून, शंकरराव प्रेक्षकांना सुरेल संगीताच्या नाजुक पाशानी बसल्या ठिकाणी बांधून टाकत असत. 'चित्रवंचने'तील 'नृपतिकन्या कां वाटे अनुरूप कांता' या त्याच्या भैरवीचे स्वर मागे ठेवून शिवराज मंडळी पुढच्या गावी प्रयाण करीत असे." (मखमलीचा पडदा, पृ. २५.)

या काळात नूतन संगीत मंडळी काढून श्रीमती हिराबाई बडोदेकरांनी काही काळ मराठी रंगभूमी गाजवली हिराबाई सौभद्रातील 'वद जाऊ कुणाला', 'किती सांगू तुला', 'बलसागर' ही पदे बालगंधर्वांच्या ढंगाने म्हणत. आणि त्या पदांच्या ध्वनिमुद्रिकांना अमाप लोकप्रियता मिळाली, पण युगांतर आणि मीराबाई या नाटकातील त्यांची पदे फारच गाजली युगांतरच्या यशाचे श्रेय संगीतदिग्दर्शक सुरेशबाबू माने यांच्याकडेही जाते.

मास्तर कृष्णराव

मास्तर कृष्णराव हे भास्करबुवा बखल्यांचे शिष्य. गंधर्व नाटक मंडळीत सौभद्र नाटकातील 'राधाधरमधुमिलिंद' या नारदाच्या भूमिकेतील पदाने मास्तरांनी रसिकांकडून वाहवा मिळविली. नंतर गंधर्व नाटक मंडळीत 'लपविला लाल' (स्वयंवर), 'ललना मना', 'मानभंग दाही' (एकच प्याला, 'हजरत सलाम ध्यावा' (आशानिराशा), 'सनातन नाद' (सावित्री) ही त्यांची पदे फारच गाजली. पण मास्तरांच्या या भूमिकांपेक्षा मास्तरांचा खरा नावलौकिक झाला तो संगीतदिग्दर्शक म्हणून. गंधर्व नाटक मंडळीच्या अखेरच्या कालखंडात बालगंधर्व आणि मास्तर कृष्णा या युतिमुळे १९३० पर्यंत गंधर्व नाटक मंडळी महाराष्ट्र रसिकांवर आपली मोहिनी कायम ठेवू शकली. 'द्रौपदी' हे भास्करबुवांनी संगीत दिलेले अखेरचे नाटक. त्यातील 'थाट समरिचा', 'ठरला जणू', 'लाजविले वैऱ्याना', 'विराट ज्ञानी' ही बालगंधर्वाची पदे गाजली. पण मास्तरांची 'नय नीति', 'गमली मना', ही पदेही रसिकांना फार आवडली. 'द्रौपदी' नाटकानंतर गंधर्वांच्या 'नंदकुमार', 'मेनका', 'सावित्री', 'विधिलिखित', 'संत कान्होपात्रा', 'आशानिराशा' आणि 'अमृतसिद्धि' या नाटकांना मास्तरांनी अप्रतिम चाली पुरवल्या. या सदर नाटकांतील 'दिलरुबा हा या जिवाचा', 'मम भालिलिखिती', 'नाचत रसा रसिका', 'हजरत सलाम ध्यावा', 'तिमिरपटल भार', 'कुसुमायुध चारु कांत', 'मान्य कान्त वरिला', 'प्रियकर वश मजला', 'नुरले मानस', 'शर लागला', 'ही समज', 'लहरी अता सुखाच्या', 'गमते सदा', इत्यादि अनेक पदें अत्यंत लोकप्रिय झाली. मास्तरांच्या संगीतदिग्दर्शनाचे वळण गंधर्वांच्या गायकीला पूर्ण अनुरूप होते. यात काही ठिकाणी त्यांना विनायकबुवा आणि अमृतसिद्धिच्या वेळी नटवर्य लोंढे यांचे साहाय्य झाले.

या कालखंडातील अखेरचा शिलेदार म्हणजे नटवर्य लोंढे ! ललितकलेच्या वधूपरीक्षा नाटकात चमकलेले नटवर्य लोंढे हे गंधर्वाच्या रंगभूमीवर नायक म्हणून प्रथम ' सावित्री ' नाटकात प्रवेश करते झाले. भाऊराव कोल्हटकर, नानासाहेब जोगळेकर, दत्तोपंत हल्याळकर यांच्या श्रेष्ठ परंपरेतील हा अखेरचा गुणी कलाकार. ' सावित्री ', ' मेनका ', ' अमृतसिद्धी ' आणि ' कान्होपात्रा ' या नाटकांतील पदांना लोकप्रिय करण्याचे श्रेय बालगंधर्वांबरोबर लोंढ्यांच्या सुरेल आणि दमदार गायकीला आहे. रंगभूमीवर पदार्पण करताच ते प्रेक्षकांची मने काबीज करीत. ' प्रिय जरि हा सहवास ', ' धन्य तूचि कांता ' ' सुखमय आशा ', ' लहरी अतां सुखाच्या ' या लोंढ्याच्या ध्वनिमुद्रिका अनेक वर्षे रसिकांच्या स्मरणातून जाणार नाहीत. लोंढ्यांनी आपल्या राजाराम संगीत मंडळीत ' सौभद्र ', ' मानापमान ', ' भावबंधन ' या नाटकांतील आपल्या तडफदार भूमिकांनी १९४० ते ४४ पर्यंतच्या काळात मराठी रसिकांना रंगदेवतेच्या त्या जुन्या वैभवशाली काळाची आठवण करून दिली.

अखेरचा कालखंड

१९३५ ते १९४३ सालापर्यंत मराठी रंगभूमी जणू काय मृतावस्थेत होती असे म्हणावयास हरकत नाही. त्यामुळे संगीत नाटकांचे दिवस आता संपले असे रसिक म्हणू लागले होते. चित्रपटासारख्या स्वस्त आणि नवलाईच्या करमणुकीकडे सामान्य-जन आकृष्ट झाला होता. चित्रपटांतील संगीताचे सुरवातीच वळणही नाटकी होते. पण पुढे ही जागा भावगीतांनी घेतली. त्यामुळे नाट्यमन्वंतर सारख्या नव्या हौशी नाटक-मंडळीने, आपल्या नाटकात परंपरागत नाट्यसंगीत न वापरता भावगीताचा वापर केला. याला दिग्दर्शन लाभले केशवराव भोळे यांचे आणि गायिका होत्या ज्योत्स्ना भोळे. संगीताचा सूक्ष्म अभ्यास आणि नाट्यसंगीताशी पूर्ण जवळीक असणाऱ्या या श्रेष्ठ संगीत दिग्दर्शकाने जुन्या नाट्यसंगीताचे नव्या काळाला अनुरूप असे पुनरुज्जीवन करण्याचा प्रयत्न केला असता तर त्याचे रसिकांनी स्वागत केले असते; पण ते घडले नाही. नाट्यमन्वंतरचे ' आंधळ्याची शाळा ' रंगभूमीवर आल्यानंतर बालमोहनच्या रंगभूमीवर आचार्य अत्रे यांचे ' सं. घराबाहेर ' नाटक आले. छोटा गंधर्व आणि बापूराव माने या गायक नटांनी अत्र्यांच्या नाटकांतील संगीताची बाजू सांभाळली असली तरी, अत्रे हे संगीत नाटकाच्या दृष्टीने फार मोलाची कामगिरी करू शकले नाहीत. हे किरकोळ प्रयत्न चालू असता लोंढ्यांची राजाराम संगीत मंडळी (१९३९-४०) मराठी रसिकांना जुन्या जमान्यात घेऊन जात होती. बालगंधर्वांच्या अखेरच्या काळात श्रीपाद नेवरेकर हे एक गायक नट, रामलाल, भीष्मक, आदि भूमिका करून आपल्या चढ्या गायनाने लोकांची वाहवा मिळवत होते. गंधर्व परंपरेतील कृष्णराव चोणकर हे १९४३ नंतर रंगभूमीवरून निवृत्त झाले आणि परत दिसले ते सरकारी सर्वोदय कला मंदिरात. या अशा भाऊगर्दीत नव्या दमाचे संगीत नाटक लिहून ते यशस्वी करण्याचा

विक्रम केला तो मो. ग. रांगणेकरांनी. त्यांचे कुलवधू नाटक हे गाजले ते ज्योत्स्ना भोळे यांची भूमिका आणि गायन यामुळे. या नाटकाला मास्तर कृष्णरावांनी संगीत दिले. त्यात मास्तरांनी फार मोठी कल्पकता वापरली होती यात शंकाच नाही. रांगणेकरांनी ही नवनाट्यसंगीताची परंपरा पंचवीस वर्षे सांभाळली आणि ज्योत्स्नाबाईंनी म्हटलेली भावगीते मराठी रसिकांना गेली दोन तपे गुणगुणायला लावली. मराठी रंगभूमीच्या इतिहासात या अखेरच्या कालखंडात मास्तर आणि रांगणेकर यांचे हे ऋण फार मोठे आहे.

१९४३ साली नाट्यशताब्दिचा सोहळा मोठ्या अपूर्वाईत साजरा झाल्यानंतर पुन्हा मराठी रंगभूमीला चैतन्य मिळाल्यासारखे झाले. ' एकच प्याला ' आणि ' स्वयंवर ' या नाटकांना साठीचे घर ओलांडलेल्या बालगंधर्वांना पाहण्यासाठी दादरच्या श्रीनंद नाट्यगृहात रसिक गर्दी करीत होते. आणि नारायणराव त्या वयातही ' नरवर कृष्णा-समान 'सारख्या पदाला वन्समोअर घेत होते. ' राजाराम ' संगीत मंडळीत मास्टर नरेश-सारखा कलाकार नारायणरावांच्या भूमिका करून खुद्द नारायणरावांकडून वाहवा मिळवीत होता. रंगभूमीच्या या नवचैतन्यात जुन्या जमान्यातील अनेक एकांड्या शिलेदारांनी भाग घेतला. बापू पेंढारकराचे सही सही गाणे गाणारे अनंत दामले उर्फ नूतन पेंढारकर, गंधर्वांच्या वळणाने गाणाऱ्या विमल कर्नाटकी आणि शांता मोडक या नटी, प्रमिला जाधव, गोहरबाई आणि शांता आपटे या सर्व नट्यांनी आपला अभिनय आणि गायन बालगंधर्वांचा आदर्श समोर ठेवून केला. यातील शांता आपटे अकाली निधन पावल्या आणि विमल कर्नाटकी आणि शांता मोडक जवळ जवळ निवृत्त झाल्या-सारख्या आहेत.

जयमाला शिलेदार

१९४२ साली रंगभूमीवर दाखल झालेल्या प्रमिला जाधव म्हणजे आताच्या जयमाला शिलेदार. यांचे नाट्यसंगीताबाबतचे कर्तृत्व वाखाणण्याजोगे आहे. राजाराम संगीत मंडळीत काम करीत असताना प्रमिलाबाईंना नटवर्य ल.ढे यांचे संगीत आणि अभिनय याबाबत मार्गदर्शन मिळाले व त्याचा त्यांनी पुढे फार चांगला उपयोग केला. अनेक कंपन्यांतून कामे करून आता त्या स्वतःच्या मराठी रंगभूमी या नाट्य संस्थेत तूर्त दुय्यम भूमिका करतात. कारण आता त्यांची जागा त्यांची तडफदार कन्या किर्ति शिलेदार हिने घेतली असून ती आपल्या आईच्या तालमीत पूर्ण तयार झाली असून ' स्वयंवर ', आणि ' सौभद्र ' या नाटकात नायिकेच्या भूमिका कसोशीने करते. जयमालाबाईंबाबत लिहिताना नाट्यसंगीत-रसिक बाबूराव जोशी लिहितात, " स्वच्छ आणि मधुर आवाजाची देणगी त्यांना आहे. नाट्यसंगीतात त्यांनी बालगंधर्व यांचा आदर्श समोर ठेवला आणि जयमालाबाई जेव्हा ' त्या जातीने ' गाणे म्हणतात, तेव्हा बालगंधर्वांची आठवण पुरेपूर

झाल्याशिवाय राहात नाही. रंगभूमीवर त्यांच्याशिवाय ही किमया दुसऱ्या कुणाला साधली आहे असे वाटत नाही." (संगीताने गाजलेली रंगभूमि, पृष्ठ ११०)

'ललितकलादर्श'चे पुनरुज्जीवन

बापू पेंढारकर यांच्या चिरंजीवांनी म्हणजे भालचंद्र पेंढारकर यांनी वडिलांच्या मृत्युनंतर अवघ्या आठ वर्षांत 'ललितकलादर्श'चे पुनरुज्जीवन केले आणि 'सत्तेचे गुलाम' नाटक सादर करून गायन आणि अभिनय या बाबतीत वडिलांचा कित्ता गिरवीत आहोत याची प्रचीती आणून दिली. १९५६ ते आजतागायत ललितकलेने बरीच नाटके रंगभूमीवर आणली, पण संगीताच्या दृष्टीने त्यांचे गाजलेले नाटक म्हणजे विद्याधर गोखले यांचे 'पंडितराज जगन्नाथ' हे नाटक. गोखल्यांचे 'जयजय गौरीशंकर' हे नाटकही याच कंपनीने रंगभूमीवर आणले.

विद्याधर गोखले

ललितकलेमुळे मराठी रंगभूमीला मिळालेला एक गुणी नाटककार म्हणजे विद्याधर गोखले. पण गंधर्व नाटक मंडळी म्हणजे नाट्याचार्य खाडिलकर असे जसे समीकरण होते, तसा योग गोखले आणि 'ललितकलादर्श' यांच्या बाबतीत घडून आला नाही. त्यामुळे संगीत नाटककार म्हणून गोखल्यांनी जी नंतर कीर्ती मिळविली ती 'ललित-कलेच्या' बाहेर. १९६० साली रंगभूमीवर आलेले गोखल्यांचे 'सुवर्णतुला' हे नाटक आण्णासाहेब किर्लोस्कराच्या परंपरेतील एक गुणशाली नाटक. या नाटकाचे किर्लोस्करी वळण आजच्या प्रेक्षकांनाही मुग्ध करणारे आहे. या नाटकामुळे गोखल्यांनी आपण देवल, टेंबे आणि वसंत शांताराम देसाई आदि श्रेष्ठ नाट्य-पद्यरचनाकारांच्या तोडीचे पद्यकार आहोत हेही सिद्ध केले. त्यामुळे सौभद्रातील 'राधाधरमधुमिलिंद'प्रमाणे या नाटकातले 'तोचि विश्वंभर' हे नारदाच्या तोंडचे पद आजही लोकप्रिय झाले. गोखल्याची पद्यरचना रसाळ, प्रासादिक आणि अर्थवाही आहे. संस्कृत काव्य आणि शायरी यांचा संगम त्यांच्या काव्यार्थात आणि काव्यरचनेत आढळतो. त्यामुळे 'जयोऽस्तुते' (मंदारमाला) या पदाप्रमाणे 'अय गुलबदन' (मंदारमाला) 'ये मोसम है' (मदनाची मंजिरी) सारखे गायकी ढंगाचे पद ते लिहून जातात. 'सुवर्णतुला' नाटकाचे यश छोटा गंधर्व यांच्या संगीत दिग्दर्शनाला आणि भूमिकेला आहे. आज त्या नाटकातील सौदागरांची भूमिका अनंत दामले तितक्याच तडफेने करतात आणि त्यातल्या संगीतालाही योग्य तो न्याय देतात. गोखल्यांच्या नाटकांचे भाग्य असे की त्यांना, छोटा गंधर्व, राम मराठे (मंदारमाला, मदनाची मंजिरी), वसंत देसाई (जय जय गौरीशंकर), स्वरसम्राज्ञी (नीलकंठ अभ्यंकर) असे भिन्न भिन्न प्रकृतीचे संगीत दिग्दर्शक मिळाले. मला वाटते मराठी रंगभूमीवर एकाच संगीत नाटककाराचा हा विक्रम असावा. पण गोखले निव्वळ नाट्यरचना करून थांबले नाहीत. सुवर्णतुलेच्या रूपाने त्यांनी पारंपरिक संगीत रंगभूमीचे तर पुनरुज्जीवन केलेच, पण

त्याच्या प्रचारार्थ स्वतः ' रंगशारदा ' नावाची नाटयसंस्था काढली आणि या नाटयसंस्थे-मार्फत केवळ स्वतःचीच नाटके नव्हेत तर ' मानापमान ', ' विद्याहरण 'सारख्या जुन्या नाटकाचे खऱ्या अर्थाने सुविहित प्रयोग करण्याचे श्रेय मिळविले. आणि म्हणून १९७४ सालच्या नाटय संमेलनाचे अध्यक्षपद देऊन महाराष्ट्राने त्यांचा यथोचित गौरव केला.

एकांडे शिलेदार

संगीत रंगभूमीच्या संदर्भात काही एकांडे शिलेदार आपल्या मगदुराप्रमाणे मराठी रंगभूमीची सेवा करीत असतात. त्यात स्वरराज छोटा गंधर्व यांचा अवश्य उल्लेख केला पाहिजे. स्त्री-भूमिकात पदार्पण करून मराठी रसिकांना ज्ञात झालेले छोटा गंधर्व बाल-मोहन एका वेगळ्या रूपात मराठी रंगभूमीवर आले. ' मृच्छकटिक ' (चारुदत्त), ' मानापमान ' (धैर्यधर) आणि ' सौभद्र ' (कृष्ण) या सौदागरांच्या हातखंडा भूमिका. थिएटरचा प्लॅन सुरू होताच तासाभरात तिकिटे संपून जाण्याचा विक्रम संगीत नटात आता फक्त छोटा गंधर्व करू शकतात. सौभद्रातील, ' कोण तुज सम ', ' नच सुंदरी ', ' प्रिये पहा ', ' लाल शालजोडी ' मानापमानातील ' भाली चंद्र असे ', ' दे हाता ', ' या नवनवल ', प्रेमभावे ', ' चंद्रिका ही जणूं ' आणि मृच्छकटिक नाटकातील ' रजनीनाथ हा ', ' जन सारे मजला ', ' जेथ मित्रा ', या पदांना त्यांनी नवा ढंग चढविला. ' सौदागरांचा आवाज अत्यंत गोड आणि लवचिक, त्यांची तानबाजीही आटोपशीर आणि बोलण्यात आणि गाण्यातही एक प्रकारचा लाडिकपणा. त्यामुळे शब्दोच्चार सदोष असूनही सौदागर रंगभूमीवर प्रवेश करतात तेव्हा प्रेक्षक कडाडून टाळी देतात. हे भाग्य आज तरी अन्य सगीत नटाला लाभलेले नाही.

जुनी परंपरा सांभाळणारे गायक नट म्हणून अनंत दामले यांच्या जोडीला मा. भार्गवराम, सुरेश हळदणकर, राम मराठे, जयराम शिलेदार, श्रीराम नेवरेकर आणि कृष्णराव चोणकर यांचा उल्लेख केला पाहिजे. मा. अनंत दामले हे अजूनही निष्ठेने जुन्या नाटकांतून कामे करतात विशेषतः सुरेश हळदणकरानतर सौभद्रातील नारदाचे काम ते ढंगदारपणे करतात. मा. भार्गवराम हे ललितकलेचे गायक नट पुढे लोंढ्यांच्य राजाराम संगीत मंडळीत दुय्यम भूमिका करू लागले. नव्या रंगभूमीवरचे यांचे पुनरागमन म्हणजे ' कट्यार काळजात घुसली ' या नाटकांतील त्यांची भूमिका. जयराम शिलेदार आता स्वतःच्याच ' मराठी रंगभूमी ' या संस्थेत कण्व (शाकुंतल), भीष्मक (स्वयंवर) अशी कामे करतात. राम मराठे यांची गायकी तडफदार आहे आणि त्यांची धैर्यधर आणि कृष्ण या भूमिका लोकांना आवडतात. श्रीपाद नेवरेकर हे गंधर्वांच्या रंगभूमीवर अखेरच्या काळात आलेले नट. रामलाल, भीष्मक, कृष्ण आदि भूमिका त्यांनी तडफदारपणे केल्या. नेवरेकराच्या या नाटकातील गाण्यांच्या ध्वनिमुद्रिका लोकप्रिय झाल्या आहेत. आजच्या लोकप्रिय गायिकांत मीनाक्षी, कान्होपात्रा, कुसुम शेंडे आणि शांता मोठक यांच्यासमोर बालगंर्वाचा आदर्श आहे. कान्होपात्रा या गुणी नटीने विद्याधर

गोखल्यांच्या सुवर्णतुला या नाटकात तडफदार काम करून लोकप्रियता मिळवली. रामदास कामत हा गुणी गायक नट तरुण पिढीत फार लोकप्रिय आहे. जुन्या नाटकाप्रमाणे 'मत्स्यगंधा', 'धन्य ते गायनी कळा' या नव्या नाटकातील त्यांचे गायन तरुण पिढीला आवडते. फैय्याज, रजनी जोशी, जयश्री शेजवाडकर, नीलाक्षी जोशी आणि सुहासिनी मुळगावकर या गायिकांचाही या ठिकाणी निर्देश केला पाहिजे. त्यातील जयश्री शेजवाडकर आणि सुहासिनी मुळगावकर जुन्या परंपरेतील गाणी गातात. फैय्याज आणि रजनी जोशी यांचेही गायन कौतुकास्पद आहे. उदयराज गोडबोले, बागुल आणि प्रकाश घांग्रेकर हे नव्या दमाचे गायक नट. आताच त्यांच्या उमेदवारीचा काळ सुरू झाला आहे. बागुल हे जुन्या नाटकातील गायक नटांच्या भूमिका करतात. त्यांचा आवाज खडा आणि पल्लेदार आहे. तानबाजीची त्यांना हौस आहे. घांग्रेकर या तरुण गायक नटाचा भविष्य काळ उज्ज्वल आहे. गायनाची आणि अभिनयाची मेहनत केल्यास जुन्या परंपरा सांभाळणारा एक गायक नट मराठी रंगभूमीला निश्चित गवसेल अशी ग्वाही त्यांनी दिली आहे. प्रसाद सावकार या गायक नटाचा या ठिकाणी उल्लेख केला पाहिजे. त्याची भूमिका आणि गायन 'पंडितराज जगन्नाथ' आणि 'सुवर्णतुला' नाटकांद्वारे रसिकांसमोर प्रामुख्याने आले.

जितेंद्र अभिषेकी

या संदर्भात नव्या नाटकाच्या संगीत दिग्दर्शनात जितेंद्र अभिषेकी यांचा आवर्जून उल्लेख केला पाहिजे. अभिषेकी संगीत दिग्दर्शक म्हणून पुढे आले ते 'मत्स्यगंधा' आणि 'कट्यार काळजात घुसली' या नाटकांच्या संगीतामुळे. जितेंद्र अभिषेकी हे गायनातील नवे प्रयोग करणारे कल्पक दिग्दर्शक. त्यांनी प्रथमच जुनी चाकोरी सोडली आणि काही नवीन राग आणि रागिण्या यांचे दर्शन मराठी रंगभूमीवर घडले ते अभिषेकीमुळे. नव्या पिढीला त्यांची स्वररचना फार आवडलेली दिसते. मात्र ही स्वर-रचना आणि पद्यरचना सामान्य रसिकांच्या तोंडी पक्की बसणे अवघड आहे. जितेंद्र अभिषेकीच्या कल्पक दिग्दर्शनाला साथ दिली रामदास कामत आणि वसंतराव देशपांडे या गायकांनी. त्यातल्या त्यात वसंतराव देशपांड्यांच्या दीनानाथांच्या वळणावरच्या ढंगदार गायकीमुळे आणि अभिनयामुळे 'कट्यार' हे नाटक फार गाजले. 'मेघमल्हार' 'वरदान' आणि 'हे बंध रेशमाचे' या नाटकातही वसंतरावांनी आपल्या गायनाने रसिकांना मोहविले यात शंकाच नाही.

संगीत रंगभूमीचे भवितव्य

यापुढे संगीत रंगभूमीचे भवितव्य काय हा प्रश्न रसिकांना पडला आहे. ऐन तारुण्यात बालगंधर्वांना पाहिलेली पिढी आता जवळ जवळ अस्तंगत झालेली आहे. तरी पण संगीत नाटकांना खचून गर्दी होते. आणि जुनी संगीत नाटके प्रयत्नपूर्वक बसविली तर आजही धडाक्याने चालतात. त्याला केवळ जुने लोक येतात असे नव्हे; तर नव्या पिढीलाही

त्याचे आकर्षण आहे. कारण संगीत नाटक हे आमच्या हाडीमाशी खिळलेले आहे. त्यामुळे गद्य नाटके लिहिणाऱ्या नाटककारांनाही संगीत नाटकाचे आकर्षण वाटू लागले आहे हे निर्विवाद. त्यामुळे आजच्या रंगभूमीवर गद्य नाटककार म्हणून विख्यात झालेल्या वसंत कानेटकर आणि पुरुषोत्तम दारव्हेकर यांच्यासारखे नाटककारही संगीत नाटकाकडे वळले. कानेटकरांनी 'लेकुरे उदंड जाहली' या नाटकात तर संगीताचा एक अभिनव प्रयोग केला व रसिकांनीही त्यांना योग्य दाद दिली.

पण कानेटकर, कोल्हटकर हे तसे पूर्णार्थाने संगीत नाटककार नव्हेत. पुरुषोत्तम दारव्हेकरांची 'कट्यार' सोडल्यास त्यांनी परत या दिशेने पाऊल टाकलेले नाही. कारण आजची संगीत नाटके आणि पूर्वीची संगीत नाटके यात थोडा फरक आहे. बाबूराव जोशी याबाबत सत्य पण परखड टीका करताना सांगतात, "'सुवर्णतुला'पासून 'स्वरसम्राज्ञी' या गेल्या १२ वर्षांतील नाटकाच्या संगीताकडे पाहू. यात संगीताचे प्राबल्य आहे म्हणजे त्याचे यथार्थ वर्णन होत नाही. त्यात संगीताचे काय नाही? त्यात पदे, उस्तादी ख्याल, गाण्याच्या तालमी, प्रत्यक्ष मैफली आणि जुगलबंद्या आहेत. संगीतातील पारिभाषिक शब्दांवरील आधारित अशा कोट्या आहेत. अनवट रागाची उकल प्रेक्षकांना करून सांगितलेली आहे. नाच आहेत—तात्पर्य, ते नाटकाचे संगीत नसून संगीताचे नाटक आहे आणि ही गोष्ट खुद्द नाटककारांनी आडपडदा न ठेवता कबूल केली आहे." (पहा, मंदारमाला-प्रस्तावना)

संगीत नाटक कसे असावे?

संगीत नाटकाच्या बाबतीत बाबूराव जोशी यांनी काही सूचना केल्या त्या मोठ्या मौलिक आहेत. ते म्हणतात, "सर्वच नाटकातून संगीत नको—तसेच अनवट संगीत हा नाट्यविषय आता नको." राग नाटकात घुसडण्याच्या पद्धतीवर त्यांनी जी टीका केली आहे ती यथार्थ आहे. कारण नाट्यसंगीत हे अखेर प्रेक्षकांसाठी असते. त्यामुळे त्याची पद्यरचना आणि संगीतरचना सामान्य प्रेक्षकाला स्वतःशी सहज गुणगुणता येण्यासारखी सोपी आणि प्रासादिक हवी.

आजचे नाट्यसंगीत

त्यामुळे आजचे 'मराठी नाट्यसंगीत' हे त्यामुळे शालूला लावलेल्या ठिगळासारखे वाटते. सौभद्र, मृच्छकटिक, शारदा, स्वयंवर, मानापमान, एकच प्याला या नाटकांतील पदे मराठी माणसांच्या सांस्कृतिक जीवनाचा एक अविभाज्य घटक झाला, याचे कारण ती ज्या नटांनी गायिली ते नट त्या त्या भूमिकांशी संपूर्ण एकरूप झाले होते. त्यामुळे 'कशी या त्यजु पदाला' असे शब्द कानी आले की सुधाकरची विनवणी करणारी सिंधू श्रोत्यांना आठवत असे. 'नाथ हा माझा' असे म्हणताच विदर्भ देशाच्या राजकन्या रुक्मिणीची ती मूर्ती आणि बालगंधर्वांचा तो अविस्मरणीय अभिनय डोळ्या-समोर येई. त्यामुळे कुमारगंधर्व जेव्हा 'दया छाया' हे गीत गातात तेव्हा पतीला दारूचे

व्यसन लागल्यामुळे आर्त झालेल्या सिंधूच्या हृदयाची तळमळ, बालगंधर्व जसे आपल्या स्वरातून साकार करीत, तसा आविष्कार कुमारांना करता आला नाही असे बालगंधर्वांना प्रत्यक्ष पाहिलेल्या रसिकांना वाटते. त्यांनी बालगंधर्वांची नक्कल करावी असे त्यांचे म्हणणे नाही, पण ते पद गाताना श्रोत्यांच्या हृदयाची तार छेडण्याचे नारायणरावांचे कसब त्यांना उमजले नाही असे जुन्या पिढीतल्या जाणत्यांना वाटते. कुमार गंधर्व गायले ते म्हणजे निर्मळ शास्त्रोक्त रागदारी गायन, या गायकीत शब्द होते; पण भूमिकेच्या मागील भावनेचा स्पर्श नव्हता. कुमारांनी गायिलेल्या खाडिलकरांच्या अथवा गुर्जरांच्या त्या पदांमागील ती बालगंधर्वांसारख्या गानाभिनयसम्राटाच्या एकरूपतेची तपश्चर्या नव्हती. हा कुमार गंधर्वांचा दोष नव्हे. तरी पण त्यांच्यासारख्या श्रेष्ठ ख्यालगायकाने बालगंधर्वांना अशी आदरांजली व्हावी ही कुमाराची थोरवी बालगंधर्व भक्तांना मान्य !

आज खरी गरज आहे ती बाबूराव जोशी यांनी म्हटल्याप्रमाणे ताकदवान नाटकांची. पण नुसते ताकदवान नाटक चालणार नाही तर सामर्थ्यशाली अभिनय; कुशल गायकही हवेत. बालगंधर्वांची नाटके केवळ गाण्यासाठी बघायला लोक जात होते असे म्हटले तर खाडिलकरांची ‘ द्रौपदी ’, ‘ मेनका ’, ‘ सावित्री ’, आणि व. शां देसाईकृत ‘ विधिलिखित ’ ही नाटके का चालली नाहीत ? या नाटकांतही बालगंधर्वांचे अमाप गाणे होते. पण ‘ एकच प्याला ’, ‘ स्वयंवर ’, ‘ सौभद्र ’ यांसारखी नाटके आणि बालगंधर्वांसारखा लोकोत्तर अभिनयकुशल आणि गानकुशल नटसम्राट यांची अपूर्व अशी जेव्हा युति झाली, तेव्हाच नाट्यसंगीताचे ब्रह्म साकार झाले.

भवितव्यतेच्या पोटी असा ‘ बालगंधर्व ’, आणि गडकरी–खाडिलकरांसारखे नाटककार असतील तर परत असाच ‘ नवनवल नयनोत्सव ’ मराठी रंगभूमीवर घडेलही, कोणी सांगावे ?

—बाळ सामंत

गायकांच्या संक्षिप्त नावांचा खुलासा

आगरवाले	कृष्णा आगरवाले	प्रभा	प्रभाकर कारेकर
आझम	आझमबाई पिशाळ	प्रभु	प्रभुदेव सरदार
आशा	आशा भोसले	बकुल	बकुल पंडित
आशालता	आशालता वाबगावकर	बागुल	विश्वनाथ बागुल
इंदिरा	इंदिराबाई खाडिलकर	बापू	बापू पेंढारकर
उदय	उदयराज गोडबोले	बाल	बालगंधर्व
कमल	कमलाबाई बडोदेकर	भावसार	रतिलाल भावसार
करीम	अबदुल करीम खां	भीम	भीमसेन जोशी
कामत	रामदास कामत	भोळे	ज्योत्स्ना भोळे
कान्हो	कान्होपात्रा किणीकर	मनोहर	प्रो. मनोहर
कीर्ति	कीर्ति शिलेदार	माणिक	माणिक वर्मा
कुमार	कुमार गंधर्व	मालिनी	मालिनी राजूरकर
केत	बापूराव केतकर	गोविंद	गोविंद माशेलकर
केशव	केशवराव भोसले	माधव	माधवराव वालावलकर
कृष्णा	मास्तर कृष्णराव	माने	सुरेशबाबू माने
गणेश	गणेश बलवंत	मीनाक्षी	मीनाक्षी शिरोडकर
गुरव	विठ्ठल गुरव	दामले	अनंत दामले
गोहर	गोहर कर्नाटकी	राणे	सरस्वती राणे
चंदु	भालचंद्र पेंढारकर	रानडे	जे. एल. रानडे
चिंतोबा	चिंतोबा गुरव	राम	राम मराठे
छोटा	छोटा गंधर्व	लोंढे	गंगाधर लोंढे
जय	जयमाला शिलेदार	वसंत	वसंतराव देशपांडे
जयश्री	जयश्री शेजवाडकर	शरद	शरद जांभेकर
जितेंद्र	जितेंद्र अभिषेकी	शंकर	शंकरराव सरनाईक
जुवेकर	नीलाक्षी जुवेकर	शेंडे	कृष्णराव शेंडे
जोशी	जी. एन. जोशी	संग स्वर	संगमेश्वर गुरव
दीना	दीनानाथ मंगेशकर	सुमन	सुमन माटे
नगर	पंडितराव नगरकर	सुरेश	सुरेश हळदणकर
नेवरे	श्रीपाद नेवरेकर	सुशीला	सुशीला टेंबे
पट	विनायकबुवा पटवर्धन	सुधा	सुधा माडगावकर
पंढर	जगन्नाथबुवा पंढरपूकर	सुहास	सुहासिनी मुळगावकर
पिल	अरविंद पिळगावकर	द. हल्याळ	दत्तोपंत हल्याळकर
पुरुषोत्तम	सोळांकुरकर पुरुषोत्तम	हिरा	हिराबाई बडोदेकर
पु. ल.	पु. ल. देशपांडे	व्यास	नारायणराव व्यास
प्रकाश	प्रकाश घांग्रेकर		

पदांची अनुक्रमणिका

[प्रत्येक पदासमोर त्या पदाची ध्वनिमुद्रिका कोणी दिली, त्या त्या गायकाचे संक्षिप्त नाव दिले आहे.]

बलवंत पांडुरंग किर्लोस्कर

सं. शाकुंतल ३१-१०-१८८०. संगीत : खुद्द नाटककार

१ पंचतुंड नररुंड मालधर
२ किती मधुर रूप
३ सखये अनुसूये
४ साध्य नसे मुनिकन्या
५ मना तळमळसि ... बाल, केशव, भोळे
६ काय मला भुल पडली
७ जाई परतोनी बाळा ... बाल, भोळे
८ अजि शेवटचा
९ परक्याचे धन

सं. सौभद्र. १८-११-८२. संगीत : खुद्द नाटककार

१० तुम्हा तो शंकर सुखकर
११ वैशाखमासि वासंतिक ... भार्गव
१२ नाही झाले षण्मास मला
१३ राधाधर मधुमिलिंद । जय जय । ... शरद
१४ होतो द्वारका भुवनी .... पट
१५ लग्नाला जातो मी .... पुरुषोत्तम, भार्गव
१६ मी कुमार
१७ पावना वामना ... विष्णु, भार्गव, वसंत
१८ प्रियकर माझे भ्राते ... बाल, सवाई
१९ बलसागर तुम्हि वीर ... बाल, कृष्ण, नीलाक्षी
२० कांते फार तुला ... वसंत
२१ तस्करा हाती

२२	कोण तुजसम सांग	...	शेंडे, चिंतोबा, नेवरे, छोटा, बागुल
२३	व्यर्थ मी जन्मले	....	बाल, हिरा
२४	वद जाऊ कुणाला	...	बाल, सवाई, हिरा, सुशीला
२५	अरसिक किती हा	...	बाल, सुहास
२६	किती सांगू तुला	....	बाल, सवाई, हिरा, शंकर, राणे
२७	माझ्या मनिचे हितगुज	...	बाल, सवाई
२८	लाल शालजोडी जरतारी	...	हल्याळ, छोटा, कामत, शेंडे
२९	बहुत दिन नच भेटलो	...	नेवरे, प्रकाश, कामत
३०	परमसुवासिक पुष्पे कोणी	...	मास्तर
३१	नभ मेघानी	....	बागुल, प्रभा
३२	नच सुंदरि करू कोपा	...	करीम, बापू, छोटा
३३	प्रिये पहा	....	छोटा, प्रभा
३४	असताना यतिसंनिध		
३५	पुष्पपराग सुगंधित	....	बाल, केशव, हिरा, सुहास
३६	पांडुनृपति जनक	....	बाल, हिरा केशव, सुहास, मालिनी, राणे
३७	मन्नेत्र गुंतले	...	बाल, हिरा
३८	बहुत छळियले नाथा	...	बाल, केशव, नेवरे
३९	माझी मातुल कन्यका		
४०	माझ्यासाठी तीने		

सं. रामराज्य वियोग. २०-१०-१८८४. सं. : खुद्द नाटककार

४१	मन माझे भडकुनि गेले	....	केशव, बाल
४२	कवणे तुज गांजियले		
४३	शांत दांत	...	दीना

वासुदेव नीलकंठ आगटे

भक्त दामाजी

४४ गुन्हेगारी धन्याची

वासुदेव नारायण डोंगरे

इंद्रसभा

४५ इंद्र करी खरी

४६ चतुर नार करी

गोविंद बल्लाळ देवल

मृच्छकटिक. १८९० सं. : खुद्द नाटककार

४७ सार्थचि ते वदती
४८ मरण बरे वाटते .... शेंडे
४९ दासी ऐसे मानुनिया
५० काय कळा ही
५१ रजनीनाथ हा नभी उगवला ... गोरे, पट, मास्तर, छोटा, नेवरे
५२ माडिवरी चल ग गडे ... बाल, मीनाक्षी
५३ रमवाया जाऊ ... बाल
५४ त्या मदनमनोरम रुपी ... मीनाक्षी
५५ जन सारे मजला ... बापू, नेवरे, रामदास
५६ आनंदे नटती ... शेंडे, पट, नेवरे, छोटा
५७ बघुनि वाटे या ... छोटा
५८ चपला संगे या ... छोटा
५९ जलधरसंगे नभ .... छोटा
६० मेघा अति गंभीर ... छोटा
६१ तेचि पुरुष दैवाचे .... बाल, शेंडे, प्रभा
६२ जेथ मित्रा .... छोटा
६३ हा सकल देह ... बापू
६४ बाळा घालोनिया गळा ... बापू, छोटा
६५ काय वधिन ... कामत
६६ सखे शशिवदने .... जितेंद्र, गोरे
६७ जो या नगरा ... इंदिरा

सं. शापसंभ्रम. १८९३. सं. : खुद्द नाटककार

६८ नंदनवन देवीने
६९ मित्रा मम जन्म कथा ... मनो, शेंडे
७० निराकार त्या
७१ सज्ज करुनि चाप
७२ बहुत परिने ... बाल
७३ स्मर तापाच्या ... बाल
७४ त्या तरुणा ... मा. विष्णु
७५ मधुर किती कुसुमगंध

सं. संशयकल्लोळ. १०-१०-१९१६

७६ हृदयि धरा हा .... बाल, शरद
७७ सुकांत चंद्रानना ... सुरेश, प्रभा
७८ साम्य तिळहि
७९ निंद्य जीवनक्रम ... कामत
८० कर हा करी ... बापू, नेवरे, वसंत, प्रभा
८१ धन्य आनंद दिन ... नेवरे, प्रभा
८२ ही बहु चपल .... बापू, प्रकाश
८३ लग्नविधीतील खरे ... बाल
८४ नाट्यगान निपुण ... बापू, कामत
८५ संशय का मनि आला ... बाल, कमल, मीनाक्षी
८६ कुटिल हेतु तुझा ... नेवरे, पट
८७ स्वकर शपथ .... पट, कामत
८८ मानिली आपुली .... बापू, कृष्ण, सुरेश, वसंत
८९ मृगनयना रसिक ... बापू, वसंत
९० मजवरी तयांचे प्रेम ... बाल, कमल
९१ हा नाद सोड सोड .... नापू, नेवरे, प्रभा

सं. शारदा. १३-१-१८९९. सं. : खुद्द नाटककार

९२ अजुनि खुळा हा नाद ... बाल, मनोहर, गणेश
९३ काय पुरुष चळले बाई ... बाल
९४ सुंदर खाशी सुबक ठेंगणी
९५ जठरानल शमवाया नीचा ... नेवरे
९६ स्वार्थी जी प्रीति .... शेंडे, नेवरे, कामत
९७ जागृत ठेवा लग्नाची ... बापू, मनो, नेवरे
९८ कधि करिती लग्न माझे ... भार्गव
९९ तरुण कुलिन गोरा
१०० सावळा वर बरा
१०१ मज गमे ऐसा जनक तो ... बापू, शेंडे, नेवरे
१०२ बिंबाधरा मधुरा .... गोरे, शेंडे, मनो, नेवरे
१०३ श्रीमंत पतीची राणी ... गणेश, भार्गव
१०४ म्हातारा इतुका न अवघे
१०५ घेउनि ये पंखा
१०६ मूर्तिमंत भीति उभी ... बाल, केशव, मनो

१०७ बघुनि त्या भयंकर भूता ... भार्गव
१०८ जो लोककल्याण साधावया
१०९ घेई मम वचन ... शेंडे
११० मी समजु तरि काय ... केशव, बाल

माधवराव नारायण पाटणकर

विक्रम शशिकला

१११ मदंगा लावू नका कर दूर

श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर

वीरतनय. १८९६

११२ अंकित पदांबुजाची दासी
११३ तुझी अन्यथा ती कराया
११४ किती कोमल तनु ... मनोहर
११५ पुनरपि नयना ती
११६ अशी ही सगुण खनी

प्रेमशोधन. १९२०

११७ ललित बघुनि तनुस
११८ पसरे चोहिकडे गंध
११९ घाली विधि कसा दारुण ... इंदिरा
१२० सेव्य संसार हा ... इंदिरा, बाला
१२१ जन असंभवा
१२२ दावि पंथा अनुसरे
१२३ हे जिवित सकल तुझ्या

मूकनायक. १९०१

१२४ हे प्रभो विभो
१२५ व्यक्त रदन बघुनि ... गोरे
१२६ मनि खेद न करि
१२७ आलि कालि या
१२८ सुलभ मनि गणा ... बाल
१२९ गेले किंकर करि अवचित ... केशव, सुधा

१३०	उगिच का कांता	...	केशव, बाल, हिरा, करीम, व्यास, प्रभु
१३१	जलधर घनतर		
१३२	होय संसार तरु	...	केशव, बाल
१३३	भारती जडा		
१३४	तुजविण गमे वृथा		
१३५	सहज कशि खेळविते ललना		
१३६	अष्टमीचा चंद्र शोभे		

वधूपरीक्षा. ११-१०-१९२८

१३७	सत्पात्र हो ललना	...	लोंढे
१३८	मानिले पित्याहुनि मी	...	गोविंद
१३९	जीव बावरा	...	लोंढे
१४०	ब्राह्मण्य सारे लोपले	...	बापू
१४१	जीव हा तोषला	...	गोविंद
१४२	प्रेमा तिच्या	...	दामले
१४३	हृदय जाळि तीव्र	...	बापू

भार्गव विठ्ठल वरेरकर

कुंजविहारी. १४-४-१९०८

१४४	ही प्रेम विमलतम माधुरी		
१४५	वाहि तूते	...	बापू
१४६	त्यजि भक्तासाठी लाज	...	भार्गव
१४७	सदा प्रणयाविकासिनी		
१४८	चपलासि मंजुळ बाळे		

हाच मुलाचा बाप. ७-९-१९१८. संगीत : वझेबुवा

१४९	कविता सुना ललित झाली	....	दामले
१५०	कमला जनाचे घेइ	....	दामले
१५१	कंपित अति शंकित	....	बापू
१५२	परिणाम होई सुखाचा	...	दामले
१५३	या धनागम कामी	....	बापू
१५४	मुखरता का शोभे	...	बापू
१५५	हा धनमदयुत जगात	...	बापू

जागती ज्योत. ८-४-१९३३

१५६	हासवि नाचवि हृदयाला	... हिरा
१५७	जगि आभास हा दाविला	... हिरा
१५८	तू बोलल्याविना मी	...

संन्याशाचा संसार. २५-९-१९१९. सं. : वझेबुवा

१५९	अविरत जगति फिरे	... माधव
१६०	विटला या जगा	... बापू
१६१	वैरिण झाली	.... गुरव
१६२	वांछिता भावना झाली	... बापू, दामले
१६३	निराधार जीवे जगता	.... बापू, दामले
१६४	बारे पांडुरंगा	... बापू
१६५	धूलियुता पदि तुझ्या	... बापू
१६६	का ग जागे अता	... गुरव
१६७	वैरि गमली अबला	... आगरवाले
१६८	करि विचलित	... आगरवाले
१६९	या जिवा जागवाया	... दामले

लयाचा लय. १५-१०-१९२०

१७०	पिता मानिता नाथा
१७१	ललना लाडकी रमली
१७२	तुला गणिल पाते काय
१७३	जाणे आई माया

स्वयंसेवक. ५-८-१९३४

१७४	निजवश केला	... बापू
१७५	पाहिला देव सखा	.... बापू
१७६	गुलामी हृदय गामी	... बापू
१७७	जेथे जातो तेथे तू	... बापू
१७८	नाहि दयिता मी	... भार्गव
१७९	या प्रणयी ललना	... भार्गव
१८०	देवा तुज दया नाही	... गोविंद
१८१	अणुभरि जीव जगला	... गोविंद

सत्तेचे गुलाम. १५-१-१९२२. सं. : वझेबुवा

१८२	त्यगिला थारा	...	बापू, दामले
१८३	शठमति सजला	...	बापू
१८४	बोधाया न काय मम	....	बापू, दामले, गुरव
१८५	वार्ता मौनदा हे	...	बापू
१८६	तुझे पालनवाला	....	बापू
१८७	सदा कलहाविना	...	बापू, दामले
१८८	सुधी बालिका	...	बापू
१८९	सुखाने रमाया	....	दामले
१९०	ही माला विमला	...	भार्गव
१९१	विहार शुल्कजना	...	बापू

तुरुंगाच्या दारात. १-२-१९२३

१९२	लांछना उगा	...	बापू, दामले
१९३	निशिदिनी मनि हरिला	...	बापू, दामले
१९४	जो का सजला	....	बापू
१९५	दिसे वसे कमल		

सोन्याचा कळस. २४-१-१९३२

१९६	म्हाने चाकर	...	बापू
१९७	मेघपटला	...	गोविंद
१९८	पथ दिसता परि	...	बापू
१९९	या घरि असावा	...	बापू
२००	तुझ्या वरदाना	....	बापू, दामले
२०१	प्रिय जाहला का	....	गोविंद
२०२	जगि वंचिता	...	भार्गव
२०३	फसलो या विरहाने	...	बापू
२०४	विसावा माझा साचा	...	भार्गव
२०५	ही जरि वसुधा उदार	....	बापू

भूमिकन्या सीता. २९-२-१९५८

२०६	मी पुन्हा वनात फिरेन	...	मोळे
२०७	मानसी राजहंस	...	भोळे

बाबाजी दौलत राणे

संत तुकाराम. १९११

२०८ त्यजि भक्तासाठी लाज
२०९ आनंदाचा कंद हरी हा
२१० ह्या मुकुंद मुरारि

कृष्णाजी प्रभाकर खाडिलकर

स. मानापमान. १२-३-१९११ सं. : गोविंदराव टेंबे

२११	नमन नटवरा		
२१२	हा टकमक पाही	...	बाल, प्रभु
२१३	वरि गरिबा वीरा	...	बाल
२१४	माता दिसली	...	पट, छोटा
२१५	चंद्रिका ही जणू		
२१६	या नव नवल नयनोत्सवा	....	पट, दीना, शेंडे, करीम, बापू छोटा, आझम, आशा
२१७	नयने लाजवित	....	बाल, माणिक, जय, इंदिरा, प्रभु
२१८	खरा तो प्रेमा	...	बाल, जय, मीनाक्षी
२१९	दे हाता या शरणागता	....	बापू, पट, शेंडे, करीम, छोटा
२२०	युवतिमना दारुण	....	पट, शेंडे, बापू, दीना, आशा
२२१	मला मदन भासे	...	बाल, इंदिरा, कुमार, जुवेकर
२२२	धनराशि दिसता	...	बाल, माणिक
२२३	रामरावणाहि रणा		
२२४	धिक्कार मन साहिना	....	बापू
२२५	विनयहीन वदता नाथा	...	बाल
२२६	शूरा मी वंदिले	...	दीना, छोटा, आशा
२२७	अजि टाक गडे धनवेषा	...	बाल
२२८	भाली चंद्र असे धरिला	...	दीना, बापू, छोटा, कामत, आशा, प्रभा
२२९	प्रेमभावे जीव जगि या	....	बापू, शेंडे, छोटा, करीम, माधव, प्रभा
२३०	रवि मी	...	दीना, सुरेश, आशा, प्रभा
२३१	पाही सदा मी	...	बाल, इंदिरा

२३२	शशि सूर्य प्रभा गगनाची	... बाल, प्रभु
२३३	धनी मी, पति वरिन	... बाल
२३४	श्री नव नवरी भासे	... बाल
२३५	प्रिया अपराधी मी	... बाल
२३६	प्रेम सेवा शरण	.... दीना, बापू, करीम, आशा
२३७	मी अधना न शिवे भीति मला	.... बाल
२३८	सवतचि भासे मला	.... बाल

सं. स्वयंवर. १०-१२-१९१६. सं. : भास्करबुवा बखले

२३९	नच कधी रस	... कृष्ण
२४०	नाथ हा माझा	.... बाल, माणिक, कुमार
२४१	मम आत्मा गमला	... बाल, कुमार
२४२	सुजन कसा मन	... बाल, कुमार
२४३	एकला नयनाला	.... बाल, इंदिरा
२४४	रमणि मजसि निजधाम	
२४५	रूपबली तो नर	... बाल, माणिक
२४६	कांता मजसि तू	.... राम
२४७	स्वकुल तारक सुता	... बाल, माणिक, कुमार, सुशीला
२४८	नरवर कृष्णा समान	... बाल, इंदिरा, मालिनी
२४९	बोल होईल फोल	.... पंढर, नेवरे
२५०	जा भय न मम मना	... पंढर, नेवरे
२५१	अनृतचि गोपाला	... बाल, इंदिरा, माणिक
२५२	करीन यदुमति सदना	... बाल, माणिक, सुशीला
२५३	प्रेम नच जाई	... बाल
२५४	लपविला लाल	... कृष्ण
२५५	अजि राधा बाला	... बाल
२५६	नृपकन्या तव जाया	... बाल, माणिक
२५७	मम सुखाचि ठेव	... बाल, इंदिरा, प्रभु
२५८	सुंदर मुख ललना	
२५९	गुरु सुरस गोकुळी	... राम, नेवरे
२६०	मम मनी कृष्णसखा	... बाल
२६१	वैरी मारायाला	.... बाल
२६२	अचला विचला	... बाल

२६३ त्वरा करा नाथा ... बाल
२६४ अति आनंद फुलवि ... विष्णू

द्रौपदी. १९–१२–१९२०

२६५ थाट समरिचा ... बाल इंदिरा
२६६ धर्ममय ही काया ... बाल
२६७ लाजविले वैऱ्यांना .... बाल
२६८ नयनीति ही नाही ... कृष्ण
२६९ पांडवा सम्राटपदाला ... बाल
२७० पुरुषासि स्त्री ज्ञानमाला ... कृष्ण
२७१ विराट ज्ञानी ... बाल, जुवेकर
२७२ ठरला जणू मत्सर ... बाल, इंदिरा —
२७३ लढवू गुरुला रणि ... बाल
२७४ गमली मना ... कृष्ण
२७५ न रणभूमि ... कृष्ण
२७६ हा हिणवाल जरि ... बाल
२७७ तळमळिला चळवळ ... कृष्ण
२७८ मुदित सवत नच ... बाल

सं. सावित्री

२७९ असाचि दिसला ... बाल
२८० प्रिय जरि सहवास ... लोंढे
२८१ योग्य न प्रेम वर्णना ... बाल
२८२ लाविना मन हे ... बाल
२८३ मजला घडावी ... बाल
२८४ सनातन नाद हा ... बाल
२८५ सजला नटला जणू ... बाल
२८६ नयनिती ही बहुप्रेमळा ... लोंढे

सं. विद्याहरण २१–५–१९१३

२८७ आला जो मज प्रेमे ... बाल, हिरा
२८८ जाण जरि शत्रूला ... पट
२८९ भास मला झाला ... कृष्ण
२९० सुरसुखखनि तू ... कृष्ण, पट, सुरेश, दीना, वसंत, रानडे

२९१	डोलत जीव काया	... बाल
२९२	मधु मधुरा तव	... बाल, इंदिरा, हिरा
२९३	मधुकर वन वन	... बाल, कृष्ण, मधुवन्ति
२९४	जननि चला चला	... बाल
२९५	अहंकार माझा	... बापू, पट
२९६	तेजा नाभि	... कृष्ण, लोंढे
२९७	दिसत न कशी	... हिरा
२९८	लोळत कच	... कृष्ण, बागुल, लोंढे
२९९	विमल अधर	... पट, सुरेश
३००	आता, राग	... बाल, इंदिरा, जुवेकर
३०१	लग्न होईना नाथा	.... बाल
३०२	मद्यमद चोरि	... बागुल
३०३	तू का वदसि मला	
३०४	मद्यवपु घट	... बागुल
३०५	लांछन ही दया	... बाल
३०६	कच सखा यमगृहाला	... बाल

सं. मेनका. २८-४-१९२६. सं. : मा. कृष्णराव

३०७	भक्तिभाव हा घ्या सेवा	... बाल, इंदिरा
३०८	संनिध जी सेवा	... बाल
३०९	इयेच थारा पराक्रमाला	... बाल
३१०	भूषण संसारा	... बाल, इंदिरा
३११	सत्य सत्य नच	... बाल
३१२	प्रियकर वश मजला	... बाल
३१३	अजि पुरवा ही हौस	... बाल
३१४	देहा विसरले नच	... बाल

वासुदेव नीलकंठ आगटे

सं. महानंदा. १९५२

३१५	शिव शिव जन्मा
३१६	नट जन वेष खचित
३१७	मी नारि नटाचे
३१८	जे जे मी मागू

वासुदेव वामन खरे

चित्रवंचना. १९१७

३१९ नृपति कन्या का वाटे
३२० मंजुळ किती मंथर गति
३२१ मानस का हे

सं. उग्रमंगल

३२२ आज तव गडे
३२३ चाले वसंत राजा
३२४ भाव भला भजकाचा

राम गणेश गडकरी

सं. पुण्यप्रभाव. ७-७-१९१६

३२५ वाजिव रे बाळा
३२६ नाचत गा गगनात .... बापू, जितेंद्र
३२७ बोल ब्रिजलाला .... बापू
३२८ निज बाळा रे
३२९ रंग अहा भरला
३३० चतुरा चातुरी
३३१ हालत वाते .... बापू
३३२ करा करुणामया
३३३ जिवासि बसुनि हा घाव ... बापू
३३४ प्रभुपदास नमित दास

सं. भावबंधन. १८-१०-१९१९

३३५ कठिण कठिण कठिण किती ... दीना, अशा
३३६ जरठ बाला ... लोंढे
३३७ स्त्रिया रणि बद्ध
३३८ सकल चराचरीं

सं. एकच प्याला. २०-२-१९१८. संगीत : बाई सुंदराबाई

३३९	लागे हृदयी हुरहूर	
३४०	वेध तुझा लागे	... पट
३४१	परम गहन ईश काम	... पंढर
३४२	छळिती या हृदया	... कृष्ण
३४३	दहती बहु मना	... बाल
३४४	शंकादि नाही कालिया	... बाल, हिरा
३४५	संसारि विषारी	... पंढर
३४६	गुण गंभीरा	.... बाल
३४७	घास घेरे	... बाल
३४८	वसुधातल	... नेवरे, पट
३४९	झणि दे कर	... नेवरे, पट
३५०	ललना मना	... कृष्ण, राणे
३५१	दया छाया	.... बाल, सुशीला कुमार
३५२	प्रणतनाथ	.... बाल
३५३	मानस का	... बाल
३५४	गणिसि काय	... पंढर, नेवरे, पट.
३५५	लोटु नका	... बाल
३५६	सत्य वदे	... बाल
३५७	कशि या त्यजू पदाला	... बाल
३५८	जगी हातभागा	... राणे
३५९	सोडि नच मजवरी	.... नेवरे
३६०	मानभंग दाही	... कृष्ण
३६१	बघू नको मजकडे	... बाल
३६२	असे पति देवचि	... बाल
३६३	मज जन्म देई माता	.... बाल
३६४	प्रभु अजि गमला	... बाल

राजसंन्यास. १२-८-२२. सं. : मा. दीनानाथ-कोल्हापूरे

३६५	साजणि बाई	
३६६	भासे जनात राया	... दीना

प्रेमसंन्यास

३६७ प्रणया नवरुचि देता .... लोंढे
३६८ सुखमय आशा ... लोंढे, प्रकाश
३६९ प्रभु प्रकटला .... लोंढे
३७० ऐसा महिमा प्रेमाचा .... भावसार
३७१ रमवि नयना ... भावसार
३७२ सखये विसरुनि जगताला ... लोंढे

नारायण रामलिंग बामणगावकर

आत्मतेज : १९२०

३७३ लवकरि धाव रे ... सवाई
३७४ ती परम विमल .... सवाई

यशवंत ना॰ायण टिपणीस

शहा-शिवाजी १४–५–२१. सं. वझेबुवा

३७५ सांडुनिया रिपुरुधिरा
३७६ देवता कामुकता ... बापू, दामले
३७७ हा गगनपति ... बापू, दामले
३७८ अमरपद पावे
३७९ खर विषाचा प्याला
३८० हा हृदयिचा जिवाचा
३८१ जन्मा यावे गुणवेत

आशा निराशा

३८२ हजरत सलाम घ्यावा ... कृष्ण, सुशीला
३८३ नाचत रसा रसिका ... बाल, माधव
३८४ मान्य कांत वरिल ... बाल
३८५ तात करि दुहिता ... बाल, कुमार
३८६ दिलरुबा हा या जिवाचा ... बाल; सुशीला
३८७ पाजुनिया सदया सुधारस .... कृष्ण

शिक्का कटयार ४-६-१९२७. सं. : वझेबुवा

३८८ मधुप हा पिता ... दामले
३८९ ललना पाणिग्रहणा .... बापू
३९० मंगल ते प्रियधाम ... बापू, दामले, कामत
३९१ माया वचन दे ... बापू, दामले, प्रभा
३९२ तुझ्याविना भावना ... बापू, दामले, शरद
३९३ घुमत ध्वनि का ... बापू, शरद
३९४ सुखद जगि राजा ... प्रभा
३९५ स्वार्थी पसारा ... बापू, प्रभा
३९६ पाहिन मी सखया

नेकजात मराठा

३९७ किती अश्रम गांजी ... माशेल
३९८ रति रमणा ... बापू
३९९ तव काय हा पाश ... बापू
४०० या जिवलगा कुणाच्या
४०१ ना तुलना तव वचना .... बापू
४०२ कृतांत का न वांछी ... लोंढे
४०३ प्रेम माया
४०४ ही आस या मानसा

गोविंद सदाशिव टेंबे

सं. पट-वर्धन

४०५ प्रेम हे नितांत तुझे
४०६ तारिणी नववसन धारिणी ... मधु
४०७ मित भाषिणी ... हिरा, माणिक, आझम
४०८ वैरी भुजंग विषारी ... हिरा
४०९ शांतता हो मानसा ... हिरा
४१० मधुसूदना हे माधवा ... भार्गवराम

सं. तुळसीदास. १९-४-१९२८. सं. : गोविंदराव टेंबे

४११ नच पार नाद

४१२ रामरंगि रंगले .... भीम, नगर

४१३ प्रभुपदपंकजलीन,

४१४ परमगहन पाशा

सं. वरवंचना. १९२५. सं. : गोविंदराव टेंबे

४१५ काया नमविली .... शांताराम

विठ्ठल सीताराम गुर्जर

नंदकुमार. १९२५

४१६ वरित हा देवांच्या ... बाल

४१७ कुसुमायुध चारुकांत ... कृष्ण

४१८ भाग्यवती भुवनात ... कृष्ण

४१९ तिमिरपटल भार ... बाल

४२० मानसा या देहा

४२१ तारावया जन ... कृष्ण

४२२ अवधि न भाग्य ... कृष्ण

४२३ नच मानसा ... बाल

४२४ त्याग भाग सांग ... बाल

४२५ दहन खर हृदया ... बाल

सदाशिव अनंत शुक्ल

सं. सत्याग्रही. १८-१२-१९३३. सं. : शंकरराव सरनाईक

४२६ आनंदे विश्व रंगले ... शंकर

४२७ बाळा! कां रुचला ... शंकर

४२८ कुठे गुंतला ? देवा ... जोशी, दामले

४२९ ॐ नमो भगवते ... दामले

सिंहाचा छावा

४३० चतुरे ! बोल ना ...

४३१ आई गे प्रशांत मने ...

सौभाग्यलक्ष्मी

४३२	गोजिऱ्या कळया फुलांनो	...	
४३३	बोल हसरे	...	

सं. साध्वी मिराबाई. ८-१-१९३०. सं. : हिराबाई, सुरेशबाबू

४३४	रुचिरचि हा	...	हिरा
४३५	माता प्रभु सकलांचा	...	हिरा
४३६	व्रिजलाला गडे	...	हिरा
४३७	असार पसारा	...	हिरा

वामन गोपाळ जोशी

सं. राक्षसी महत्त्वाकांक्षा. २७-९-१९१३. सं. : वझेबुवा

४३८	मी नवबाला	...	बापू, केशव
४३९	लावि चटक गुणगाना	....	बापू
४४०	भान हरी हा	...	बापू, दामले, केशव
४४१	सुख विलया जाय	...	
४४२	प्रेम गानी-सतत रमली	...	बापू

सं. रणदुंदुभि. सं : वझेबुवा

४४३	परवशता पाश दैवे	....	बापू, दामले
४४४	आपदा राजपदा	....	दीना
४४५	जगि हा खास वेड्यांचा	....	दीना, आशा
४४६	वितरि प्रखर तेजोबल	....	दीना
४४७	दिव्य स्वातंत्र्य रवि	....	दीना, कामत

नरसिंह चिंतामण केळकर

कृष्णार्जुन युद्ध. १९२५. सं. : वझेबुवा

४४८	गाढ झोप घेसी करुणा	...	बापू, दामले
४४९	हे अति नवल होत	...	बापू
४५०	जा हरिला झणि	...	बापू
४५१	अंत : लागे	...	बापू, दामले

नरहर गणेश कमतनूरकर

श्री. ३-१२-१९२६. सं. : वझेबुवा

४५२	सखि मुखचंद्र	....	बापू; दामले, गुरव
४५३	पाणिदानि प्रेरणा	...	बापू
४५४	दैव देत नवा घाव	...	बापू
४५५	मम बंधुसखा	....	बापू, दामले
४५६	आधार संसारि	...	गोविंद
४५७	पशुमात्र खचित गणला	...	बापू, दामले, शरद
४५८	कठिण कठिण जीवमान	....	गोविंद
४५९	आशा हांसे	...	बापू
४६०	महिरत जीवाला	...	बापू

सं. सज्जन. २-४-१९३३

४६१	निशामय कालिया	...	बापू
४६२	तमांध झाला, भ्रमला	....	बापू
४६३	नच लघुता तारानाथ	...	भार्गव
४६४	उदित नव तारा	....	बापू
४६५	सोडिला प्रखर शर	...	लोंढे
४६६	विष फला का	....	
४६७	पाश तुटे ! हा !	...	बा

नारायण सीताराम फडके

युगांतर. ७-२-१९३१. सं. : सुरेश माने

४६८	जनमानस मंदिरात	...	हिरा
४६९	ललना दिसे	...	माने
४७०	अधिर मन बावरे	....	हिरा
४७१	किती सुखकर हा	...	हिरा
४७२	घेइ विहगसम भरारी	....	हिरा
४७३	पदपंकजाते प्रभुच्या	...	हिरा

विनायक दामोदर सावरकर

सन्यस्तखड्ग. १९–९–१९३१

४७४	समयी सखा न	... दीना
४७५	शतजन्म शोधितांना	... दीना, वसंत
४७६	सुकतातची जगि	... दीना, वसंत
४७७	मर्म बंधातली ठेव ही	.... दीना, वसंत, आशा, प्रभा

नारायण विनायक कुळकर्णी

संत कान्होपात्रा. १९–११–१९३१. सं. : मास्तर कृष्णराव

४७८	जोहार मायबाप	
४७९	घाव घाली विठू	.... नेवरे, गोहर
४८०	पति तो का नावडे	... पट
४८१	अवघाचि संसार	.... गोहर, माधव
४८२	नुरले मानस उदास	... बाल, राम
४८३	अशी नटे ही चारुता	
४८४	शर लागला तुझा गे	... लोंढे
४८५	देवा धरिले चरण	.... बाल, राम
४८६	पतित तू पावना	.... बाल, हिरा, गोहर
४८७	दीन पतित अन्यायी	... नेवरे, गोहर
४८८	अगा वैकुंठीच्या राया	... नेवरे, गोहर कृष्ण

वसंत शांताराम देसाई

सं. विधिलिखित. ६–४–१९२८. सं. : मास्तर कृष्णराव

४८९	कोकिला रमवी	
४९०	ताराया दीन	... कृष्ण
४९१	प्रेमभाव बोल	
४९२	धरिधवल यशाच्चि	... पट
४९३	सांप्रत मज त्यजिले	
४९४	नंदनवन फुलले	
४९५	अखिल स्त्री जनांना	... पट
४९६	स्वजनासि आसरा	
४९७	पतित पावना । भेट नच पुन्हा	
४९८	दिव्य देशकार्या मी सजले	
४९९	का घातुक रुसवा	

अमृतसिद्धी. २६-१०-१९३३. सं. : मास्तर कृष्णराव

५०० तूचि दिव्यांगना ... लोंढे
५०१ गांजिसि वाया दीन जना ... लोंढे
५०२ तुमबिन मेरी कौन ... बाल
५०३ पायोरी मैने ... बाल
५०४ कटु योजना ही विधीची ... लोंढे
५०५ गमते सदा मजला .... बाल
५०६ धन्य तूचि कांता ... लोंढे
५०७ धावत येई सख्या .... बाल
५०८ प्रकट भयो भगवान ... बाल
५०९ धवल लौकिका ... लोंढे
५१० लहरी अता सुखाच्या ... लोंढे
५११ ही समज तव कुटिल ... बाल
५१२ कांता वंचिता ... लोंढे, प्रकाश

प्रल्हाद केशव अत्रे

उद्याचा संसार. ३-१-१९३६

५१३ वेड लावी ती जिवाला ... छोटा
५१४ जगाचे बंधन कोणाला ... छोटा

लग्नाची बेडी

५१५ ती पाहताच बाला ... छोटा, नगर
५१६ चकोरा मीच तव चंद्रिका .... नगर
५१७ प्रिय न कवण ... प्रसाद
५१८ भाग्यसूर्य नाशुनि

वंदे भारतम्

५१९ वाजे नभी चौघडा ... नगर

जग काय म्हणेल. २३-३-१९४६

५२० हांसरा चंद्रमा .... सुरेश
५२१ ल्लना देवता ... सुरेश

पाणिग्रहण. ११-१०-४८

५२२ उगवला चंद्र पुनवेचा .... बकुला

प्रीतीसंगम. ३-१-१९७१. सं. : वसंत देसाई

५२३ किती पांडुरंगा वाहू ... मोहिले
५२४ देह देवाचे मंदिर ... उदय
५२५ कृष्ण माझी माता .... उदय, कृष्ण

श्रीधर विनायक वर्तक. १-७-१९३३

५२६ तू माझी अन् तुझा मीच ... भोळे
५२७ एकलेपणाची आग लागली .... भोळे

विश्वनाथ चिंतामण वेडेकर

ब्रह्मकुमारी. १५-६-१९३३

५२८ मधुमीलनात या .... प्रभु-आशा

मोतीराम गजानन रांगणेकर

आशीर्वाद. २१-२-१९४२

५२९ हांसते मनी डोलते
५३० अंतरिच्या खुणा माझ्या

कुलवधु. २२-८-४२. सं. : मास्तर कृष्णराव

५३१ क्षण आला भाग्याचा .... भोळे
५३२ मनरमणा ... भोळे
५३३ बोला अमृत बोला ... भोळे

अलंकार. २३-१-१९४४. सं. : केशवराव भोळे

५३४ मधुर वचना ... भोळे
५३५ अधनाही शोभेना ... भोळे

वहिनी

५३६ पांखरा जा ... पु. ल.
५३७ ललना कुसुम कोमला ... पु. ल.

तुझं नी माझं जमेना. ५-९-१९४८

५३८ रुसली राधा ... भोळे

एक होता म्हातारा

५३९ ये आणि ये रे ... भोळे
५४० छंद तुझा मज लागला ... भोळे
५४१ नाच हृदया आनंदे ... भोळे
५४२ हांस हांस रे ... भोळे

कोणे एके काळी. १४-१-५०

५४३ दे मज देवा .... भोळे
५४४ कां रे ऐसी माया .... भोळे

नागेश जोशी

देवमाणूस. २५-८-४४.. सं. : छोटा गंधर्व

५४५ सुखवीत या .... छोटा
५४६ छळी जिवा .... छोटा
५४७ चांद माझा ... छोटा
५४८ दिलरुबा मधुर हा .... छोटा

ह. वि. देसाई

अर्ध्या वाटेवर. ५-५-१९४५

५४९ रंग उधळले ... केसर
५५० मानसीच्या या मंदिरी ... केसर

गो. ल. आपटे

सं. : देहूरोड. १९४०

५५१ सखि भावगीत माझे ... नगर
५५२ गातो नाचतो आनंदे ... नगर

विद्याधर गोखले

सुवर्णतुला १०-१०-१९६०. सं. : छोटा गंधर्व

५५३ उजळित जग मंगलमय ... कान्हो
५५४ पारिजात फुलला ... जय

५५५	रागिणी मुखचंद्रमा	...	प्रसाद
५५६	येतिल कधीं यदुवर	...	जय
५५७	तुजला वंचियले		
५५८	रतिहून सुंदर	...	प्रसाद
५५९	गगनमणी सूर्य हा		
५६०	फुलला मनी वसंत	...	कानो
५६१	नारायण नारायण	...	छोटा
५६२	धीर धर भामिनी		

पंडितराज जगन्नाथ. ९–१०–१९६०

५६३	सावन घन गरजे	...	प्रसाद
५६४	मदनाचि मंजिरी	....	चंदू
५६५	नयन तुझे जादुगार	...	चंदू
५६६	जय गंगे भागीरथी	....	प्रसाद

मंदारमाला

५६७	जय शंकरा । गंगाधरा	...	राम
५६८	जयस्तुते हे उषादेवते	...	राम
५६९	सोऽहम हर डमरू वाजे	....	राम, मोहिले
५७०	तारे नहा ये तो रातको	...	प्रसाद
५७१	बुझावो दी ऐ सजनी	....	प्रसाद
५७२	बसंतकी बहार आई	...	राम–प्रसाद
५७३	हीर मोरे जीवनप्राण	...	राम
५७४	कोण असिस तू नकळे मजला		
५७५	तारिल हा तुज	....	राम

मंदनाची मंजिरी

५७६	मजला कुठे न थारा	....	रामदास
५७७	मानिनी सोड तुझा अभिमान	...	प्रकाश
५७८	अंतरील तुज अंबिका	....	शरद
५७९	अंग अंग तव अनंग	...	सुमन माटे
५८०	ये मौसम रंगीन	....	—,,—
५८१	ऋतुराज आज मनि	....	मधु

जय जय गौरी शंकर

५८२ सप्तसूर झंकारित बोले ... चंद्र, प्रसाद, राम
५८३ भरे मनात सुंदरा .... प्रसाद
५८४ निराकार ओंकार साकार ... राम
५८५ नारायण रमा रमणा ... प्रसाद
५८६ सावळं माझं गवसलं .... जयश्री
५८७ छंद नसे हा मला ... जयश्री

मेघमल्हार

५८८ गुलजार नार ही ... वसंतराव
५८९ धनसंपदा न गे ... राम
५९० रंगरंग उधळित
५९१ दुनियेच्या अंधेरनगरिचा ... राम
५९२ धीर धरी धीर धरी ... वसंतराव

स्वरसम्राज्ञी

५९३ ढुमदार कुणाची छान ... बागूल
५९४ कशि केलीस माझी दैना ... किर्ती
५९५ गुन सागर गंभीर
५९६ एकलीच दीपकळी
५९७ रे तुझ्यावाचून काही ... किर्ती

चमकला ध्रुवाचा तारा

५९८ कोपलास का दयासागरा ... जयमाला
५९९ उधळित प्रलयाचा अंगार ... लता
६०० ओम् नमो भगवते ... बागूल

वसंत शंकर कानेटकर

सं. मत्स्यगंधा १-५-१९६४. सं. : जितेंद्र देसाई

६०१ देवाघरचे ज्ञान कुणाला ... कामत
६०२ गुंतता हृदय हे ... कामत

६०३	साद देती हिमशिखरे	... कामत
६०४	नको विसरु संकेत	... कामत
६०५	तव भास अंतरा	... आशालता
६०६	गर्द सभोती रात साजणी	... आशालता
६०७	अर्थशून्य भासे मजला	... आशालता

मीरा मधुरा

६०८	अशी सखी सहचरी	... कामत
६०९	चंद्र हवा घनविहित	... कामत
६१०	स्वप्नात पाहिले जे	... कामत
६११	आनंद सुधा वरसे	... कामत

पुरुषोत्तम दारव्हेकर

घन:श्याम नयनी आला

६१२	सुखवितो मधुमास	... प्रसाद
६१३	ही कोण कनकांगी	... प्रसाद

कटयार काळजात घुसली

६१४	तेजोनिधी लोहगोल	... वसंत
६१५	या भवनातील गीत	... वसंत
६१६	घेई छंद मकरंद	... वसंत, प्रसाद, जितेंद्र
६१७	दिन गेले भजनाविण	... भार्गव
६१८	हे नंदलाल	... प्रसाद
६१९	सुरत पियाकी	... वसंत

विष्णू वामन शिरवाडकर

ययाती देवयानी. २०-८-६६

६२०	यतिमन मानित या	... कामत
६२१	मी मानापमाना	... कामत
६२२	प्रेम वरदान	.... कामत
६२३	सर्वात्मका परमेश्वर	... जितेंद्र
६२४	तम निशेचा सरला	.... कामत

बाळ कोल्हटकर

दुरिताचे तिमिर जावो ३१-३-५७

६२५ आई तुझी आठवण येते ... चंदु
६२६ तू जपुन टाक पाऊल ... चंदु

देव दीना घरी धावला

६२७ ऋणानुबंधाच्या ... कुमार

वाहतो ही दुर्वांची जुडी

६२८ निघाले आज तिकडच्या घरी ... माणिक

चिं. य. मराठे

होनाजी बाळा

६२९ श्रीरंगा कमलाकांता ... सुरेश

गोपाळकृष्ण भोबे

धन्य ते गायनी कळा

६३० हे करुणा करा .... कामत
६३१ दान करी रे ... कामत
६३२ चिरंजीव राहो .... कामत

योगिनी जोगळेकर

रंगात रंगला श्रीरंग

६३३ मधुर स्वप्नलहरी ... राम
६३४ हे सागरा ... राम

रणजित देसाई

हे बंध रेशमाचे

६३५ छेडियल्या तारा .... वसंत
६३६ आज सुगंध आला .... वसंत
६३७ विकल मन आज ... बकुल

६३८	कां धरिला परदेश	....	बकुल
६३९	काटा रुते कुणाला	...	जितेंद्र
६४०	पंथ जात धर्म	...	जितेंद्र
६४१	संगीत रस सुरस	...	कामत
६४२	दैव किती अविचारी	...	प्रकाश

अशोक जी परांजपे

गोरा कुंभार

६४३	कैवल्याचे भेटी	...	प्रकाश
६४४	अवघे गरजे पंढरपूर	...	प्रकाश
६४५	निर्गुणाचा संग	...	फैय्याज
६४६	एकत्व पाहता अवघे	...	फैय्याज
६४७	ब्राह्ममूर्ती मूर्तिमंत	...	प्रकाश
६४८	पाहू द्या रे मज	...	अजित
६४९	पूर्व दिशा उजळली	...	फैय्याज

□

बळवंत पांडुरंग किर्लोस्कर

□

शाकुंतल

(३१–१०–१८८०). संगीत : खुद्द नाटककार

नांदी

आ. ग म, प, ध नि सां
सां नि ध प, म ग, रे सा.

१

(राग : खमाज, ताल : धुमाळी, चाल : जय श्री रमणा भयहरणा)

पंचतुंड नररुंडमालधर पार्वतीश आधी नमितो ॥
विघ्नवर्गनग भग्न कराया विघ्नेश्वर गणपति मग तो ॥ पंच० ॥ धृ० ॥
कालिदास कविराज विरचित हें, गाती शाकुंतल रचितों
जाणुनिया अवसान नसोनि महत्कुल्यभर शिरिं घेतो
ईशवराचा लेश मिळे तरि मूढ यत्न शेवटि जातो
या न्यायें बलवत्कवि निजवाक्यपुष्पिं रसिकार्चन करितो ॥ पंचतुंड नर०॥

२

(राग : लीलांबरी, ताल : धुमाळी, चाल : बाळा म्हणसी पाणी रे पाणी)

किती मधुर रुप तरि यांचे । मम नेत्र धन्य अजि साचे
नृपमंदिरी यापरि कैचें । वन हरि सत्व बागेचें
किती वर्णु येईना वाचे । त्या बघता कामि न वाचे
हळुं हळुं चमकति बागेतुनिया । विद्युलता तशा या ऋषिजा
भाग्योदय माझा ॥

नि सा ग, रे ग, म प, ध प
नि ध प, म प, ग नि सा

३

(राग : पिलू, ताल : धुमाळी)

सखये अनुसूये थांब कीं बाई । येते मी अशि का घाई
रुतला दर्भांकुर माझ्या पायीं । मजला तो दुस्सह होई
साडी कोरांटीस गुंतुन जाई । सोडविते तोंवरी राही

४

(राग : काफी, ताल : दीपचंदी, चाल : भोलानाथ दिगंबर)

साध्य नसे मुनिकन्या । मज ही । परि वेडे मन ऐकत नाही ॥ धृ० ॥
पाहुनि सखिच्या विविध विलासा ॥ मन घेई हे बहु विश्वसा
स्मर जरि तुष्ट न होई ॥ मी परि बहु सुख यांतच घेई ॥ १ ॥

५

(राग : पिलू, ताल : त्रिताल, चाल : सदाशिव धुंदी)

मना तळमळसि, उगिच का असा हळहळसि, प्रथम फसलेंसी ॥ धृ० ॥
ऐन सुखाच्या समयी भीति धरुनि कसें बसलेंसी ॥ १ ॥
लतामंडपा सुख सेवाया, येईन पुनः पुनः तुजपासिं ॥ २ ॥

६

(राग : आनंदभैरवी, ताल : दादरा)
(नको नको स्त्रीसंग नामग्रहण या चालीवर)

काय मला भूल पडलि, भान हरपलें
ते मुख वर केलें परि नाहीं चुंबिले ॥ काय० ॥
सुंदरिने अंगुलिनी ओठ झांकिलें
नको नको ऐसे म्हणत तोंड फिरविलें
प्रेमभरे तिने अर्ध नेत्र मिटियले
ऐशा त्या ऐन रंगि व्यंग जाहले ॥ १ ॥

७

(राग : असावरी, ताल : त्रिताल)
(चाल : गंगेत लोटा हो,)

जाई परतोनी बाळा, जाई परतोनी ।
निष्ठुर मी तुज टाकुनि जातें, येशिं कशाला माझ्या मागोनी ॥ धृ० ॥
जन्मताच तव जननी गेली सोडनि तुज या तपोवनी ॥
मीच पाळिले लाड करोनी, कांहि न अडलें कीं तुझें गेलें जरी मी,
काय उणें तुज, सांभाळिती बाबा तुजलागुनि । जाई० ॥ १ ॥

८

(राग : पिलू, ताल : धुमाळी, चाल : अजि अक्रुर हा)

अजि शेवटचा, लाभचि हा ममतेचा, मज होय तुमच्या करिंचा ।
बहु दावियले प्रेम निरंतर अपुलें, कधी नाही अंतर पडलें
प्रति दिवशी कोमल करिंची वेणी फणी आता कैची
त्या आशेया लेश न उरला साचा, शोक न आवरे मनिंचा ।। १ ।।

९

(साकी–राग : जोगी, ताल : धुमाळी)

परक्याचे धन कन्या ते त्या देउनि आज मी सुटलो ।।
ठेव जशी मालकासि अर्पुनि आज ऋणांतूनि फिटलो ।।
मुलींनो या आता, गेली लाडकि मम दुहिता ।। १ ।।

•

सौभद्र

(१८–११–१८८२). संगीत : खुद्द नाटककार

१०

नांदी

(चाल : नमामि महिषासुरमर्दिनी)

तुम्हा तो शंकर सुखकर हो । हिमधरस्थित विकट काननि तप
करी प्रियकरी शुभकरी सुंदरी तिजवरी भुवन निज कैलासनगि तो ।
शंकर सुखकर हो ।। ध्रु० ।। पद्मजा मुररिपुरुही अवमानुनी
इंद्राचंद्रा सकल सोडुनी पर्णनी कुंदरदनि सुकुंतला वेणी जाहली
शिववरानुसारिणी पर्वताग्रशिरोमणी अर्पि कन्या सद्‌गुणी
हर्षनिर्भर करग्रहणी झाला महादेवास तो । सुखकर हो तुम्हा० ।। १ ।।

११

(चाल : दिल छीन लिये)

वैशाखमासिं वासंतिक समय शोभला । आम्रासव पिउनि गान
करिती कोकिला ।। ध्रु० ।। जाईजुई मोगरिला बहर तो आला
गुंजाराव करण्यात गुंग मधुप जाहला । नव पल्लव ते फुटति
सकल वृक्षगणांला । कुसुमगंधयुक्त मंद वात सुटला । वै० ।। १ ।।

अति थंडगार चंदनाचि उटी लवुनी । वर जातिपुष्प–धवल
हार कंठिं घालुनी । रमतात युवति चांदण्यांत पतिस घेउनी ॥
लोकां शीतोपचार इष्ट वाटला । वै० ॥ २ ॥
नगरांत लग्नमंडपांचि दाटि जाहली । नरनारि नटुनि
वीथिंत मिरवीत चाललीं । बहु वाद्यगजर दुमदुमुनी गर्दि
उसळली दक्षिणार्थ भिक्षुकगण पळत सुटला । वै० ॥ ३ ॥

१२

(राग : झिंझोटी, ताल : दादरा)

नाहीं झाले षण्मास मला राज्य सोडुनी । तोच विपरीत हे
काय ऐकण्यांत हे जनी । नाहिं ॥ धृ० ॥ काय माझा तो
भाग अंधपुत्र सेवितो । काय देवकिचा तनय कृष्ण वचन मोडितो ।
काय हलधर नवरत्न मर्कटासि अर्पितो । नवल हेचि मन्मनीं । नाहीं० ॥ १ ॥

१३

(चाल विठाई माऊली)

राधाधरमधुमिलिंद । जयजय । रमारमण हरि गोविंद ॥ धृ० ॥
कालिंदी–तट–पुलिंद–लांछित सुरतनुतपादारविंद । जय० ॥ १ ॥
उद्धृतनग मध्वरिंदमानघ सत्यपांडपटकुविंद । जय० ॥ २ ॥
गोपसदनगुर्वेलिंदखेलन बलवत्स्तुतितें न निंद । जय० ॥ ३ ॥

१४

(कानडी चाल : कर्पूरधवलांगा)

होतों द्वारकाभुवनीं । पाहिली प्रिया नयनीं । पूर्ण होती मला वशिनी ।
कसा शठ ती वरिल कामिनी । होतों ॥ धृ० ॥
ती तरुणी मजला निरखुनि वर शशिकर–विकसित कुमुदिनी परि
हरिखुनि किंचित मुरडुनि मधुर स्मित करि करिगमनि । होतों० ॥ १ ॥

१५

(राग : बिहाग, ताल : दादरा)

लग्नाला जातों मी द्वारकापुरा । देतो निज भगिनि राम कौरवेश्वरा ॥ धृ० ॥
उत्सव बहु थोर होत । मिळतिल भूपाल अमित ।
सुर नर मुनि सर्व येत । नट नर्तक सकल जमत ।
न मिळे अशि मौज पुन्हा पाहण्या नरा ॥ १ ॥

१६

(चाल : उद्धवा शांतवन कर जा)

मी कुमार तीहि कुमारी असतांना जागी एका ।
वाढलों खेळलों प्रेमें प्रिय झालों एकमेकां ।
वरिल ती सुभद्रा मजला हा निश्चय सर्वा लोकां ।
(चाल) तैशांत रामकृष्णांनीं वडिलांचें मत घेवोनी ।
मज दिधली ऐसें म्हणुनी । शेवट मग केला हा कां
(चाल) जो प्रीतितरू वाढविला । त्यांनींच कसा तोडविला ॥ १ ॥

१७

(चाल : गर्भा)

पावना वामना या मना । दे तव भजनीं निरंतर वासना ॥ धृ० ॥
श्रीवत्सांकित कौस्तुभधारिन् ॥ योगिजनांतररंजना ॥ १ ॥
भो प्रल्हादपरा हरिरूपा । मत्तनिशाचरकदना ॥ २ ॥
नवतुलसीदलमालाभूषा । बलवद्भवभयभंजना ॥ ३ ॥

१८

(चाल : पडता वेणुरव कानीं)

प्रियकर माझे भ्राते मजवरी निष्ठुरता हृदयी धरिली ।
कर्मगति अशी कैशी झाली आप्त सर्व वैरी होती ॥ धृ० ॥
आशा बहु कृष्णावरती । होती निष्फळ झाली ती ।
मातातातांची गणती वृद्ध म्हणूनि कोणी न करिती ।
सर्वेही दादाच्या हातीं । त्याला कोणी नच वरती ।
अंधसुताते वरण्याहुनि मज मृत्यु बरा वाटे चित्ती ॥ प्रि० ॥ १ ॥

१९

(राग : पिलू, ताल : धुमाळी)

बलसागर तुम्हि वीर शिरोमणी कोठेतरी रमला ।
आश्वासन जिस दिले तिला कां विसरुनिया गेला ॥ धृ० ॥
पेरियलें जे प्रीतितरुचें बीज हृदयिं त्याला ।
अंकुर येउनि सुदृढ त्याचा वृक्ष असे झाला ।
सुंदर तुम्ही मूर्तिमान तत्छायेला बसलां ।
चित्र असे हृदयांत कोंदता ठाव न अन्याला ॥

२०

(राग : कर्नाटकी, ताल : दीपचंदी)

कांते फार तुला मजसाठीं श्रम सखये पडले ।
योग्य नसुनि मी प्रेमाला तव व्यर्थ सखे मजवरि तें जडले ॥ धृ० ॥
जरि वरिला असता दुर्योधन । पाहिली तरि असती नयनांनीं ।
काय करूं तुज शोधूं कोठें । धैर्य पहा सर्वहि तें खचलें ॥ कांते० ॥ ॥ १ ॥

२१

(चाल : समज धर गड्या)

तस्कराहातीं । द्विजगोधन हरिले । तयां पार्थासि शरण आणिलें ।
आयुधायनगरीं धर्मा निजविलें । द्रौपदीसह त्या दावियलें ।
मुनीच्या दंडा । पात्र त्यास केलें । तीर्थाटना पाठविलें ।
नारदातें मीं । त्यासि भेटवीलें ।
इकडचें सर्व वृत्त कळवीलें ॥ १ ॥

२२

(चाल : धन्य दिवस वर्णूं)

कोण तुजसम सांग मज गुरुराया । कैवारी सदया ।
पाहिजे तें अंगी स्वीकाराया । भवदुःख हराया । कोण० ॥ धृ० ॥
तूंचि विष्णु, तूंचि शिव, तूं धाता । तूं विश्वंभरता ।
तूंचि व्यापक व्याप्यातें प्रसवीता । तूं मायेपरता । कोण० ॥ १ ॥
तूंचि शिष्या पोसणारी माता । तूं विद्यादाता ।
तूंचि देशी तत्त्वनिधी निजहाता । तारक बलवंता ॥ कोण० ॥

२३

(चाल : शिव शिव फसलों साजणि येउनि)

व्यर्थ मी जन्मलें थोर कुळीं । लागला सर्वदा फांस गळीं ॥ व्यर्थ० धृ० ॥
नच ठावें स्वातंत्र्य कसें तें । बंदित वास मुळीं ॥ व्यर्थ० ॥ १ ॥
गरिबापोटी येतें तरि ते । मज नच देते बळी ॥ व्यर्थ० ॥ २ ॥

२४

(चाल : चिदानंदकंद)

वद जाऊं कुणाला शरण करी जो हरण संकटाचें ।
मी धरिन चरण त्याचे । अग सखये । मी धरिन० ॥ धृ० ॥

बहु आप्त बंधु बांधवा प्रार्थिलें कथुनि दुःख मनिंचें ।
तें होय विफल साचें । अग सखये । ते होय वि०
मम तात जननि मात्र तीं बघुनि कष्टती हाल ईचे ।
न चलेंचि कांहिं त्यांचे । अग सखये ॥ न चले० ॥
जे कर जोडुनि मजपुढे नाचले थवे यादवांचे ।
प्रतिकूल होति साचे । अग सखये ॥ अति० ॥

२५

(चाल : अहा हे कृष्णा मुकुंदा)

अरसिक किति हा शेला । ह्या सुंदर तनुला सोडूनि आला । अर० ॥ धृ० ॥
प्रेमे प्राणपतीला । मी संतोषे हा अर्पण केला ।
दुर्मिळ जें स्थळ मजला । तें सहज मिळुनि या दुर्भाग्याला ।
तेथुनि कां हा ढळला । त्या सत्संगतिला कैसा विटला ।
कोंडून ठेविन याला । मज दृष्टिस नलगे निष्ठुर मेला । अर० ॥ १ ॥

२६

(रागिणी : आनंदभैरवी, ताल : धुमाळी)

किती सांगुं तुला मज चैन नसे ॥ धृ० ॥
हें दुःख तरी मी साहुं कसें । या समयिं मला नच कोणी पुसे ।
हा विरह सखे मज भाजितसे (चाल) मन कसें आवरूं ।
किती धीर धरूं । कसें करूं । कि० ॥ १ ॥
हे बंधु नव्हत मम वैरी खरे । दावीती कसें वरि प्रेम बरें ।
बोलोनी पाडीती हृदयासी घरें ।
(चाल) नको नको मला जिव । विष तरि पाजिव । सखे सोडिव । कि० ॥२॥

२७

(राग : जोगी, ताल : धुमाळी)

माझ्या मनिचे हितगुज सारे ठाऊक कृष्णाला ।
ऐसे असुनी दुःखावरती देतो डागाला ॥ धृ० ॥
अर्जुनजीला मज द्यावी हे आपणची वदला ।
आशा मज बहु दावुनि ऐसा घात करूं सजला ।
जैसा वरती दिसतो काळा आंतुनही घाला ।
तारिल म्हणुनी धरिलें ज्याला तुडवी तो मजला ॥ १ ॥

२८

(चाल : दक्ष वदे हा देव कशाचा)

लाल शालजोडी जरतारी झोकदार शिरिं बांधोनी ।
नाचत चाले जैसा येतो रंगभूमिवर नट सजुनी ।
वाजे कडकड छाटि गुलाबी माळ जपाची करिं धरुनि ।
ध्यान धरुनि बैसतां दिसे मज दांभिकपण वर ये फुटुनि ।
सर्वांगावर भस्माचे ते पुंड्र लावि किति रेखोनी ।
त्या वरि रुद्राक्षांच्या माळा घालितसे तरि किती जपुनी ।
स्फटिकाची तीं सुबक कुंडलें डुलतांना हलती कानीं ।
पायिं खडावा चटचट करिती दंड शोभती करिं तीन्ही ।

२९

दिंडी

बहुत दिन नच भेटलों सुंदरीला । म्हणुनि धरुनि बैसेल रुष्टतेला ॥
करिन जेंव्हां मी बहुत आर्जवाला । पात्र होईन मग मधुर सुहास्याला ॥ १ ॥

३०

(राग : कालंगडा, ताल : धुमाळी)

परम सुवासिक पुष्पे कोणी चातुर्ये गुंफिती नारी
सुगंध तेले वासित करिती शय्यावस्त्रे धरुनि करी
नानापरिचे विडे मनोहर तबकांमध्ये कोणी भरी
अंगराग ते तयार करुनी ठेविती शेजेशेजारी
खिडक्यांचे वाळ्याचे पडदे भिजवुनि कोणी गार करी
गुलाबपाणी थंड करोनि शिंपित कोणी गच्चिवरी
सर्व तयारी नीट कराया दक्ष असति जन किती तरी
वाटे मज मंदिर हे करितचि वैकुंठाचि बरोबरी

३१

(राग : मल्हार, ताल : त्रिताल)

नभ मेघांनीं आक्रमिलें । तारांगण सर्वहि झांकुनि गेले ॥ धृ० ॥
कड कड कड कड शब्द करोनि । लखलखतां सौदामिनी ।
जातातचि नेत्र दिपोनि । अति विरहि जन ते व्याकुल झाले ॥नभ० ॥१॥

३२

(कानडी चाल : बिड्डो रंगा ह्यरळू, ताल : दादरा)

नच सुंदरि करूं कोपा । मजवरि धरि अनुकंपा ।
रागानें तव तनु ही पावत कशि कंपा । नच० ॥ धृ० ॥
नारी मज बहु असती । परि प्रीती तुजवरती ।
जाणसि हें तूं चित्तीं । मग कां ही अशि रीती ।
कारिं मी कोठें वसती । परि तव मूर्ती दिसती ।
(चाल) प्रेमा तो मजवरिचा नेउ नको लोपा ॥ नच० ॥ १ ॥
करपाशी या तनुला । बांधुनि करी शिक्षेला ।
धरुनियां केशाला । दंतव्रण करि गाला ।
कुचभल्ली वक्षाला । टोचुनि दुखवीं मजला ।
(चाल) हाचि दंड योग्य असे सखये मत्पापा ॥ नच० ॥ २ ॥

३३

(राग : भूपाळी, ताल : दादरा)

प्रिये पहा रात्रीचा समय सरूनि येत उषःकाल हा ॥ धृ० ॥
थंडगार वात सुटत । दीपतेज मंद होत ।
दिग्वदनें स्वच्छ करित । अरुण पसरि निज महा ॥ प्रिये० ॥ १ ॥
पक्षि मधुर शब्द करिति । गुंजारव मधुप वरिति ।
विरलपर्ण शाखि होति । विकसन ये जलरुहा ॥ प्रिये० ॥ २ ॥
सुखदुःखा विसरुनियां । गेले जें विश्व लया
स्थिति निज ती सेवाया । उठले की तेंच अहा ॥ प्रिये० ॥ ३ ॥

३४

(राग : जिल्हा, ताल : धुमाळी, चाल : आवडली हरिला)

असतांना यतिसंनिध किंचित सुख वाटतें ।
परि एकटी बसतां हाय दुःखे मन दाटते ।
(चाल) चार मास जाऊनियां । आतां येइल तो दिन शेवटचा ।
ऐसें मानसिं येउनि शयनीं तळमळतें निशि सारि ।
मग हें चित्त फाटते ॥ अस० ॥

३५

(चाल कौन जाये ब्रिजमो दधिवेचन)

पुष्पपरागसुगंधित शीतल अतिमंद चरे वनवायु हा ।
निखिल तरूतिला पक्षि उठोनि शब्द करिति किति मंजु हा ।। धृ० ।।
निबिडकुंजमुखीं मोर मयूरी नटुनि थटुनि नाचति हे ।
हरिण उडति बहु शशक धांवति गिरिवरि डोलत नाग हा ।। पु० १ ।।

३६

(कानडी चाल : श्रीसागर नग्मनी)

पांडुनृपति जनक जया । माता कुंति यदुतनया ।
धर्म भीम बांधव जया । नामें विजय जो ।। १ ।।
अर्पियलें या शरिरा । तया लोकधनुर्धरा ।
न फिरे जरि चराचरा । कंठ चिरियला ।। २ ।।

३७

(चाल : मंजुळ बोले)

मन्नेत्र गुंतले । लुब्ध झाले । ज्यांवरी असे ।।
चित्तांत सांचले । तेचि आले । बाहेरी तसे ।
(चाल) नरवर हे काय बाई । शुद्ध मन हें । साक्ष देई ।। १ ।।

३८

(ताल : दादरा, गर्भा चाल : जिनी कैसरीलो)

बहुत छळियलें नाथा व्यर्थ शिणावलें ।। धृ० ।।
लावियलें तुम्हां ध्यायला । यतिवेषा ऐशा
वीरा आणिलें निंदास्पदतेला । तें सारेंही विसरुनी
शेवटीं सौख्य दाविलें । बहुत० ।। १ ।।

३९

माझि मातुल कन्यका रूपशीला
तिचा माझा वहु लोभ जुळुन गेला
मान्य पूर्वी तद्बंधु असुनि त्याला
पुढे नीचानीं वचनभंग केला ।। १ ।।

४०

(राग : देस, ताल : दादरा)

माझ्या साठी तीने। अन्न वर्जियेले।
रक्त शोषविले। विरहाग्नीत वेडी ठरवोनी
कोंडुनि ठेविले। ऐसे छळ केले। बंधूनींहि
परि तिने नाही। मन बदलीले। निर्मळ राखिले।
माझ्या ठायी।

●

सं. रामराज्यवियोग

(२०-१०-१८८४) संगीत : खुद्द नाटककार

४१

(चाल : झाली अहो राजेंद्रा हरिश्चंद्रा)

मन माझे भडकुनि गेले आली भ्रांति चित्तासी
म्हणोनिया दैवा झालें ऐसी कारागृहवासी
रामाच्या अभिषेकाने होइल भरत उदासी ।।
मग कौसल्येची सत्ता न पुसे कोणी कैकयिसी ।।
गणती मग माझी कोठे आश्रयहीन ही दासी ।।
जरि सुटले आजचि येथुनि साधिन कार्यासि ।। १ ।।

४२

(चाल : अभिमन्यू मधुलोलुप)

कवणे तुज गांजियले सांग सुंदरी ।।
त्यजुनि शेज लोळसि कां ऐसि भूवरि ।। कवणें० ।।
प्रिय नाही तुजविण मज अन्य कामिनी ।।
इच्छिशि तरी दास्य करिल इंदूकामिनी
(चाल) रंकाते राव करिन। रावाते करीन दीन
बध्याते प्राणदान। निर्वध्या खचित वधिन।
(चाल) रामाची शपथ सर्व सत्य मी करी ।। कवणे० ।।

४३

(चाल : काय सान मानसा)

शांत दांत कालिका ही
चारुगात्री देवताही ।। धृ० ।।
त्रस्त जगा शांत करी वधोनि रिपुमत्ता ही सदाही ।। १ ।।

●

वासुदेव नीळकंठ आगटे

□

दामाजी

४४

(चाल : अहा अहा बकावलि)

गुन्हेगारी धन्याची काई न्हाई जी । काळामंदी परजा आपुली मरूं लागली फार
कोटीरीचं धान्य लुटविलं करून ह्यो इचार । लकोट्यामंदी लिवलं समदं
इनवुन वारंवार ।। भरपाइचं दाम दिल्याती मोजुनी घ्या कलदार ।
अन्याव नसता धरलं त्येना सोडून सरकार । जोहार जोहार
मायबापा जोहार जी जोहार ।।

●

वासुदेव नारायण डोंगरे

□

इंद्रसभा

(१८८४) संगीत : खुद्द नाटककार

४५

इंद्र करी खरी प्रीती मजवरी ।।
अंतरी चैन नसे या मंदिरी ।।
प्राणप्रिय जरी भेटे न लवकरी ।।
प्राण कसा हा राहील शरीरी ।। धृ० ।।

संशय कल्लोळ–रेवती (बालगंधर्व)

नानासाहेब जोगळेकर.
असा धैर्यधर परत झाला नाही.'

'संशय कल्लोळ' नाटकांत बालगंधर्व आणि पेठकर

'मानापमान' नाटकांत जोगळेकर आणि बालगंधर्व

' संयुक्त मानापमान ' मधील नटवर्ग.

' मानापमान ' नाटकांत बालगंधर्व.

विनायक बुवा पटवर्धन (अर्जुन) आणि बालगंधर्व (सुभद्रा).

'सौभद्र' नाटकांत बालगंधर्व.

'संशय कल्लोळ'–रानडे आणि गणपतराव बोडस.

'विद्याहरण'–बालगंधर्व आणि गोविंदराव टेंबे.

‘आशा निराशा’ बालगंधर्व)

‘स्वयंवर’ (बालगंधर्व)-१९१६

‘माडिवरी चल ग गडे’ (मृच्छकटिक)
बालगंधर्व – रेवती

‘आजि टाकू गडे धनवेषा’ (मानापमान)
बालगंधर्व – भामिनी

'एकच प्याला' नाटकांत बालगंधर्व आणि बोडस.

सौभद्र नाटकात बोडस (कृष्ण), बालगंधर्व (सुभद्रा)

शापसंभ्रम, नाटकात बोडस (कपिंजल)

'कान्होपात्रा' नाटकांत बालगंधर्व.

'सिंधू' (बालगंधर्व) १९१९

द्रौपदी-१९२० (बालगंधर्व)

४६

(राग : वसंत, ताल : दादरा)

चतुर नार करी शृंगार
चपल नयन हावभाव दावि फार ।। धृ० ।।
वाट पाहात मी द्वारी उभी मदनत्रस्त सोडून मी ।
प्राणसखा येईल कधी भानरहित कामातुर ।। १ ।। चतुर० ।।

●

गोविंद बल्हाळ देवल

□

मृच्छकटिक

(१८९०) सं. : खुद्द नाटककार

४७

(त्रिताल)

सार्थचि ते वदति ।। लोकीं ।। प्रारब्धाची गति न कळे ती ।। धृ० ।।
सारसादि जे बलि भक्षुनिया । क्रीडन होते सदनांगणि या
वाढे सांप्रत तृण त्या ठाया । पुण्यबली हा कीटक खाती

४८

(ठुंबरी, चाल : बैरागी मोरे राम)

मरण बरें वाटतें । दारिद्र्याहुनि मित्रा तें ।। धृ० ।।
दुःख एकदां त्या मरणाचें । परि होतें जे दारिद्र्याचें
सततचि तें जाळितें ।। १ ।।

४९

(चाल : आले वनमाळी रात्री)

दासी ऐसें मानुनियां कार्य मला सांगतसे
सुदिन काय उगवला आज मनीं वाटतसे ।। धृ० ।।
मधुर जातिसुमनांचा वास येत असे
यौवनभर म्हणुनि याचा खास अजुनि पूर्ण असे ।। १ ।।

५०

(चाल : आज रहो मेरे प्यारे)

काय कळा ही सदना आली ।। धृ० ।।
सपरिवार ती लक्ष्मी जाता । कुदशा मेसुरि आंत रिघाली ।। १ ।।
मित्रपरिजनी पूर्ण असावें । उदास दिसतें तें या कालीं ।। २ ।।
जैसी तरुची पालवि गळतां । उरे शुष्कता ती स्थिती झाली ।। ३ ।।

५१

(राग : कानडा, त्रिताल)

रजनिनाथ हा नभी उगवला । राजपथीं जणुं दीपचि गमला ।।धृ०।।
नवयुवतीच्या निटिलासम किति । विमल दिसे हा ग्रहगण भोवतीं
शुभ्रकिरण घन तिमिरी पडतीं । पंकी जेविं पयाच्या धारा ।।१।।

५२

माडिवरी चल ग गडे जाऊं झडकरी
पाहु सदय दानशूर मूर्ति ती बरी ।। धृ० ।।
मी अधीर दर्शनासि फार अंतरी
होईल सुख मजसि तया पाहिल्यावरी ।।१।।

५३

(ठुंबरी, चाल : व्यर्थ आम्ही अबला)

रमवाया जाऊं । प्रियासी । रमवाया जाऊं ।।धृ०।।
मेघ असो कीं रात्र असो ही । पर्ज्यन्याची वृष्टी पडो ही
भीति तयाची मजला नाहीं । विघ्न कांही येऊं ।। १ ।।

५४

(चाल : उभि जवळ खरी ती)

त्या मदनमनोरम रूपी, मन माझें गुंतुनि गेले
कधि वाहिन काया त्यासी, प्रेमें ही ऐसें झाले
दिवस तो पूर्ण सौख्याचा, येईल मज कवण्या काळी
(चाल) गुणरुपाचिंतनी पाही । झोप मज नाहीं
शयनीं मी निजलें । किति तरंग हृदयीं उठले ।।१।।

५५

(राग : तोडी, त्रिताल)

जन सारे मजला म्हणतील कीं ॥धृ०॥
दारिद्र्याने बहुतचि छळिलें
धन त्याजवळी कांहि न उरलें
म्हणुनि कर्म हें अनुचित केलें
ऐसें दूषण देतिल कीं ॥ १ ॥

५६

(राग : मल्हार, त्रिताल)

आनंदे नटती । पाहुनि ज्या गृहमयूर पंक्ती ॥ धृ० ॥
गमनोत्सुक हे हंस असुनिया । धैर्य नसे त्या गमन कराया
कामुक गगनासम रोधाया । मेघ पहा फिरती ॥१॥

५७

(दिंडी)

बघुनि वाटे या नील पयोदातें
हरिच दुसरा कीं आक्रमी नभातें
बलाकांची शंखसी करी माला
तडित्पीतांबर बांधिला कटीला ॥ १ ॥

५८

(त्रिताल)

चपलासंगे या जलधारा । दिसति विमल रजताच्या तारा
सौदामिनिच्या स्फुरणें होती । नष्ट परीक्षण दृष्य मागुती
भासे जणुं भूमीवरि पडती । गगनपटाच्या दशा झरारा ॥१॥

५९

(राग : वसंत बहार, त्रिताल)

जलधरसंगे नभ भरलें ते । वासित झालें सौरभव्राते ॥ धृ० ॥
कांता जैसी प्रियतम पतिला । आलिंगन दे तशि ही चपला
धांवुनि वेगें या मेघाला । प्रेमें आलिंगन बघ देते ॥

६०

(साकी)

मेघा अति गंभीर रवानें करी गर्जना आतां ।
स्पर्शे रोमांचित मी झालों आलिंगी मज कांता ॥
मन्मथ संचरला । कदंबसुमता ये तनुला ॥ १ ॥

६१

(राग : मालकंस : त्रिताल)

तेचि पुरुष दैवाचे । धन्य धन्य जागिं साचे ॥ धृ० ॥
अंगे भिजली जलधारांनी । ऐशा ललना स्वयें येऊनी ॥
देती आलिंगन ज्यां धांवुनी । थोर भाग्य त्यांचें ॥ १ ॥

६२

(दिंडी)

जेथ मित्रा तत्त्वार्थ पहायाला ।
शक्ति नसते भूपाल लोचनांला ॥
तिथें वक्त्याला दैन्य रोकडें तें ।
समज अथवा बहु निंद्य मरण येतें ॥ १ ॥

६३

(चाल : रमाकांत न ये आजि सये)

हा सकल देह रक्तचंदनें विलेपिला ।
यज्ञपशूसम यांनीं सजविलें मला ॥ धृ० ॥
कुदशा ही ऐसी बघुनि ।
ढाळिती जन अश्रुनयनीं ॥
दोष देति धिक्कारुनि । मनुजयोनिला ॥ १ ॥
रक्षाया बल न म्हणुनि ।
वदती हे कर जोडुनि ।
दीर्घकाल सुरभुवनीं । होउं सुख तुला ॥ २ ॥

६४

(चाल : आरती - पांडुनृपति जनक जया)

बाळा घालोनिया गळां । रक्तसुमनांच्या माळा ॥
स्कंधावरि स्थापियला । लोहशूल हा ॥ १ ॥
ऐसें वत्सा नेति मला । कंठ माझा चिरायाला ॥
यज्ञकालिं जैसें पशुला । नेति ओढुनि ॥ २ ॥

६५

(राग : असावरी, त्रिताल)

काय वधिन मी ती सुमती । नवयुवती अबला साश्रुलोचना ।
धरुनि कुरलकुंतल या हाती ॥ धृ० ॥
कोमल कुसुमित लता कधी ही । लववुनि कुसुमे खुडिली नाहीं ॥
आजवरी तीं ॥ १ ॥

६६

(पद : ललत, त्रिताल)

सखे शशिवदने । किती रुचिर, बिंबसम अधर परम सुकुमार ॥ धृ० ॥
अमरसुधा तव पिउनि कसें गे ॥
अयशोविष मी सेविन सांगे ॥ विधुकर शुचि वदने ॥ १ ॥

६७

(चाल : जो मम नयन चकोरा इंदू)

जो या नगरा भूषण खरा ॥ जैसा भाळी शोभे हिरा
ज्याच्या सद्‌गुणगानी गिरा । रंगली सुजनांची ॥ १ ॥
निर्धन असतां धनदापरी ॥ औदार्याने अंगी धरी
दुर्दैवाने छळिले तरी ॥ शील न सोडी जो ॥ २ ॥
करि जो दीनावरती दया ॥ लोकी वागे पाहुनि नया
वाहिली ही मी काया तया ॥ निर्मळ भावाने ॥ ३ ॥

शापसंभ्रम नाटक

६८

(१८९३) संगीत - खुद्द नाटककार

(चाल : ठाऊक मजला असे ऋषीचे, धुमाळी)

नंदनवनदेवीने माझा आदर बहु करूनी
प्रशंसिले मम रूप किती हे गौरववचनांनीं ॥ १ ॥
कोमल हस्ते नवमंजिरी ही मजला अर्पोनी
वदे करावा प्रसाद, ठेवा भूषण हे कानी ॥ २ ॥
परिचय नव्हता अशा स्तुतीचा यास्तव तेथुनी
अधोवदन मी पुढे चाललो लज्जित होवोनी ॥ ३ ॥

६९

(चाल : काय मला भूल पडली, दादरा)

मित्रा मम जन्मकथा पुशिली कां तिने
श्रवण करी सर्व कशी तृषितशा मनें ॥ धृ० ॥
एकलि मजजवळि उभी केंवी राहिली
कर गाला लागतांचि मधुर हासली
निघता मजवरूनि बळे दृष्टि काढिली
प्रकट करी आत्मभाव अन्य रीतिने ॥ १ ॥

७०

(साकी)

निराकार त्या निर्गुण रूपा बहुदिन धुंडित होतो ॥
सगुण अशी साकार सुंदरी दिसतां छंद सुटे तो ॥
लाभे जरि मजला ॥ मानिन मुक्तिलाभ घडला ॥ १ ॥

७१

(चाल : नोहे हा पवन जवन वारू-दादरा)

सज्ज करूनि चाप मदन यत मागुनि ॥
मार्ग दावि इंदु मला तम निवारुनी ॥ धृ० ॥
जरि चंचल पद चुकतें ॥ प्रीति तया सांवरिते ॥
अग्रभागिं मन पळतें ॥ करूनि दूर शंकेते ॥
उत्कंठा नेत पुढें धीर देऊनी ॥ १ ॥

७२

(दिंडी)

बहुत परिने उपदेश तुवा केला ।। परी कामांधें म्यां न आदरिला ।।
तुझ्या स्नेहा पात्र मी नसे आता ।। व्यर्थ माझी वाहसी मनी चिंता ।।

७३

(चाल : धन्य उषा ही बाण कन्यका, धुमाळी)

स्मरतापाच्या धर्मजलाने स्नान सचैलाचि सारोनी
कोमल कमलाचे चित्रासन रचुनि बैसलो या विपिनीं ।। १ ।।
चंदन चर्या, त्रिपुंड भाळी, मृणाल सूत्रा घालोनि
कदलीदल अतिसूक्ष्म वसन हे पांघरलो स्कंधावरूनी ।। २ ।।
मुक्तावलिची जपमाला ही लक्ष लाविले त्वद्ध्यानी
अनन्य गति मी शरण रिघालो इच्छा पुरवी येवोनी ।। ३ ।।

७४

(चाल : वृक्षवेल या दोहोंची – पंजाबी)

या तरुणा तांबूल द्यावया लाज वाटते ।। धृ० ।।
अल्पहि नाही परिचय त्याचा प्रथम आजचि पाहिला
म्हणुनि मना धीर होई; तूच गडे दे हा त्याते ।। १ ।।

७५

(राग : पिलू, चाल : व्यर्थ आम्ही अबला – पंजाबी)

मधुर किती ।। कुसुम गंध सुटला ।। धृ० ।।
त्या लोभे हे मधुकर पळती । गुंजारव उठला ।। १ ।।
सकल फुलांचा परिमल सारा ।। काय एकवटला
साच असावा सुरलोकीचा ।। भूवरि हा कुटला ।। २ ।।

७६

संशय कल्लोळ

(३०-१०-१९१६) संगीत- गंधर्व नाटक मडळी

हृदयिं धरा हा बोध खरा ।। संसारीं शांतिचा झरा ।। धृ० ।।
संशय खट झोटिंग महा ।। देउ नका त्या ठाव जरा ।। १ ।।
निशाचरी कल्पना खुळी ।। कवटाळिल ही भीति धरा ।। २ ।।
बहुरूपा ती जनवाणी ।। खरी मानितां घात पुरा ।। ३ ।।

७७

(भूप : लावणीची चाल)

सुकांत चंद्रानना पातली भ्रूधनु सरसावुनी ।।
कटाक्ष खरशर सोडुनि भेदित हृदयचि गजगामिनी ।।
वदन दिसति जणु शशिबिंबाचे खंड मुखीं खोंविले ।।
कुरळ केश शिरिं सरळ नासिका नयन कमलिनीदलें ।।

७८

(राग : तिलक कामोद, चाल : जाव मोरे बैया)

साम्य तिळहि नच दिसत मुखाचें ।। नाम तरी कोरवा शिरावरि
ओळखुं येईल चित्र कुणाचे ।। धृ० ।। मजजवळी असे याहुनि
सुंदर प्रीतिचितारिणि करिचें । प्रतिबिंब सुबक या मूर्तीचें ।। १ ।।

७९

(राग : भीमपलास, चाल : ढोलन मेढें घर जावे)

निंद्य जीवनक्रम अमुचा ।। आमरणांत निशिदिनिं सततचि
एकरुप पालट ना त्याचा ।। धृ० ।।
स्मित सोंगी स्तुति लटकी आर्जव ।। तोषरोष दांभिक वरवरचा ।। १ ।।

८०

(आरभी : भय हें नवें)

कर हा करीं धरिला शुभांगी ।। सुदिनीं रमाकांतासमोरी ।। धृ० ।।
सुखदा सदा मत्स्वामिनी तूं ।। गृहसंपदा उपभोगि सारी ।। १ ।।

८१

(राग : सारंग, चाल : आज अंजान)

धन्य आनंददिन पूर्ण मम कामना
मुदित कुलदेवता सफल आराधना ।। धृ० ।।
लाभ व्हावा जिचा लोभ धरिला महा
प्राप्त मज होय ती युवति मधुरासना ।। १ ।।

८२

(राग : खमाज, चाल : कोयलिया कूक)

ही बहु चपल वारांगना ॥ साहस, दंभ, लोभ, कपटानृत भाषण
टाकिल कशि या स्वगुणा ॥ धृ० ॥
प्रेमचित्रिका दिधली तीतें ॥ अर्पी परि ती प्रिय पुरुषातें ॥
कुललीला या तिच्या देति संताप मना ॥ १ ॥

८३

(पहाडी)

लग्नविधींतील खरें मर्म काय । ठाउक तें मुळीहि तुज नसे ॥ धृ ॥
वैवाहिक होममंत्र अंतःपट अक्षतादि ॥ पोषक हे विधि, मिळणि
जीव जिवा सार हें असें ॥ १ ॥

८४

(राग : दरबारी, चाल : ठुमक चलत)

नाट्यगायननिपुण कलावतिची ही माया ॥ धृ० ॥
अंतरिया भाव एक ॥ दाखवि वरपांगीं एक
बाह्यांतर वृत्ति देख ॥ भिन्न भिन्न छाया ॥ १ ॥

८५

(राग : खमाज, चाल : शाम घुंगट पट खोलो)

संशय कां मनिं आला ॥ कळेना ॥ कारण काय तयाला ॥ धृ० ॥
आळ वृथा कीं, चित्र दिले मीं ॥ कोण्या पर-पुरुषाला ॥ १ ॥
कोपुनि गेले, ही मज लागे ॥ हळहळ घोर मनाला ॥ २ ॥

८६

(राग : बहार, चाल : कर नुले जाये)

कुटिल हेतु तुझा फसला ॥ निजपाशीं मज बांधायाचा ॥ धृ० ॥
महा घोर मरणांतुनि सुटलों ॥ उरीं विषारी नेत्र भल्ल
हा होता घुसला ॥ १ ॥

८७

(राग : अडाणा, चाल : नगरी मोरी)

स्वकर शपथ वचनिं वाहिला ॥ उगीच कां तुवां ? ॥
निजतनु दिधली मला, तो काय, पोरखेळ नवा ॥ धृ० ॥
पसरिली माया लटकिच कां ती ॥
वरिलें मग कां धरूनि ॥ साक्षी त्या माधवा ॥ १ ॥

८८

(राग : खमाज, चाल : एक क्षण जो)

मानिली आपुली तुजसि मीं एकदां
दुःख शोक न कदा शिवुत तुजलागिं ते ॥ धृ० ॥
वंचिलें त्वां जरी हितचि तव वांछितों ।
वरुनि सन्मार्ग तो धरि सुमति सदा ते ॥ १ ॥
कष्ट जरी सोहितां वच न ये मोहितां ॥
म्हणुनी जातों अतां गाळिं नयनाश्रु ते ॥ २ ॥

८९

(राग : दरबारी, चाल : बंधनवा बांधो)

मृगनयना रसिक मोहिनी ॥ कामिनी होति ती मंजुळमधुरालापि ॥
नवयौवनसंपन्न रम्य गतिविलासिनी ॥ धृ० ॥
आल्हादक मुखचंद्रहि होता ॥ होती दृष्टि ती प्रेम-रस-वाहिनी ॥१॥

९०

(राग : पहाडी, चाल : मेरा चित्त)

मजवरी तयांचें प्रेम खरे ॥ जें पहिलें जडलें तें उरें ॥ धृ० ॥
कसास लावुनि अंत पाहिला ॥ परि न जराही ओसरे ॥ १ ॥
संशय-पटला दूर सारितां ॥ प्रकाशेल कीं मग पुरे ॥ २ ॥

९१

(राग : काफी, चाल : ये गरज धाय धाय)

हा नाद सोड सोड ॥ अहिताची न करि जोड ॥
मित्र करिति बोध गोड ॥ धृ० ॥
नायकिलें त्या बोधा ॥ होतो मी धुंद तदा
अंध मंद मोडलि परी पुरति खोड ॥ १ ॥

शारदा

(१३-१-१८९९) संगीत : खुद्द नाटककार

९२

(राग : झिंजोटी, त्रिताल)

अजुनी खुळा हा नाद पुरेसा कैसा होइना ।। धृ० ।।
नाटक झाले जन्माचे, मनि का हो येइना ।। १ ।।
व्यसने जडली नवी नवी, कुणि तिकडे पाहिना ।। २ ।।
नाव बुडविले वडिलांचे, कीर्ति जगी माइना ।। ३ ।।

९३

(राग : पिलु, त्रिताल)

काय पुरुष चळले बाई ।। ताळ मुळी उरला नाही
धर्म नीति शास्त्रे पायी ।। तुडविती कसे हो ।। धृ० ।।
साठ अधिक वर्षं भरली ।। नातवास पोरे झाली
तरिही नव्या स्त्रीची मेली ।। हौस कशि असे हो ।। १ ।।
घोड थेरड्याला ऐशा ।। देति बाप पोरी कैशा
काहि दुजी त्यांच्या नाशा ।। युक्ति का नसे हो ।। २ ।।
शास्त्रकुशल मोठे मोठे ।। धर्म गुरुहि गेले कोठे
काय कर्म असले खोटे ।। त्यांस नच दिसे हा ।। ३ ।।

९४

(चाल : मंदस्मित अरविंद)

सुंदर खाशी सुबक ठेंगणी स्थूल न कृशहि न, वय चवदायी ।। धृ० ।।
नयन मनोहर वन हरिणीचे; नाक सरळ जशि कळी चांफ्याची ।।१।।
भृकुटि वांकड्या; केस सडक मृदु, दंतपंक्ति ती कुंद कळ्यांची ।।२।।
ओंठ पोंवळी, हनु चिंचोळी, लालि गुलाबी गालांवरची ।। ३ ।।

९५

(राग : अडाणा, ताल : त्रिताल)

जठरानल शमवाया नीचा । कां न भक्षिसी गोमय ताजें ।। धृ० ।।
धनलोभानें वद आजवरी । किती नेणत्या मूक कुमारी
त्वां दिधल्या वृद्धवरकरीं । खाटिकही तव कृतिला लाजे ।। १ ।।

९६

(चाल : रंगैया मनिगे बारानो)

स्वार्थी जी प्रीति मनुजाची सहज ती ।। धृ० ।।
परि साधे जो स्वार्थ परार्थी, उत्तम तो गणिती ।। १ ।।
स्वार्थ परार्थी इतुका असता, मध्यम त्या म्हणती ।। २ ।।
ज्यात न जनहित त्या स्वार्थाला साधु अधम वदती ।। ३ ।

९७

(राग : काफी, ताल : दादरा, चाल : आवो आवो रंगेला)

जागृत ठेवा, लग्नाची ही स्मृति सारी ।। धृ० ।।
व्हालचि माता दुहितांच्या कधितरि संसारीं ।।
होऊं न द्यावा तुम्हीं त्यांचा विक्रय बाजारी ।। १ ।।

९८

(चाल : सखयानो दाखवागे)

कधि करिती लग्न माझे तुझ ठावे ईश्वरा ।। धृ० ।।
वाढली उंच ही किती । हसुनी बोलती
नाक मुरडिती । स्त्रिया परभारा ।। १ ।।
मैत्रिणी वदति टोचुनि ।। शब्द ते मनीं
जाति भेदुनि ।। सुरीच्या धारा ।। २ ।।
जनक तो नाव काढिना ।। माय सुचविना
हौस मग कुणा ।। कोण झटणारा ।। ३ ।।

९९

(चाल : माळिण नवतरणी)

तरुण कुलिन गोरा, हसतमुख, तरुण कुलिन गोरा ।।
पहिजे मुलीला चतुर सद्गुणी सुंदरसा नवरा ।। धृ० ।।
(चाल) पुरवील तिची जो हौस सदा बहुपरी
घालील शाल जो मायेची तिजवरी
तिळमात्र तिला जो दुःख न देइल घरी
विद्वानात हिरा, चकाकत विद्वानात हिरा ।। १ ।।

१००

(राग : बिलावल, चाल : कसा कोणरे मदन तो)

सावळा वर बरा गौर वधुला । नियम देशादिकी हाचि परि पाळिला ।।
गौर तनु जानकी राम घननीळ तो
रुक्मिणी गोरटी कृष्ण काळा । शुभ गंगा नदी सागराला वरी,
वीज मेघास ती घाली माळा ।। १ ।।

१०१

(चाल : करि दळो बारो कामिनी)

मज गमे ऐसा जनक तो ।। मात्र साचा ।। धृ० ।।
मुख सुरकुतले, मस्तक पिकलें ।। शरीर रोगांनी पोखरिलें
स्मशान ज्यानें सन्निध केलें ।। त्या प्रेताला दुहिता विकतो ।। १ ।।
क्रूराधम हा जनक कशाचा ।। अपत्यभक्षी व्याघ्र मुखाचा
वास नसावा जगीं अशांचा ।। नवल हेंच यम यास विसरतो ।। २ ।।

१०२

(चाल : आनंद सागरम)

बिंबाधरा, मधुरा विनयादिगुणीं मनोहरा मधुरा ।। धृ० ।।
ती सुंदरा ।। विगुणा वरा ।। घटिता विधि पी काय सुरा ।।

१०३

(चाल : जरि गंध गजाचा)

श्रीमंत पतीची राणी, मग थाट काय तो पुसता । ।। धृ० ।।
बंगला नवा नवकोनी, फुलबाग बगीचा भवतां
किती दासी जोडुनि पाणी, "जी" म्हणतील कामाकरितां
ही जात्या चतुर शहाणी, पति मुठींत ठेविल पुरता
सुग्रास बसुनि खायाला, मऊ शय्या लोळायाला
गुजगोष्टि काळ जायाला, ना कामधाम, ना चिंता
ही फुगेल बघतां बघतां ।। १ ।।

१०४

(चाल : शांति धरा नृपराज)

म्हातारा इतुका न अवघें पाऊणशें वयमान
लग्ना अजुनी लहान ! ॥ धृ० ॥
दंताजींचें ठाणे उठलें, फुटले दोन्ही कान
डोळे रुसले कांहीं न बघती, नन्ना म्हणते मान ! ॥ १ ॥
तुरळक कोठें केंस रुपेरी, डोइस टक्कल छान
भार वयाचा वाहुनि वाहुनि, कंबर होय कमान ! ॥ २ ॥
काठीवांचुनि नेट न पाया, परि मोठें अवसान
उसनी घेउनी ऐट चालतां, काय ते दिसे ध्यान ! ॥ ३ ॥

१०५

(चाल : लेगयो चिर वनमालि)

घेउनि ये पंखा वाळ्याचा जा जा जा झणीं ॥ धृ० ॥
नाजुक ही राणी बावरि होय उन्हांनी, उमटेना बघ वाणी
मधुर सुवासाचें सुंदर झारि भरोनि आण गडे, तू पाणी ॥ १ ॥

१०६

(राग : भीमपलास, चाल : बात हारकीजे जबानसे)

मूर्तिमंत भीति उभी मजसमोर राहिली ॥ धृ० ॥
वाटतें दुजा सुदाम मज दिसेल त्या स्थळीं
दाखवावयास मला तात नेत त्याकडे
राक्षसा रुचेल का पहावया जसा बली ॥ १ ॥

१०७

(चाल : जळो ग याचं स्नान)

बघुनि त्या भयंकर भूता फोडिली तिनें किंकाळीं
या हृदया चरका बसला, कळवळे मनहि त्या काळीं
परि बाप तिचा तो कसला चांडाळ पूर्विचा वैरी
तिळभरही द्रवला नाही उलट त्या बिचारीस मारी
ती दीन भयाकुल मुद्रा रात्रंदिन दिसते बाई
रडविलें तिने मज कितिदा दचकतें भिउनि शयनींहि ॥ १ ॥

१०८

(राग : मालकंस, नंतर भीमपलास, चाल : राञा मनोहर)

जो लोककल्याण ॥ साधावया जाण ॥
घेई करी प्राण ॥ त्या सौख्य कैचे ॥ धृ० ॥
बहु कष्ट जीवास ॥ दुष्टान्न उपहास कारागृही वास ॥
हे भोग त्याचे ॥ निंदा जनीं त्रास ॥
अपमान उपवास ॥ अर्थी विपर्यास ॥ हे व्हावयाचे ॥

१०९

(राग : मालकंस, चाल : जयति जय सुररी ॥)

घेई मम वचन हे सगुणमणिमंजिरी ॥ धृ० ॥
साच तुज वरिन मी भंगुनीहि मन्नियम
साक्षि अरुणासि, तो विश्वसाक्षी करी ॥ १ ॥

११०

(चाल : आसजन गले)

मी समजु तरि काय भुले मन ॥
पडति अक्षता शिरिन
तेचि उद्भवले मधि काय कळेचि न ॥ धृ० ॥
हासु काय सुटले मी म्हणुनी ॥
का रडु हे मस्तक
पिटुनी, लग्न होय की कुंवार अजुनी ।
हर हर देवा काय विडंबन ॥ १ ॥

माधवराव नारायण पाटणकर

□

विक्रम-शशिकला

(१८९१) संगीत : खुद्द नाटककार

१११

(चाल : जा हरीला शरण मानवा)

मदंगा लावु नका कर दूर हां करा, तुम्ही दूर सरा ॥
खराच नसतो धीर नरा ॥ कर ॥ अंत्रा ॥

विक्रम – जीवन केवळ तुझ्या करीं गे ॥ असुसुनी कां ही करीसी ढोंगे ॥
दाऊं नको पुढती सोंगे ॥

शशिकला – काही तरी मनि न्याय धरा ॥ स्वकुलास स्मरा ॥ कर ॥ खराच ॥

विक्रम – सुरासुरांही अंत नसे गे ॥ सुकीर्ति ही तर कधी न भंगे ।
नाम जगत्रयिं गाजतसे गे ॥

शशिकला – धुंदी आतां किमपी उतरा । नय हा न बरा ॥ कर ॥ खराच ॥

विक्रम – नरास भाग्यें भूषण येतें ॥ स्त्रीचारित्र्यापुढति न चढतें ॥
स्मरव्यथेने धुंदी चढते ॥

शशिकला – जीभ जरा अवरूनि धरा ॥ मज हा नटवरा ॥
गमतो न खरा ॥ खराय ॥

विक्रम – उपवन सोडुनि वन सेवाया ॥ इच्छि न कोणी कामी वाया ॥
अजून कशी तुज येइ न माया ॥ जाहली वरा गौरिहरा ॥
अनुरूप बरा ॥ १ ॥

शशिकला – परि ते विसरा ॥ खराच ॥

●

श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर

□

वीरतनय

(१८९६) संगीत : खुद्द नाटककार

११२

(राग : झिंजोटी, ताल : धुमाळी)

अंकित पदांबुजाची दासी । गुण गुणी लुब्ध मृगीसी ॥ धृ० ॥
ज्या दुष्टाने कारागृहि या कष्टविले देहासि
नरवेषाने येउनि तीने । वंचियले तुम्हासी ॥ १ ॥

११३

(राग : मालकंस, ताल : दीपचंदी)

तुझी अन्यथा ती कराया कृती । अम्हा मानवांची मुळी न गती ॥धृ०॥
अनंता अहोरात्र तारारती ॥ त्वदाज्ञेसि नमी शिरी मानिती ॥ १ ॥
दयाळा, सुविश्वास तुझ्यावर ॥ सदा ठेउनि साधु ते राहती ॥ २ ॥

११४

(चाल : जो नेक होके कोइ दिल आजार)

किति कोमलतनु तनुलतिका याचि मोहिका
दर्शन किति याचे हे देतसे सुखा ॥ धृ० ॥
वक्षस्थलि हे रुळती । केश घन स्वैरगति
मन मोहे निष्कपटा पाहुनी मुखा ॥ १ ॥
कंप सुगात्रांसि सुटत । खिन्न मुख खिन्न होत
स्थिति दीना झालि याचि भीति मूलिका ॥ २ ॥

११५

(राग : पूरिया, चाल : बारि कर तू मोहे रहेम)

पुनरपि नयना ती तनुलतिका । गोचर होईल का
मंजुवचे रंजवील मन का ॥ धृ० ॥
तच्चिंतनि जे नयनांतरि या अंबु निघे ते चुंबुनिया
का देइल सुदति सुखा ॥ १ ॥

११६

(चाल : नजरिया मिलाये जावो)

अशि ही सुगुणखनी देह त्यजोनी ।।
जगि या दिसोनि न येइल कोणी ।। धृ० ।।
शरश्चंद्र अति निर्मल जैसे शोभवि तारागार
विमल देही शुद्ध आत्मा तेंवि करित सुविहार
निरखोनी विदेही आत्महीन होई ।। १ ।।

११७

प्रेमशोधन

(१९२०) संगीत : नाटककार आणि हिराबाई पेडणेकर

(चाल : सखये अनसूये थांब)

ललित बघुनि तनुस काम । करिते सकल गुण विराम
पुण्यधाम नटललाम ।। धृ० ।।
कुसुमि खचित जणुं तरुवर । उडु विरचित गगन रुचिर
चरित तेंवि सुकृत दाम ।। १ ।।

११८

पसरे चोहिकडे गंध तरूंचा । गंध न ज्या मनुज करांचा
मनजोच्छ्वासाचे ज्या नच वारे । स्वच्छंदे वाहति वारे
परकी असतो जे मनुजखांना । पक्षी ते गाती गानां
धरणी मनुजाच्या स्पष्ट न पायीं । नभ सौधीं खंडित नाहीं
वन हे पाचूंचे रत्न धरेचे । संस्कारे भ्रष्ट न साचें ।। १ ।।

११९

(चाल : बारी उमरिया)

घाली विधि कसा दारुण घाला । सेवित असता चित्त सुखाला ।। धृ० ।।
दृष्टिने लता तुष्टचि होता । वीज पडुनि अवचित जणू जाळि तियेला
कांता समागम सुख न मिळे तो । सकल मनोरथ जाति विलयाला ।। १ ।।

१२०

(राग : बागेश्री, ताल : झंपा)

सेव्य संसार हा स्वमतिरंजना
विषय सुख लालसा हृदयि जरि राहिना ॥ ध्रु० ॥
पौत्रमुख दर्शनी । कामना जनकामनि
युवराजपद नलिनी शिर धराया जना

१२१

(चाल : जडशिले जली न्हाणिले)

जन असंभवा मानिती । परि सुसंभवा नच आदरिती ॥ १ ॥
गदी गुटिका मणी योजिती । स्तविती हि तरि मणी प्रति ।
अगद अपाय तरि नंदिती ॥ १ ॥

१२२

(चाल : वाहि तू ते)

दावि पंथा अनुसरे तया अचल भावे अंतरच न जणुं ॥ धृ० ॥
प्रेम भूतांवरी । बोधिसी मम जरी ।
क्षुद्र जीवार्थ तरि ही त्यजिन तनु ॥ १ ॥
आत्मसंयमनि निज । योजिसी जरिहिमज ।
होई रामधन समज । तो शुक्रचि जणू ॥ २ ॥

१२३

(चाल : राष्ट्रोन्नति अवनति)

हे जीवित सकल तुझ्या करीं । प्राण तुझा मम तोंवरी
अंत तुझा तो मम सुंदरि ॥ धृ० ॥
रविसम उज्वल तव मुख ज्या लोकी राहात वितरी प्रकाश तयास ।
जाई सोडूनी तरि त्या काळी पडे महविभावरी तयावरी ॥ १ ॥

मूकनायक

(१९०१) संगीत : खुद्द नाटककार

१२४

(राग : खमाज झिंझोटी, चाल : चलो गंदेरी हार)

हे प्रभो विभो अगाध तव किती करणी
मन चिंतुनि हो रत चरणी ॥ धृ० ॥
चांदवा नभाचा केला । रविचंद्र लटकती त्याला
जणु झुंबर सुबक छताला ॥ मग अंथरली ही धरणी ॥ १ ॥
बाहुली मनुष्ये केली ॥ त्या अनेक रूपे दिधली
परि सूत्रें त्यांची सगळीं ॥ नाचविसी हस्ती धरूनी ॥ २ ॥

१२५

(चाल : शेषशयन कमलनयन)

व्यक्त रदन बघुनि वदन भगिनीचे स्वता
दीपोत्सव वाटतसे मंद पाहता ॥ धृ० ॥
आश्चर्योत्थित भ्रुकुटि पुढती तोरणे
बालिशता होईलचि शुभ उभारणे
मोद होतसे त्वदीय अश्रुसिंचने
संमार्जन यानंतर होतसे वृथा ॥ १ ॥

१२६

(राग : केदार, चाल : मोरा अलम न करियो)

मनि खेद न करि भगिनी ॥ हे वच मानी
कष्टि बघुनि तुज जाई श्रमुनि ॥ धृ० ॥
प्रयत्न करणे मनुजा हाती ॥ सिद्धि असे ईशेच्छेवरती
दूरी होइल चिंता अंती ॥ धीर धरीं प्रभु आठवोनि मनि

१२७

(चाल : पायी पायी तोरी यारी की)

आलि कालि या मज तरुण दशा ॥ धृ० ॥
निशंकपणे रमणे गेले प्रणयकेलि मज सुचती ऐशा ॥ १ ॥
धात्री पूर्वी निधि वाटे ती सांप्रत गमती तरुणी प्रियशा ॥ २ ॥

१२८

(चाल : एजि हो तुम आये जो चारो जवान)

सुलभ मनिं गणा न भूपसुता । कशं बघतां कशि ती वनिता ॥ धृ० ॥
पडले धरणीपालाहि चरणीं । प्रयत्न जाति वृथा ॥ सकलहि ॥ १ ॥
वीरहि आले परतुनि गेले मुळी यश न मिळतां । तयांप्रति ॥ २ ॥
राजकुमारी उभि सामोरी । त्यजा न किंकरता ॥ विसरुनि ॥ ३ ॥

१२९

(राग : तिलककामोद, चाल : अब कित जाऊं मैं बिहरन)

गेले किंकरकरि अवचित मी ।
हृदयिं शिरुनि सिंहासनिं बैसुनि शासन मज करि ॥ धृ० ॥
वाटे आज्ञा त्या नच करिता त्यांची आज्ञा मान्य करावी
कृत्रिम अंतर दूर करुनि निकटचि बसवुनि करिं ॥ १ ॥

१३०

(चाल : इड्डू इड्डू इड्डू करुणा नारायणा)

उगिच का कांता गांजितां दासी दीना ॥ धृ० ॥
व्यापुनिया सारी धरणी ॥ मूर्ति आपुली या नयनी
खेळते पहा दिनरजनी ॥ तेवि हृदयमंचकि लीना ॥ १ ॥

१३१

(चाल : गिरिधर ब्रिजधर)

जलधर घनतर फिरति गगनभर दाहि दिशा करिति
बहु धूसर कृष्ण भयंकर पडति महीवर ॥ धृ० ॥
अमरलोकिंचे गूढ लाभ पर म्हणुनि तुंग शिर
पुराणतरुवर पडति क्षितिवर दंड भरिती खर ॥ १ ॥
इतकें बघुनि श्रवणाक्षि स्थिर राहती तरि
त्यां करित सुजर्जर खेचर चपलादीप अचिरकर ॥ २ ॥

१३२

(राग : भैरव-नंतर बागेश्री, चाल : आज नंदलाल सखि)

होय संसार तरु मुग्ध कोरक भुवनि । रम्य ते बालपण
देइ देवा फिरुनि ॥ धृ० ॥
कोप सुख हेतुविण ॥ शांत निश्चित मन ॥
शोक निमिषाहून ॥ नुरत मनि पद भवनि ॥१॥
निकटच्या वस्तुतति ॥ वरि अभिनया पुरति
ठेवी नटतुल्य रति ॥ अल्पपरिचय म्हणुनि ॥ २ ॥

१३३

(चाल : राधिका रसीली जेगुं नाम)

भारती जडा सुधीहि मद्धी बने ॥
बिंबसेवने ॥ जनी वदे सुधी असे मंजु भाषणे ॥ धृ० ॥
मधुमधुर बिंबसम अधर चुंबिला नच दंते
मधुमधूनि रसना अधू सुदति कां अदुर गतिका ही होते ॥ १ ॥
नव नवल गमे फलकवलविना कशि नीरसना
वद वद मज कारण झडकरि दारुण मोहनिवारण करि आतां ॥ २ ॥

१३४

(चाल : ओ मेरी जान दुलन तरवार)

तुजविण गमे वृथा संसार ॥ संसार सौख्य कुठचे ॥
ध्वनि जिथे न नव चरणिचे ॥ १ ॥
तुजविण जगी कुठे आराम ॥ आरामहीन सृष्टि ॥
तव जिथे न शीतल दृष्टि ॥ २ ॥
तुजविण कुठे नसे आलोक ॥ आलोकशून्य जगती ॥
तव हास्य जिथे नच सुदति ॥ ३ ॥
तुजविण नको नको आनंद ॥ आनंद तरिच होई ॥
अनुभवा तुझ्यासह येइ ॥ ४ ॥

१३५

(चाल : रामा रे मै तो पनियाको गई)

सहज कशि खेळविते ललना ।। धृ० ।।
रमणी लोचन तेविं फिरे मी मी तेंवी मम सेना ।। १ ।।
या विश्वाचे स्त्री लोचनयुग चालक मेरु असेना ।। २ ।।

१३६

(चाल : अजी फेर उस्के जिये जानामे)

अष्टमीचा चंद्र शोभे व्योमभागी विहरता
सकल जगतावरति रजतासदृश किरणा वर्षता ।। धृ ।।
अल्पतेजा सकल भूतांगणि पसरी मृदुलता
पौर्णिमेच्या इंदुहूनी अंगि धरितो चारुता ।। १ ।।
निर्मि कविता सारभूता आसमंतात खिन्नता
कविजनांच्या कल्पनेला चेतवितो सर्वथा ।। २ ।।

वधु-परीक्षा

१३७

(११-१०-१९२८) संगीत : वझेबुवा

(राग : देस, ताल : त्रिवट)

सत्पात्र ह्या ललनाकपोल । अरसिक नर
वरि चढविन नग बहुमोल ।। धृ० ।।
स्मित चतुर करि परिसुनी सुकाव्या
करि वर्णविकारिच भाव खुला अबोल ।। १ ।।
करुणहृदय शमवित नरपिपासा
वितरोनि सुधापम चुंबन हर्षलोल ।। २ ।।

१३८

(राग : मांड, ताल : केरवा)

मानिले पित्याहुनिं मी । आपणांसि भावे । हे काय न ठावे ।। धृ० ।।
गणियले सुतेला । ही तशीच बाला । अद्या मतिला अजि कां करावे ।।

१३९

(ताल : कानडी – त्रिवट)

जिव बावरा । स्थिर ना जरा । नच आसरा । आता खरा ॥ ध्रृ० ॥
अनुकूल कार्या । नृप होई का या । भीति माझ्या छळि अंतरा ॥ १ ॥

१४०

(राग : सिंधुरा काफी, ताल : दीपचंदी)

ब्राह्मण्य सारें । रमले तुझे ठायी । धरुनि मधुर रूप ।
अतितोषदायि ॥ ध्रृ० ॥
ज्ञानार्कतेजा शमचंद्रिकाही । सह नांदवाया ।
धरिसि स्वदेहीं । सत्यासिधाराव्रत तेवि पाही ।
मृदुहृदय नवनीत । तव मूर्ति वाही ॥ २ ॥

१४१

(राग : जिल्हा, ताल : केरवा)

जिव हा तोषला । परिसुनि सुधोपमा बोला ॥ ध्रृ० ॥
धन्य मी लोकि बाला । सुदिन उदेला ।
हर्षे हा आत्मा न्हाला । पुलके देह हा दाटला
मन भ्रांतचि हो या काला ॥ १ ॥

१४२

(राग : मालकंस, ताल : त्रिवट)

प्रेमा तिच्या उपमा नोहे । भूमीमाजी हेमाविना ॥ ध्रृ० ॥
ते प्रेम साच चमके संकटि । अग्नित हेमहि लपतांना ॥ १ ॥

१४३

(राग : भैरवी, ताल : एक्का)

हृदय जाळि तीव्र घोर चिंता । आतां । लागे या मनि तळमळ ॥ ध्रृ० ॥
मानीना नेत्र असुनि । आप्त मला नृप म्हणोनि ।
न्याय अंध का मानिल ॥ १ ॥

भार्गव विठ्ठल वरेरकर

□

कुंजविहारी

१४४

(१४-४-१९०८)

(चाल : राष्ट्रोन्नति अवनति)

ही प्रेम विमलतम माधुरी। सदा शुद्धतम राहते
लय होइ न जरि जठर विकल ॥ ध्रु० ॥
उगम पावते तरुणांच्या हृदयीं ॥ परिणत समयी विकास
तियेस । मूक होइ वय निदाधकालीं
असे सदा चिर स्थली चिरस्थली ॥ १ ॥

१४५

(चाल : ऊन आई बदरिया)

वाहि तूंतें हृदय हे सदा इतर ठायीं जाइ नच कधिंहि ॥ ध्रु० ॥
प्रणयपर सतत मी। स्मरण तव करितसे
मज इतर विषयि नच। हो सुख हृदयि ॥ १ ॥

१४६

त्याजि भक्तासाठी लाज जगि दास होउनि आलों ॥ ध्रु० ॥
निजमुखांतलीं बोरें। दे मज शबरी स्वकरे
ती सेवूनी निर्धारे। अतितुष्ट मानसी झालो ॥ १ ॥
करि रळी बळी छळिला। करि तुष्ट दानि मजला
जरि धरातळी नेला। तरी दास होऊनि ठेलो ॥ २ ॥
करितसे अतां चोरी। कुणी गवळण मज मारी
जरी करी मला दूरी। तरी पाय चुरनी घालों ॥ ३ ॥

१४७

सदा प्रणयाविकासिनी सुखदा रमणी
हृदयी धरली। हृदय जहाली। सकल कालीं ॥ ध्रु० ॥
रहन तिमिरि चपला चंचला। होय पथिक जन विराम
सोडी भ्रमा। विकल हृदय पतिला भवतमी हो दामिनी ॥ १ ॥

१४८

चपलासी मंजुल बाले। कां मुख म्लान हे तव झाले ॥ धृ० ॥
सदाही विधुसम। कदा न उपरम। यदा करित शम
हृदा नलिनी मम। केवी या मम बोले ॥ १ ॥

हाच मुलाचा बाप

१४९

(७-८-१९१८) संगीत : वझेबुवा
(राग : मियामल्हार, ताल : एकताल, चाल : कोहे लाडली)

कवितासुत लालित झाली क्षणकाल तरी सुफलित परिगणना कविमना ॥ धृ० ॥
अरसिक जरि कुणी काव्या गुण दोष दे फार अनुदार मनानें।
परि मग होई अतितर कविहृदया वेदना ॥ १ ॥

१५०

(राग : शुद्ध कल्याण, ताल : झपताल, चाल : धनधान तेरो)

कमला जनांचे घेई बलिदान। विभवानुभूता जगि जरि दिसे मान ॥ धृ० ॥
मांगल्य आहे नरकी धनाचें। गति खोल चांचल्य योगे मिळे जाण ॥ १ ॥

१५१

(राग : जीवनपुरी, ताल : त्रिवट)

कंपित अति शंकित मति सुंदर कर हा। उभयांते।
निजकंकणांहि वेदांसम बोले ॥ धृ० ॥
या गोड हृदयांतलि डंका निनादे।
जलकण निटिली जमले मंत्राक्षत झाले ॥ १ ॥

१५२

(राग : बिलावल, ताल : त्रिवट)

परिणाम होई सुखाचा अपमानिता। रीती सतत ॥ धृ० ॥
क्षणकाल ज्याला। जय लाभ झाला। अपमान त्या येई अंती ॥
विजयान्विता ॥ १ ॥

१५३

(राग : सुत्रासुगराई, ताल : त्रिवट, चाल : दीं तना तेरे दानी)

या धनागमकामी वर–पितर्यां । सहज लाभे श्वानता मनुजी वसना ।। धृ० ।।
सतत वदती जना । न सुतसुखलाभ मना । वाटते मितभाषिता
नराधम मानिता ।। १ ।।

१५४

(राग : गारा, ताल : झपताल, चाल : मन लगाके राखो०)

मुखरता कां शोभे प्रणयमदयुत्रा ।। धृ० ।।
हृदयानुरागास। मधुवचहि दे त्रास ; गति मूक वचनास। मिलनानुयोगा ।।
वचने वचननाश । आरंभ कलहास । प्रेमा अति विकास ।
जरि मूकता ।। १ ।।

१५५

(राग : सोहा कानडा, ताल : एकताल, चाल : साहेब नव मुझे बुलावे०)

हा धनमदयुन जगात सान गणित सकलां ।। धृ० ।।
वित्त शाठ्य लागले। नच उदार त्यामुळे। मानदान त्या नकळे।
अजापुत्र गमला ।। १ ।।
द्रव्यधूम वाटला । म्हणुनि अंध जाहला ।। स्वप्रकाश त्या कुठला ।
महामूढ पशुता ।। २ ।।

जागती ज्योत

१५६

(८–४–१९३३) संगीत : सुरेश बाबू माने

(राग : मांड, ताल : धुमाळी)

हासवि नाचवि हृदयाला । हा हृदयनाथ टाकुनि गेला ।। धृ० ।।
भासवि हा रवि रजनीला। का रजनीकांत हा दिवसाला
हा काय रंजविल ललना सुमना । स्वानंदे आनंदे घाला ।। १ ।।

१५७

(राग : कर्नाटक, तोडी त्रिताल)

जगि आभास हा दाविला । वितराग तो झणि मालविला
उगाचि विकास दुरावला । धादांत वेदांत खुळावला ॥ धृ० ॥
करगत हरविलि झळकत मिरविलि अविरत दिपविल
प्रतिभा अमला ॥ १ ॥

१५८

तू बोलल्याविना मी नाहीच बोलणार । बोलाविल्या ना पाऊल टाकणार ॥
पुसल्याविना स्वये तूं नाहीच सांगणार ।
पाहोनि रीत तूझी तैसाचि वागणार ॥ कोडें मना सुटेना
कांही न होत बोध । भिन्नत्व सत्य हें की आभास हा विरोध

संन्याशाचा संसार

१५९

(२५-९-१९१९) संगीत : वझेबुवा

(चाल : उदतन थितलि तजौं)

अविरत जगतिं फिरे कालमान । शशि रवि तारकाही ।
अडवि त्यांते कोणी ऐसा नाही ॥ धृ० ॥
सदवनासि सदाभिमान दे उगम धी निगम
सज्जनमन दुर्जन गण धिक्कारित जग
सन्मनि शान्त-दान्त व्हाया ॥ १ ॥

१६०

(चाल : दारादीं दारादीं)

विटला या जगा विफलाश परधामि । निजलोक सहवास मुकला
स्वानुगामि ॥ धृ० ॥ निजधर्म निजनाम । फिरुनि वरि स्वधाम
स्वजनि रति तयासि अनुताप सानुकामि ॥ १ ॥

१६१

(चाल : बैरन ठाडी)

वैरिण झाली । फसवी कशी मला । चोरुनि माझ्या प्रिया आज ही ॥ धृ० ॥
जरि मज तोडी । जोडि मुकुटा शिरीं ।
अनुगत विभवीं प्रियाला । देउनि झोला । करी त्याग ही ॥ १ ॥

१६२

(चाल : जानकीरामप्र जानकी)

वांछिता भावना झाली हिरकमणशी उगम येता ॥ धृ० ॥

सदा मुकुलिता दिसली । कळि जरि कोमल आतां

कुंठे रात्री विराजता ॥ १ ॥

१६३

(चाल : हनुमंतजीने हरखो)

निराधार जीवे जगतां बुडालो बिचारा ।

बुडे बिचारा गगनीं तारा नाच नाचता हांसविती मजला

रडवा मेघ सावरिल त्यांना । नाना उदासीन त्या झाल्या आधरा

सारा निशेचा पसारा ॥ १ ॥

खगंगा गगनांगणि डोले चंद्र बिंबिंचा रंग फिका झाला ।

सूर्य निमाला काळोखाचा, साचा । तुफानात वाऱ्याचा आवारा

सारा तमाचा फवारा ॥ २ ॥

१६४

(अभंग)

बारे पांडुरंगा केव्हा भेट देशी । झालो मी परदेशी तुजविण

ओवाळावी काया चरणावरोनी । केव्हा चक्रपाणी भेटशील ॥ १ ॥

तुका म्हणे माझी पुरवावी आवडी । वेगें घाली उडी नारायणा ॥ २ ॥

१६५

(आरंभी दादरा)

धूलियुता पदिं तुझ्या पापनाश या जनांत ॥ ध्रु० ॥

नाहि दुजी कांहि वासना । ठाव चरणि विभव मजसि

दैवहता हीच भावना । देव दिसलि सदय रमणी ॥ १ ॥

१६६

(चाल : लागिं लागिं मोरी बिंदिया)

कां ग जागे अता मनिं ममता तळमळ लागे ॥ ध्रु० ॥

शैलसमा शिला हृदया बांधिता । यौवनकण कसला जगे ॥ १ ॥

स्वैरकरा प्रभा प्रणया जाळिता । त्यगचि रविसमय हा तगे ॥ २ ॥

१६७

(चाल : कैसि कटेंगी रतिया)

वैरी गमली अबला बाला । समुदित हृदयाला काय ॥ ध्रु० ॥
रवि करमाला । वाहि धरेला । उषा विरहि वरिता त्याला ॥ १ ॥
तळपत चपला । बघुनि घनाला । लोटि अदय तिजला काळा ॥ २ ॥

१६८

(चाल : पनघटपर हो गई)

करि विचलित लोचनी नीर । प्रेमरवि समागमे अविकारी ॥ ध्रु० ॥
करि झळकत आरंभा । त्या गुणे हृदयकमलदल खुलवी
तो हंसवित काल तमाल । धवलिता तारा धांवत पळती
मृदु सुवासि डुलवि जगता । मधु सुहास्य वदनी रुळतां
आनंदगानिं आकाशा रडवी घाई ॥ १ ॥

१६९

(चाल : हो मिया जानेवाले)

या जिवा जागवाया । ये माया
प्रखर कठिना वागुरा बांधि काया ॥ ध्रु० ॥
नयनिंचा तार उलटा झाला । मिटे कसला
जळे मजला अबला रडवाया ॥ १ ॥

लयाचा लय

१७०

(१५-१०-१९२०) संगीत : वझेबुवा

(बहार : एकताल)

पिता मानिता नाथा । वरिलें या पदा
मिटवा आता वाद हा ॥ ध्रु० ॥
सुखभागी तुम्हा संगी । असुहीन तनुजा पितयाला
आपुल्या गृहा न्या तिला ॥ १ ॥

१७१

(चाल : लहु आखोसे हम अपना)

ललना लाडकी रुसली, रडाल ना ? बोला ।। ध्रृ० ।।
चंद्रिका खिन्न पाहे । चंद्र मणीही, शोके हा
हांसत नाहीं, शोके । भागला हांसता
हंसणार कुणाला बोला ।। १ ।।

१७२

(चाल : पिया मिलन हम जाय)

तुला गणिल पति काय ? बावरे ।। ध्रृ० ।।
माया ममता तया । निज सुखी वाटे । जननि परकी सदा अपाय ।।

१७३

(चाल : माने नाही सैया)

जाणे आई माया । सुता तिची काया ।। ध्रृ० ।।
भिन्ना जरी देहे आहे । जगाला दिसाया ।। १ ।।
तोडी कुणी ऐसा मोहा । सुखाच्या रडाया ।।

स्वयंसेवक

१७४

(५-८-१९३४) संगीत : ललितकलादर्शक नाटक मंडळी

(राग : बिहाग, ताल : त्रिताल, चाल : घन घन बाजे)

निजवश केला चेला । करिन चरणि प्राणदान जनकजननी
तुम्ही मजला ।। ध्रृ० ।।
नाहि काहि आधार या भावे ।
जो भावें । तो भयकर विपट मिटे कृति अतुला ।। १ ।।

१७५

(राग : देस, ताल : एकताल)

पाहिला देवसखा सजला । तोचि एकमात्र निकट राहिला ।। ध्रृ० ।।
दे शरणा दीन जना आप्तकाम भावना । देवपणा नाहि उणा,
राहे अनुगत जरि जनिं तया दयामया सतत ।। १ ।।

१७६

(राग : बागेश्री, ताल : एकताल)

गुलामी हृदयगामी मला परिहरिता गृहममता हे पशुता
मनुजा कसला ॥ धृ० ॥ विषाद झाला तुटली प्रणयवीणा
सुखाला निरखिता । निकट दिसत कवळित करि मरणगति ॥ १ ॥

१७७

(अभंग)

जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती। चालविसी हातीं धरोनियां
चलो वाटे आम्ही तुझाचि आधार। चालविसी भार सवे माझा ॥ १ ॥
बोलूं जातां सरळ करिसी तें नीट। मेली लाज धीट केलों देवा
अवघे जन मज झाले लोकपाळ। सोईरे सकळ प्राणसखे
तुका म्हणे आतां खेळतों कौतुकें झालें तुझें सुख अंतर्बाहीं ॥

१७८

(हिंडोल, एकताल)

नाहि दयिता मी ॥ नच कुणा पतिची कांता विधियुता ॥ धृ० ॥
तुटलि सकल माया । हटली विकल काया ।
दिगंता वरिन मी आतां ॥ १ ॥

१७९

(सूरमल्हार, त्रिताल)

या प्रणयी ललना मना । ये परकामना ।
आभास दे भयभावना ॥ धृ० ॥
मानमया हृदया अबलेच्या । कटुता ये हताश दीन ॥ १ ॥

१८०

(बरवा, त्रिताल)

देवा तुज नाहि दया । किती देसि धाय
सरल शांत हृदया ॥ धृ० ॥
खोटा धरावा दावा ।
तया देसि का थारा । मानी जनांच्या हरिसी विभवा ॥ १॥

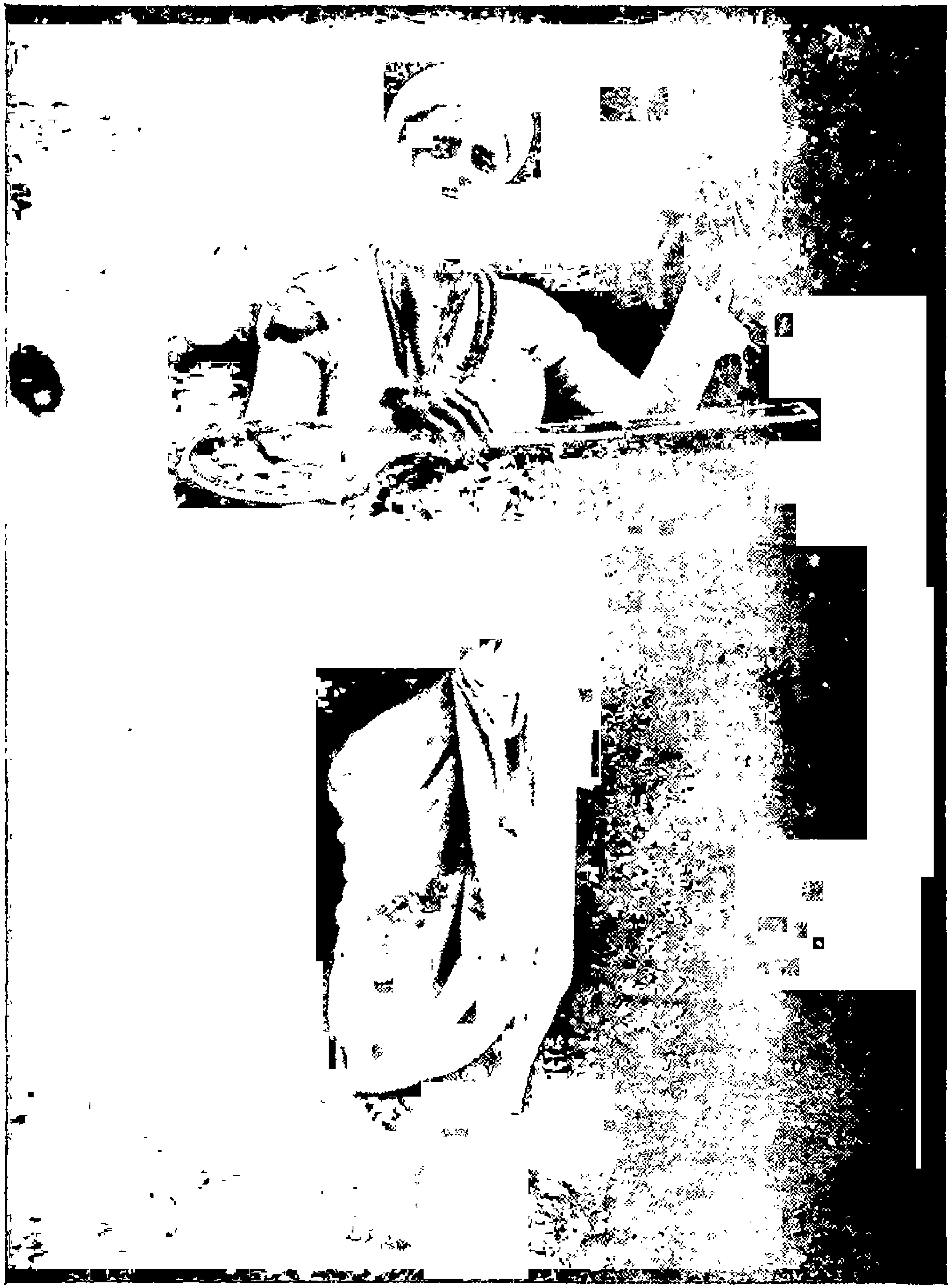

माधवराव वालावलकर ' कान्होपात्रा नाटकांत ' ' चोखामेळा'च्या भूमिकेत.

' शाकुंतल–टेंबे (दुष्यंत), बालगंधर्व (शकुंतला)

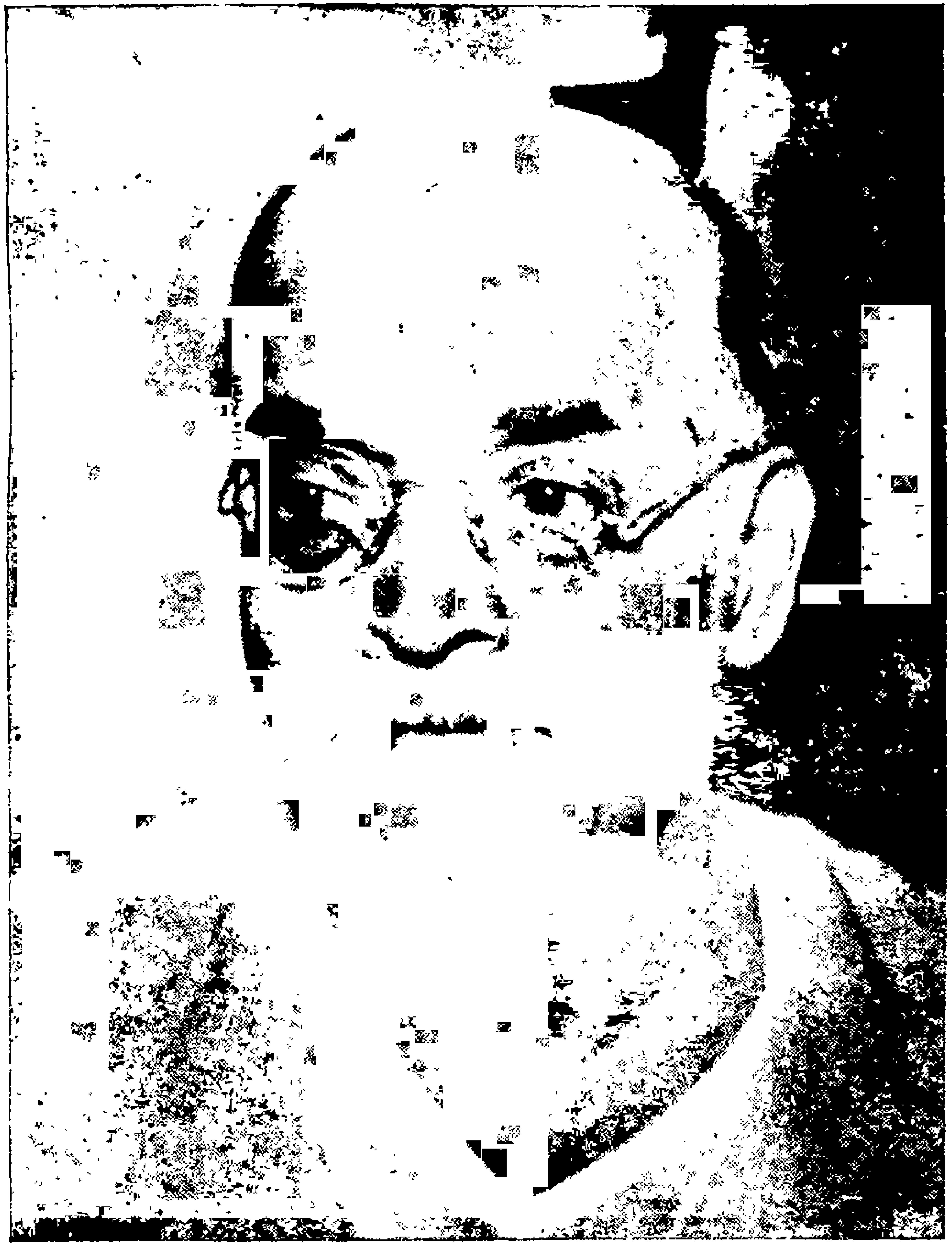

मराठी नाटचसंगीताचे शिल्पकार गोविंदराव टेंबे

'एकच प्याला' नाटकांत पंढरपूरकरबुवा, (रामलाल) आणि मा. कृष्णराव (शरद)

बालगंधर्व (मेनका)

मा. कृष्णराव

'श्री' नाटकात–देशमुख, गुरव, पेंढारकर आणि जोगळेकर

बापू पेंढारकर आणि गायनाचार्य वझेबुवा

'हाच मुलाचा बाप' नाटकात साने, पेंढारकर आणि मालशेकर.

'सोन्याचा कळस' मध्ये मा भार्गवराम

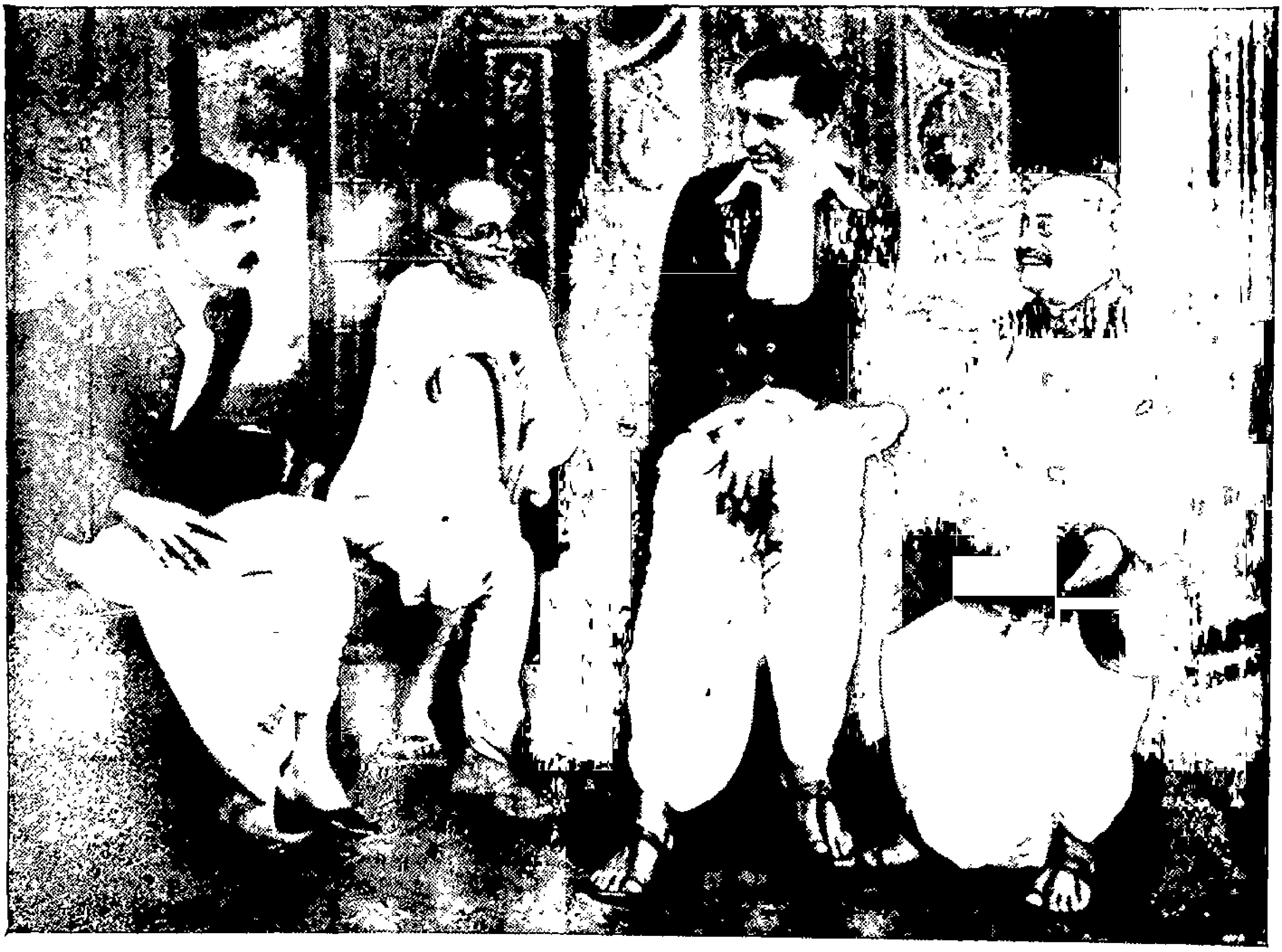

सोळसकर (मॅनेजर), वरेरकर, कमतनूरकर आणि गणपतराव बोडस, 'ललितकले' च्या बिऱ्हाडी

पेंढारकर 'प्रेमशोधन' मध्ये कंदनाच्या भूमिकेत

'स्वयंसेवक' नाटकांत भार्गवराम, काळे आणि पेंढारकर.

गोविंदराव मालशेकर
ललित कलेतील एक लोकप्रिय नट.

रंग बोधेच्छु नाटक मंडळाच्या वरवंचना ' नाटकात रघुवीर सावरकर '

१८१

(देसकार, त्रिताल)

अणुभरि जिव जगला माझा ।
आस विफलता जाळि हृदय जरि
कठिण शांत मनि विरह साहिला ॥ धृ० ॥
दिसत विषमया विषम छाया ।
घोर काळगति नाश निरखिला ॥ १ ॥

सत्तेचे गुलाम

१८२

(१५-६-१९२२) संगीत : वझेबुवा

(सिंदुरा, चाल : ते बुलाओरे माई)

त्यागिला थारा नाहीं भीति मातें सतत रमे सुखिं जन
बन सम मज वाटे आधारा ॥ धृ० ॥
विलासिता मला पाप जहाली । धन नरक मानि ।
वैरि मज न कुणी ॥ जन वन० ॥

१८३

(खमाज, त्रिवट, चाल : उदतन देरेना)

शठमति सजला आपुलें यश गाया ।
झाला बुध विसरला विधीला तो पुरजन फसवाया ॥ धृ० ॥
चतुर वाणि मधुर मानि ती विकसित धी विलसित
स्वदेशावितानिं । हो अपचय गुणानिदानीं ॥ १ ॥

१८४

(बागेसरी, त्रिवट, चाल : लेवो धाये धाये)

बोधाया न काय मन लागे । कृति हे विषमा ।
या प्रेमागमा ॥ धृ० ॥
बलाबल काल ध्यानिं आणुनि ।
वरिली रीति रमणिच्या भ्रमा ॥ १ ॥

१८५

(जीवनपुरी, त्रिवट, चाल : हरदम मौला तेरो)

वार्ता मौनदा हे झाली । मी हतभागी कां न रडावें ॥ धृ० ॥
नसे सुखाला स्थल पल मातें । मी हसें मीही रडें ॥ १ ॥

१८६

(मांड : केरवा)

तुझे पालनेवाला है गिरिधर गोपाला ॥ धृ० ॥
ब्रिंदाबनमें गौवे चरावे सावलो प्यारा ॥ १ ॥
मोर मुकुट पीतांबर सोहे काली कामलवाला ॥ २ ॥

१८७

(देसकर, त्रिवट, चाल : एरी सजन बिना)

सदा कलहाविना । मना न ये नेम सुनें गमे प्रेम ॥ धृ० ॥
सुधा सुधाकर मुखावरि रुसे । नदिसि सागर सदा हंसतसे ॥
प्रभा रवीलागिं हास्यनिधाना ॥ १ ॥

१८८

(त्रिवट, मारा, चाल : घेर काम)

सुधी बालिका । प्रेमी । विलासी वचा भ्रमे फसे भाविका ॥ धृ० ॥
जना अनुगता बनता विधाता । कुणी नोळखे वाटे नरा दांभिका ॥१॥

१८९

(अडाणा, त्रिताल, चाल : बंगरि मुरक गयि)

सुखाने रमाया जरि सांडि न विभवा । रीत अभिनवा समदशा धना ।
गमते वासना ही धन दाही ॥ धृ० ॥
सदा कामना जवळी विलय आणी । आस करी नाश ही धनवाही ॥ १ ॥

१९०

(बिहाग, त्रिताल, चाल : देखोरी बमेरको)

ही माला विमला का जोडी त्या अनुरागाला अनुगता मला ॥ धृ० ॥
लगबग हृदया । कर करि जाया । जो भाळला त्याला ॥ १ ॥

१९१

(गझल – बहारे गुल्मे सदा)

विहार शुल्कजनां कंटकी नसोनि असे । उदास मादकता
मंचकी बसोनि नसे ॥ जगांत नाहि आशा आज विधाता दाता ।
विलास मोहकता पावकी जळांत नसे । सुवास पंकगता कुठेही नसे ।
निवास या वनिचा सौख्य असे नौरव्य असे ॥ १ ॥

तुरुंगाच्या दारात

१९२

१-२-१९२३. संगीत : वझेबुवा

(दरबारी, एकताल, चाल : नैनसी नैने मिला)

लांछना उगा जगासि। जनता दीना दाहि दिशाला पाहि न काला ॥धृ०॥
विविध रीति । भिन्न जाति । अवगणिता नच पहाती ।
कुणी नच मुळीं सांत्वनासि ॥ १ ॥

१९३

(भैरवी, त्रिवट, चाल : आयो पिया मन रसिया)

निशिदिनिं मनि धरिला हरिला । विसर न पडला या सुहृदांचा ।
व्यालकालगत भेद निमाला ॥ धृ० ॥
प्रेमपुनीता मधुमति गीता । हृदयकुसुमिता परभयभीता ।
स्वाराज्ये परिमल भरला ॥ १ ॥

१९४

(भीमपलास — त्रिताल, चाल : गोरे मुखसो मोरे)

जो कां सजला लोकां मिळावया। अगतिक जरि मनि वचनि ही वाया ॥धृ०॥
वचनि चटुक पटुता विगुणा । विरली कुटिल नि सदा भासमयी ।

१९५

(शंकरा, त्रिताल, चाल : बन बन धुंडू)

दिसे वसे कमला गुणशीला । नाथपद चुरिता विरागभये ॥ धृ० ॥
राहिली माया भागीरथी ती। ना सांडि गौरी हराला । तो तिजला ॥१॥

सोन्याचा कळस

१९६

२-१-१९३२

म्हांने चाकर राखोजी ॥ धृ० ॥
ऊंचे ऊंचे महल बनावूं बिचबिच राखूं बारी
संवरियाके दरसन पाऊं पहिर कुसुंबी सारी ॥
चाकर रहसूं बाग लगासूं नित उठ दरसन पासूं
ब्रिंद्रावनके कुंजगलिनमों सारी लीला गासूं ॥ १ ॥
मीरां के प्रभु गहन गँभीरा हृदी रहो जी धीरा ।
आधि रात प्रभु दरसन दीन्हो जमुनाजी के तीरा ॥ २ ॥

१९७

(मांड, केरवा)

मेघपटला व्यापिला जो जगतिं भरुनी राहिला ।
मुरलिवाला या जिवाचा गरिबघरिंचा पाहिला ॥ धृ० ॥
करित लीला या सदा । बन्सि मुखिंची वाजतां ।
सकल गोपां बांधिलेल्या मुक्त करिता एकला ॥ १ ॥

१९८

(आनंद भैरवी, त्रिवट)

पथ दिसतां परि स्वतां विसरतां । चुकति रमतां या जगमय सदनिं ॥धृ०॥
नयनिं राहि स्मृतिवितान तारा । विजनिं विपिनिं पद न चलित तरि करि
अचुक शिरतां या मधुमय भुवनिं ॥ १ ॥

१९९

(जयंत-मल्हार, एकताल)

या घरि असावा दावा निशिदिनिंचा । ती दयिता जरि कांता ।
कलह हरघडि व्हावा ॥ धृ० ॥
कठिण हृदयिं धरुनि कांत । हाणुनियां शांत करिल ।
धरिल गाल करिल हाल । चुरडि तरि जिव जावा ॥ १ ॥

२००

(मारुबिहाग, जिल्हा : त्रिताल)

तुझ्या वरदाना जीव भुकेला। योग जहाला तुजसह माझा।
तेचि सुधेची धारा झाली ॥ धृ० ॥
जो नीवाला तुजविण फिरला। विसरुनि भाव जिवाला।
तोंचि निराशा नाशा आली ॥ १ ॥

२०१

(भैरवी-अध्धा)

प्रिय जाहला कां हा प्रेमा। कुटिल कुमति-रति लाविल कैसी मोला ॥ धृ० ॥
केवि परजना ॥ जोड धरावी। निजजन पारखि कैसा केला ॥ १ ॥

२०२

(विलावल : त्रिवट)

जगिं वंचिता विषसंचिता। हरपलि हृदयशांति।
नाहिं सुहृद कुणि। प्रणयनाश करि जिवास हतबल,
मधुर जगति दिसतां ॥ धृ० ॥
मोहकभाव क्षणाला दिसला। अशान्त मनांत उपजवि सुखभर।
विफल परि सकल पुरुषकुरुचि पाहतां ॥ १ ॥

२०३

(जोगी : झपताल)

फसलो या विरहानें। आतां। जीवा उदासकालिं रमणींच्या दानें ॥धृ०॥
पुरुषगुण हा सरे। मन भरुनि बावरें।
झाला विनाश हाय ॥ हृदयिंच्या गानें ॥ १ ॥

२०४

(राग : जिल्हा, केरवा)

विसावा माझा साचा व्हावा। पती हा असावा ॥ धृ० ॥
उगाचि राहिं घरी मानपान सोडुनिया।
कसाहि साहि कुणा प्रेमभाव मांडुनिया।
उदास नाहि कदा देई साद बोलविता।
विषाद नाश करी त्याची साची सेवा ॥ १ ॥

२०५

(सुगराई : त्रिवट)

ही जरि वसुधा उदार । प्रबल होई हे जनता ।
विरति नरा निराधार ॥ धृ० ॥
धनमद भरला पाहुनि भडकत । लावित कर नशिबाला ।
उदासीन करित धनभार ॥ १ ॥

भूमिकन्या सीता

२०६

२८-२-१९५८ : संगीत – व्ही. जी. भाटकर

मी पुन्हां वनांतरी फिरेन हरिणीवाणी
ओठांत घोळविन रामप्रीतिचीं गाणीं ॥ धृ० ॥
पुसतील कुशल मज लता, कर्दली, केळी
मोगरा, मालती फुलतिल भलत्या वेळीं
देईल साद मज दुरुनि श्यामाराणी ॥ १ ॥
देतील ओंजळी भरून जांभळी, बोरी
येतील पाठसें दबत हळू शेजारीं
चुंबीन त्यांस मी भरविन चारापाणी ॥ २ ॥
पाहीन दुरुन मी यज्ञधुमाची रेखा
जाईन तपोधनि अवचित कोण्या एका
तरुतळीं बसुनिया ऐकिन मुनीची वाणी
मुलींची वाणी ॥ ३ ॥

२०७

मानसी राजहंस पोहतो । दल दल
उघडित नवनवलानें कमलवृंद पाहतो ॥ मानसीं ॥ धृ० ॥
नील जलावर धवल विहग तो, जलवलयांसह खेळ खेळतो
श्रीरामाच्या वक्षस्थळीं जणूं, मौक्तिकमणि डोलतो ॥ १ ॥
दिवास्वप्न कीं भास म्हणूं, का वनवासाचा ध्यास जणूं हा
मनीं वसे तें नयनांपुढतीं, सजिवपणें रेखितो ॥ २ ॥

बाबाजी दौलत राणे

□

संत तुकाराम

१९११

२०८

त्यजि भक्तासाठी लाज जगी दास होऊनि आलों ॥ धृ० ॥
निजमुखांतलीं बोरें । दे मज शबरी स्वकरें ॥
तीं सेवुनि निर्धारे । अति तुष्ट मानसीं झालों ॥ १ ॥

२०९

आनंदाचा कंद हरी हा देवकीनंदन पाहिला ॥ धृ० ॥
भक्तांसाठीं । ठेउनी कर कटिं । भीमानिकटीं राहिला ॥
कंसभयानें । वसुदेवानें नंदयशोदें वाहिला ॥
यज्ञ-याग-जप तपासि न भुले । ध्यानणें ना कळे ॥
निश्चल साचा । परि तुकयाचा । भक्तिगुणासीं मोहिला ॥ १ ॥

२१०

ध्या मुकुंद मुरारि गोविंद ॥ आनंद कंद ध्या हा छंद ।
ध्या मुकुंद ॥ ध्या मुरारि । ध्या गोविंद । ध्या मुकुंद ॥
गोपाळा करुनि गोळा । मांडि काला सावळा ।
अंत नाही त्या सुखाला होय सकला आनंद ॥ ध्या० ॥
वाजवि कान्हा वाद्ये नाना गति तनाना व्रजललना ॥
हाक ठुंबरी फुगड्या टिपरी खेळती नारी नरवृंद ॥ ध्या० ॥
रामभजन सब सार मिठाई सुधारसोका
सिंधके तुका और छोडके भजो भाई गोविंद ॥ ध्या० ॥

●

कृष्णाजी प्रभाकर खाडिलकर

□

मानापमान

१२-३-१९११. संगीत : गोविंदराव टेंबे

२११

नांदी

(राग : हमीर, ताल : त्रिवट)

नमन नटवरा विस्मयकारा । आत्मविरोधी कुतूहलधरा ।। धृ० ।।
विवाह करुनि मदन जाळिला । मग मदनमित्र इंदु सेविला ।।
धनवैरागी द्यूत खेळला । गौरीचा तो अंकित झाला ।।
परमेशाच्या ऐशा लीला । कविकृष्ण गात विस्मयकारा ।। १ ।।

२१२

(राग : यमनकल्याण, ताल : त्रिवट, चाल : पिअरवा तेहारी)

हा टकमक पाही सूर्य रजनिमुख, लाल लाल,
परी ती नच जाई जवळि, म्हणत हा काळ काळ ।। धृ० ।।
तनुवरी तारालंकार, त्यांत भर फार इंदु होत, त्यासी घालित माळ ।। १ ।।

२१३

(राग : झिंजोटी, ताल : केरवा, चाल : मेर गलि आ जाव)

वरि गरिबा वीरा जी अबला, सुख संसारीं तें केंवि तिला ।। धृ० ।।
राघव तोडित धनु ऋषिवेषें, मग जाई वना सीता बाला ।। १ ।।
अधन धनंजय मीनवधा करी, वनीं वास मग पांचालीला ।। २ ।।

२१४

(राग : सिंधुरा, ताल—त्रिवट, चाल : आयेरी सन गोपी बन बन)

माता दिसली समरीं विरहत, नेत सकल नरवीर रणासि ।। धृ० ।।
मस्तकमाला गुंफित कालमहेश्वर पतिसेवेसि ।। रणासि ।। १ ।।
शिकवित भक्ता ही लीला जणुं भीषणयुद्धकलेसि ।। रणांसि ।। २ ।।

२१५

(ताल : दादरा, चाल : मनुजा सुगुणा)

चंद्रिका ही जणुं ठेवि या स्नेहें कमलांगणीं ।
कुमुदबांधव श्यामला मेघा तस्कर मानोनी ॥ धृ० ॥
चंद्रसदननभमंडला मेघांनीं वेढियलें ।
शोभाधन विपुल तें लपवितां कोपे भरलें ।
शोषित वेगें दशदिशा भूवरी सकल आलें ।
आतां निकरे सरसावलें, दिसत ही या क्षणीं ॥ १ ॥

२१६

(राग : खमाज, ताल : त्रिताल, चाल : या तव बघुनी)

या नव नवल नयनोत्सवा । बघुनी मानस हें अनुभवत
अभिनवा मोहन कोमल भावा ॥ धृ० ॥
रणस्नेहाची, सुंदर युवती । आतां करी समाप्ती ।
वाटे अस्त्रचि हें रिपुहातीं । जिंकाया मम जीवा ॥ १ ॥

२१७

(राग : झिंझोटी, ताल : झंपा, चाल : इतना संदेसा मोरा)

नयने लाजवीत बहुमोल रत्ना ।
जणु धैर्यधर धरित धनदासम धना ॥ धृ० ॥
नमवी पहा भूमि हा चालतांना ।
सुचवित तिज तूंचि मजपुढें निर्धना ॥ १ ॥

२१८

(राग : पहाडी, ताल : केरवा, चाल : सखेरी मैंका पिया विन)

खरा तो प्रेमा ना धरी लोभ मनीं ॥ धृ० ॥
नभिं जनहितरत भास्कर तापत, विकसत पहा नलिनी ॥ ना धरि ॥
पीडित जन देखतां, स्वसुखा त्यागी दया ।
जनभयहरण हेंचि सुख, सदया देवराया । दर्शन गुणवंताचें नाचवी
प्रेमलहरी गुणरसपान हेंचि सुख, प्रेम तया नांव जनीं ॥ १ ॥

२१९

(ताल : त्रिवट, कानडी, चाल : येगनासामी)

दे हाता या शरणागता ॥ धृ० ॥

मदविलसित नदगता पंकयुता मुखमलिना घना हो त्राता ॥ या ॥ १ ॥ चा० ॥

संपदा चपलचरणा । आपदा भोगि नाना । परत ये पद्मसदना ॥ चा०॥

कुवलय तव मुख तिला; अजि कमला विनवि तुला,

मला घे आतां ॥ या ॥ ॥ २ ॥

२२०

(ताल : दादरा, कानडी, चाल : मनसुकरक)

युवतिमना दारुण रण रुचिर प्रेमसें झालें ।

रणभजना संसारी असें अमर मीं केलें ॥ धृ० ॥

रमणीमनहंसा नर साहस सरसीं रमवी;

शूर तोचि, विजय तोचि;

हें शुभ यश मज आलें ॥ १ ॥

२२१

(ताल : केरवा, चाल : तुमसे वचन दे)

मला मदन भासे हा मोही मना । मानी जना या भामामना ॥ धृ० ॥

करी सनाथा मज; तुडवी हा चरणरजासम मानी मना ॥ १ ॥

प्रीतचि पाया रणप्रासादा; दे पदसेवा प्रेमी जना ॥ २ ॥

२२२

(ताल : धुमाळी, चाल : परदेसी सैया)

वनराशी दिसतां मूढापाशीं, सुखवी तुला, दुखवी मला ॥ धृ० ॥

शस्त्र जसें अबलाकराला, रूप जसें तें जोगिणीला,

सत्ता सुखरत अधमाला, धन जडजना मदत पतना ॥ १ ॥

२२३

(राग : पिलु, ताल : दादरा, चाल : रामको आधार)

रामरावणादि रणा जुंपिलें कसें । कामिनीधनेंचि तया मोहिले दिसे ॥ धृ० ॥

कामुका हिरा चमकत बहुत कनक खासें,

अमर रत्न सकल तेज सुंदरी धरीतसे ॥ १ ॥

२२४

(राग : अडाणा, ताल : झंपा, चाल : दुःखी जन्म दवडिसी)

धिक्कार मन साहिना ॥ धृ० ॥

अपमानशल्य तें। विषसमचि जीवना ॥

अजर जणु भासते। कुवचनें ताडना ॥ १ ॥

चढवीन विभवा। अधनाची ललना। हा मार्ग बरवा। मानापमाना ॥ २ ॥

२२५

(राग : खमाज, ताल : दादरा, चाल : हमसे ना बोलो राजा)

विनयहीन वदतां, नाथा, नाहीं मी बोलत आतां ॥ धृ० ॥

रणरुचिरा रीती, ना शोभे प्रेमा ती। विनयवती मी कांता नाथा ॥ १ ॥

२२६

(ताल : त्रिवट, चाल : दु:खी मी जन्मलें)

शूरा मी वंदिले; धारातीर्थी तप ते आचरती;
सेनापतियश याचि बलें ॥ धृ० ॥

शिरकमला समरीं अर्पिती;
जनहितपूजन वीरा सुखशांती;
राज्य सुखी या साधुमुळें; शूरा मी वंदिले ॥ १ ॥

२२७

(राग : जोगी मांड, ताल–दीपचंदी, चाल : चलो डाकुरमा)

अजि टाकुं गडे धनवेषा। मग तोडु अलंकारा या पाशा ॥ धृ० ॥

धनसुख कार्यनाश करी; त्या वनवासा मी स्वीकारीं।

कार्या तनमनधन करि अर्पण, या योगेंचि जयाशा ॥ १ ॥

२२८

(राग : झिल्हा जंगला, ताल : दीपचंदी, चाल : हूं तो करूंगी)

भाली चंद्र असे धरिला, नाचे स्मरसागरवेला ॥ धृ० ॥

बोला चतुरा बोलवी चंद्रकला। कैसें मदनबलें मंजुमंजुला।

वनमाला बाला दावी लज्जा गाला स्मरलीला ॥ १ ॥

२२९

(राग : जिवनपुरी, ताल : त्रिवट, चाल : हूं तो जय्ये)

प्रेमभावे जीव जगि या नटला । एकचि रस प्याला ॥ धृ० ॥
नसती भिन्न रस हे, शृंगारराजा नवदल ल्याला ॥ १ ॥
सकला किरणरंगा दावी इंद्रधनुची जननयनाला ॥ २ ॥

२३०

(राग : तिलककामोद, ताल : दीपचंदी, चाल : माई पीतभवीन)

रवि मी, हा चंद्र कसा मग मिरवितसे लावीत पिसें ॥ धृ० ॥
त्या जें न साधे गगनी, गमे तें साधेंचि तव या वदनीं ।
अबलाबल नव हें भासे ॥ १ ॥

२३१

(ताल : दादरा, चाल : पानी भरेली कोल)

पाही सदा मी परि केवि नाथ भासे मला नवोनव ॥ धृ० ॥
स्वरुपगर्वा करि अदय धावा । दे भूषण सहाया
हृतबल हृदया, डाव हा मांडिला ॥ १ ॥

२३२

(राग : पहाडी-मांड, ताल : धुमाळी, चाल : हट छोड सखी)

शशिसूर्यप्रभा गगनाची; ही दासी भूमितलावरिची ॥ धृ० ॥
मुखभानुबरा भालहिमकरा स्पर्शाया न धजे ही काया ॥ १ ॥
हे चरण मला रविचंद्रकला, सेवा योग्य गमे यांची ॥ २ ॥

२३३

(राग : भूप, ताल : त्रिवट, चाल : प्रभू उगडुग गिणत)

धनी मी, पति वरिन कशी अधना । पति जरि अधन, निधनसम;
मानी भामा विफल इतर सुगुणा ॥ धृ० ॥
प्रखर पराक्रम वीर भानु भुलवित उषा रक्तवदना ।
तोचि निकट मग जातां जाळी तिजला; ऐशी भीति मना ॥ १ ॥

२३४

(राग : जिल्हा, कवाली, चाल : कालि बदरीया)

श्री नवनवरी भासे ॥ श्री ॥ धृ० ॥

स्वपति बुडविला शयनिं सागरीं। कामा कशी ये पतिता नारी ॥ १ ॥

फिरवित सकला चपला भिंगरी। कोणा कधीं तो नच वरी नवरी ॥ २ ॥

२३५

(राग : भैरवी, ताल . केरवा, चाल : पियाको मिलनवा)

प्रिया अपराधी मी ती भामिनी ॥ धृ० ॥

घ्याहो पदरी सदया मजला, विमला सुसमागमें समजुनी ॥ १ ॥

२३६

(राग : भीमपलास, ताल : झंपा)

प्रेमसेवा शरण सहज जिंकी मला। मीच चुरिन चरण,

दास मी हो तुला ॥ धृ० ॥

मन तोडि रणबंध,लागे तुझा छंद।

कीर्ति हा मज चांद तव पदीं वाहिला

२३७

(राग : पिलू, ताल : दादरा, चाल : शाम तोरे नयन)

मी अधना, न शिवे भीति मना; योग्यधना चौर्यचिंतना ॥ धृ० ॥

रवि हिमकरहि भययुत ग्रहणीं, भय नच तें दीपमना,

समर्थी त्या दीपमना ॥ १ ॥

२३८

(राग : जिल्हा, ताल : दादरा, चाल : दर्सन मै ना भई)

सवतचि भासे मला । दूती नसे ही माला ॥ धृ० ॥

नच एकांती सोडी नाथा । भेटूं न दे हृदयाला ॥ १ ॥

स्वयंवर

२३९

१०-१२-१९१६. संगीत : भास्करबुवा बखले

(राग ; पिलू-जिल्ह, ताल : पंजाबी, चाल : सावरिया मन भायारे)

नच कधीं रस सेवाया, सोडा स्थान ॥ धृ० ॥

जरि प्रेम नसे गुण-रस विरसे; पर-गृह-वासें अपमानें जाई प्राण ॥ १ ॥

२४०

(राग : यमन, ताल-त्रिवट, चाल : हरवा मोरा)

नाथ हा माझा मोही खला; शिशुपाला भारी झाला
वीर रुक्मी शिशूसम आणिला ।। धृ० ।।
वीरा लोळवि, मग हळु धरुनी, कर-रत्नाला जणु हा त्याला ।। १ ।।

२४१

(राग : बिहाग, ताल : त्रिवट, चाल : प्रभु लीला गमते ही)

मम आत्मा गमला हा, नकळत नवळत हृदय तळमळत,
भेटाया ज्या देहा ।। धृ० ।।
एकचि वेळ जरी मज भेटला, जीव कसा वश झाला, भाव दुजा मिटला,
वाटे प्राणसखा आला परतुनी गेहा ।। १ ।।

२४२

(राग : भूप, ताल : त्रिवट, चाल : फुलबन सेज सवारू)

सुजन कसा ? मन चोरी । अग हा–चोरी–यदुकुलनंदन ।। धृ० ।।
सहज नेत्र भिडे, सहज मोह पडे, सहजचि करी मम हृदय हें वेडें;
विलीन–लोचन–मार्गे शिरत घरीं; मन चोरी ।। १ ।।

२४३

(राग : पहाडी, ताल : धुमाळी, चाल : गोरिंदा चित लगा)

एकला नयनाला विषय तो झाला ।। धृ० ।।
सकलहि स्थानी अवघा भरला, न बघत इतरा डोळा ।। १ ।।
अवयव सगळे नयनी जमले, यदुवर दिसतां मजला ।। २ ।।

२४४

(राग : पूर्वी, ताल : त्रिवट, चाल : मथुरा न जावो मेरा कान्हा)

रमणि मजसि निजधाम, सन्मुख रुक्मिणी ।। धृ० ।।
नयनें बोले स्वागत केलें; नरवरा, करा आराम ।। १ ।।

२४५

(राग : काफी, ताल : त्रिवट, चाल : कोन तम्हसि तुम फेकत)

रूप बली तो नरशार्दुल साचा, क्षणीं विनाशित रिपुभाव मनिचा ।।धृ०।।
खला देखी, मग भूल फेंकी, नयन–भाषण मनासि जिंकी,
क्षणीं विनाशित स्वभाव रिपुचा ।। १ ।।

२४६

(राग : सारंग, ताल : त्रिवट, चाल : साची करतयाकि)

कांता मजसि तूंचि, गुरूहि तूंचि; तुजसि निर्मी नेता विधाता ॥धृ०॥
बिकट रणीं मज शास्ता आतां तुझें भाषण;
कधिं न आप्ता रणीं वधिन; तूंचि रणाला नियंता ॥ १ ॥

२४७

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिवट, चाल : तेंडेदे नालमेलादेगी)

स्वकुलतारक सुता; सुवरा वरूनि वाढवी वंश बनिता ॥ धृ० ॥
सुखविला नच जनक, न माता, ऐशी कांता नरकरता ॥ १ ॥

२४८

(राग : पहाडी, ताल : कवाली, चाल : चल गये)

नरवर कृष्णासमान घेतसे जन्मा, भाग्य उदेलें हें, शिकवी सुकर्मा ॥ धृ० ॥
बहुत नृपति ते आले गेले, परि मनाला यदुवर झाला मंत्र महान ॥ १ ॥

२४९

(राग : पिलू, ताल : पंजाबी, चाल : पीकि बोलीना बोल)

बोल होईल फोल, अनुभवानें ॥ धृ० ॥
यदु गेला अजि निज द्वारकेला,
करि बंधु सिंधु विलोल ॥ १ ॥

२५०

(राग : मालकंस, ताल : झपताल, चाल : सा सुंदर बदन)

जा, भय न मम मना; मंडप सबल, समरानल–महाज्वालें जळेना ॥ धृ० ॥
शिशुपाल–वैराग्नि पेटला, भेटला जणु कृष्णबल–सागर तयाला ॥ १ ॥

२५१

(राग : सूरदासी मल्हार, ताल : त्रिवट, चाल : गरजत आये)

अनृतचि गोपाला मृत्यू आला, यश ना शिशुपाला ॥ धृ० ॥
कटु वार्ता ती ऐकतां, हृदयीं बोले सखा मज 'तुजला वरियलें' ॥ १ ॥

२५२

(राग : जंगला, ताल : पंजाबी, 'काहेरी ननदिया' या चालीवर)

करीन यदुमनीं सदना, रुचिरसदन पति–मन सतींना ॥ धृ० ॥
अशुभ मणीमय भुवन अबलांना, जरी नाथ रमेना ॥ १ ॥

२५३

(राग : बागेश्री, ताल : त्रिवट, चाल : कोन गत भई)

प्रेम नच जाई तेथें, जिवासी जीव न जडे जेथें ।। धृ० ।।
अनुसरतांना जडतें नातें; जीवा जीव एक कार्य भेटवितें ।। १ ।।

२५४

(राग : तिलंग, ताल : त्रिवट, चाल : मोहेलीना नेक नजर यानी)

लपवला लाल गगन-मणि, परि दिन अशुभ होत नच,
दृष्टि न विफला; मगध-समरपति नव रवि उगवला ।। धृ० ।।
योग्यचि वर मम, सुखविल बाला; शुभ दिन अजि सुता
वरिल वध शिशुपाला ।। १ ।।

२५५

(राग : देसकार, ताल : त्रिताल, चाल : अमलारा माता)

अजि राधा बाला मीच गोपाला ।। धृ० ।।
आलें चारायाला धेनूंना; मोहिलें कंठ-मधुबले कृष्णाला ।। १ ।।

२५६

(राग : भैरवी, ताल : दीपचंदी, चाल : ना मारो पिचकारी)

नृपकन्या तव जाया, आर्या; सुखविलासी सोडीना विनया ।। धृ० ।।
वस्त्राच्छादना विरल कराया; भिजवितां कां मम काया ।। १ ।।

२५७

(राग : तिलक कामोद, ताल : रुपचंदी, चाल : सूरसंगत रागविद्या)

मम सुखाची ठेव, देवा, तुम्हापाशीं ठेवा;
ती स्मृतिवरि लिहावी, ममकारणे, जनकनांवा ।। धृ० ।।
अखिलहि खर्चचि करि, आप्त-देव-धर्म-वैभवी;
वर अजि हा असा मला द्यावा ।। १ ।।

२५८

(राग : हमीर, ताल : एकताल, चाल : दोम दारा दिर दिर)

सुंदर-मुख ललना, निजजनक-कुल-मना, तनमन नच देई
अधम जना;-सहज असा नियम दावी निजलग्नीं,
सवय-हृदय विनय-विनत न्यायरत नीतियुत अंगना ।। धृ० ।।
सुखद लग्न असु-विकसन; नरतनु बलघन कर्मधाम,
सुखविलासनीं कुशल नाहीं वधुसमान; निकटि गमन धर्म जाण;
नयविनयचि पथ विशाल संलग्ना ।। १ ।।

२५९

(राग : जयजयवंती, ताल : झपताल, चाल : चंद्रवदन राधिका)

गुरु सुरस गोकुळीं, राधिका मिरवली कृष्णाजवळी बाळी ।। धृ० ।।
प्रेमीजन कनवाळू, मन मिळवी मग शिकवी
उपजताचि ज्ञाना-विज्ञाना सुवेळीं ।। १ ।।

२६०

(राग : कालिंगडा, ताल : दिपचंदी, चाल : रात लढी)

मम मनीं कृष्ण सखा रमला; नच रणीं आप्तवधा सजला ।। धृ० ।।
नवल नाहीं, नच दृश्य इतरां झाला;
दहन झालें; शिशुपाल समजे भोळा ।। १ ।।

२६१

(राग : मालकंस, ताल : त्रिताल, चाल : कृष्णमाधो राम)

वैरि मारायाला, ही गोशाला ।। धृ० ।।
प्रमुदित माता, रिपुबल नमवितां;
करि मृदुल दूध अरि-वध; सबल अबला ।। १ ।।

२६२

(राग : ललत, ताल-त्रिवट, 'भार्वेदा यारदा जोबन' या चालीवर)

अचला विचला, दाविल तव अचुक पद मार्गाला ।। धृ० ।।
दिसत पंथ बहु, संशय आला; अचल धर्म तव प्रेमाला ।। १ ।।

२६३

(राग : देसी, ताल : धीमागिताला, चाल : येरी मै को नाही)

त्वरा करा नाथा, तुझिया नावा मळवितो राहू खरा ॥ धृ० ॥
जगविल आशा मजला नच आता, गमविता वेळ जरा ॥ १ ॥

२६४

(राग : गौड मल्हार, ताल : त्रिवट, चाल : मोरी नाजुक चुनरिया)

अति आनंद फुलवी कालिका : करी झकपक ही लतिका
जवळि डुलत जणु लचकत हळूहळू पवन चेट नट लटका ॥ धृ० ॥
' उचल ' मज म्हणत – चट चट पद निज : बसेल फटका
मनासि चटका, म्हणुनि त्वरित ही लगबग येत बालिका ॥ १ ॥

द्रौपदी

१९–१२–१९२०

२६५

(राग : हमीर, ताल : त्रिवट, चाल : धीट लंगरवा)

थाट समरिचा दावी नट साचा; परि येतां
मग काळ करणिचा, लागतो नाट ॥ धृ० ॥
स्वयंवरा मम नटवा आला; सोंग सजविलें,
धनुला धरिलें, मत्स्य दिसेना, बाण चढविना;
जय पावेना हा थयथयाट ॥ १ ॥

२६६

(गजल–जिल्हा खमाज, चाल : मै फक्त एक नहि)

धर्ममय ही काया, धर्म हा विजया पाया;
बुडतां तो नासवितो शूर वीराची विद्या ॥ धृ० ॥
पांडव हा, कुरु हा तुल्यबली सकला;
परि घाली कमला लोटांगण धर्माला ॥ १ ॥

२६७

(राग–भूप : ताल–आध्धा, चाल : झांझ मंदिरवा)

लाजविलें वैऱ्यांना, उरेना कामना ॥ धृ० ॥
सदा आनंद मला, सुखाला संपूर्णाला सेवित आलें;
न्यून भासलें, नाहीं देखिलें रिपुविडंबना

२६८

(राग : जयजयवंती, ताल : झपताल, चाल : अचल रहो राज)

नयनीति ही नाहीं; बंधूसि व्यसनीं देखोनि स्वस्थ मन राही ॥ धृ० ॥
जो कौरवजनां, तो पांडवांना न्याय पाही ॥ १ ॥

२६९

(गज्जल : पहाडी, चाल : देखके दीदार)

पांडवा सम्राटपदाला पोंचविता तो जाहला;
भक्तिचा हाचि हात माझा महापुण्यें सजविला ॥ धृ० ॥
कंस पापी तो जरासंध परमसाहसें मारिला;
उपभोगाची वेळ येतां स्वार्थत्यागी राहिला ॥ १ ॥

२७०

(राग-देसकर; ताल-त्रिवट; चाल : जागो जागोजि)

पुरुषासि स्त्री ज्ञानमाला;
सुखद समय, अशुभ समय, भेद कळे सहज तिला ॥ धृ० ॥
पुरुषवपुसि अर्पी शौर्याला,
लोकीं बहु दिन सुखविलास-फळ मिळवी अबला ॥ १ ॥

२७१

(राग-पहाडी; ताल-खेमटा; चाल : करोना कोई)

विराट ज्ञानी कोंदटला सुमनीं ॥ धृ० ॥
सुमन रेणु चराचर भुवनीं,
परि तें कृष्ण जाण;
कणकण असे महाजन,
कारण मागे उभा धनी ॥ १ ॥

२७२

(राग-बागेश्री; ताल-त्रिवट, चाल : अपराध क्षमा करुनिया)

ठरला जणु मत्सर राजा; वृद्ध तरुण बांधिती पूजा ॥
होत सहज सुख तरुणपणाला, वृद्धदशा सोड सुखलीला,
सह्य तरिच परि विभव मनाला, हाहि नियम विलया आजि गेला ॥१॥

२७३

(राग-जिल्हा पहाडी, ताल-खेमटा; चाल : गुरु दीन दयाळ)

लढवूं गुरुला रणीं नका ॥

बोधामृतासि पसरावयासि व्हावे कां बोध नेमका ॥ १ ॥

२७४

(राग-सोहनी, ताल-त्रिवट, चाल : मधुरानना)

गमली मना, निज सावली भूतावली ॥

अशुभ नाना नव कल्पना भयचकिता जवळीं ॥ १ ॥

२७५

(राग-भीमपलास; ताल-झपताल, चाल : भरन लगी)

न रणभूमि न विलसन, एकावरी प्रेम न धरि कुरुजन ॥

समप्रीति जरि ख्याति, नातें भगिनीचें तुझें साचे, करि मनन ॥ १ ॥

२७६

(राग : जिल्हा खमाज, ताल : झपताल, चाल : आज आनंद मुखचंद्र)

हा हिणवाल जरि फार ना दिसे संसार पार ॥

लांबला आनंद सुखविता दमला; आधार गेला सुखा मुकला ॥ १ ॥

२७७

(राग : सिंध काफी, ताल : धीमा ताला, चाल : मदकी भरी)

तळमळिला चळवळ बोला; कळकळीची ही लीला ॥

उत्कट तो उसळत उठला निज परिवारी पसरत पडला ॥ १ ॥

२७८

(राग : बिहाग, ताल-त्रिवट, चाल : ना देरे तन तदेरे ना)

मुदित सवत नच या काला : हंसली गदा न : कसली फुगली

बसली रुसली; नाही निज रिपुगण तिज जलांत बुडता दिसला ॥ धृ० ॥

समरी बलधर वीरांचा कर हिज दावी

अरिवर विनाश; हा खरा उपचार, शोभवी फार अबला ॥ १ ॥

सं. सावित्री

६-३-१९३३. सं. : बालगंधर्व, मास्तर कृष्णराव

२७९

(राग : बिहाग, ताल : त्रिताल, चाल : अटल सब जानी)

असाचि दिसला ध्यानि चिंतना, मिरवित सोज्वल भावभावना
सतत आपुले द्यावे नयना । प्रत्यक्ष दर्शन हीच प्रार्थना

२८०

(राग : जिल्हा पिलु, ताल : त्रिवट, चाल : पिया बिन चैन)

प्रिय जरि हा सहवास मला । आवरी उतावीळ मनाला ।
बंध धर्म सकला ॥ धृ० ॥
बंधन योगे अमर संसार । चंचल दुःखचि तो अविचार
धरीना संतोषाला ॥ १ ॥

२८१

(राग : भीमपलास, ताल : एकताल, चाल : क्या करूं मैं)

योग्य न प्रेम वर्णना ।
वाणी, मति-मनसासह, प्रेम धाम गांठिना ॥ धृ० ॥
ब्रह्म सत्य मज प्रेमा, बहु रूपा बहु नामा ।
घेईना समता तो एक एक भगवाना ॥ १ ॥

२८२

(राग : मांड जिल्हा, ताल : रूपक, चाल : आइरी सजना)

लाविना मन हें अजि दोषा या जना ॥
निकटि आला, शरण गेला मम देह तत्क्षणा ॥ १ ॥

२८३

(राग : जंगला, ताल : कवाली, चाल : त्रिनति हमारी)

मजला घडावी देवा तव पादसेवा । सहवास द्यावा ॥
सेवेत भाग पावतां, सहजा मिळे समता । छंद असा पुरवावा ॥ १ ॥

२८४

(राग : काफी, ताल : त्रिवट, चाल : लागि उचट)

सनातन नाद हा भगवाना ।
साधु जना पहावें, फुलवित दानत आचरित ज्ञाना ॥
नाद-निनादे नारदा वदे । शील घे विषय गाना ॥ १ ॥

२८५

(राग : झिंजोटी, ताल : कवाली, चाल : सिरी राम कहे)

सजला नटला जणु राजा । लखलखीत दावित तेजा ॥
बलसागर तारी दीना । तप तपत शीलधर राणा ।
बहु चमकवि साहस काजा ॥ १ ॥

२८६

(राग : कर्नाटकी आनंदभैरवी, ताल : त्रिवट, चाल : भुवसमया)

नयनीति ही बहु प्रेमळा । मज धर्म ह्या सजविला ॥
कुपथा मना कधिं दावि ना । विमल अबला दे नरा बला ॥ १ ॥

विद्याहरण : (३१-५-१९१३)

२८७

(राग : सिंदुरा, ताल : दीपचंदी, चाल : कान्हा ये सखि नंद महलमे)

आला जो मज प्रेमें वराया । कां न करी सुशिला निज जाया ॥
कुमुदमोहें पंकात दिसला । कां रे मग विमल शशि तो कमला ॥ १ ॥

२८८

(राग : शंकरा, ताल : झपताल, चाल : निर्धना जी वरी)

जाण जरि शत्रूला, जामात नेमिला । वंशतरु जाळिला मीच माझा ॥
देवयानी मला, पुत्र जणु एकला । काव्यतरु जन्मला, गीतराजा ॥ १ ॥
अभिमान हा दिसे, तापसाला पिसें । जीव परि तो असे, आप्तकाजा ॥ २ ॥

२८९

(राग : काफी-धानि-पिलू, ताल : दादरा, चाल : बालम रे साडी गुलाबी)

भास मला झाला, पहातां कपोला, इंदु तो नभीचा सेवि भूतलाला;
येथ दिसे ही आप्तलोकांशुमाला तयाला ॥
अधरबिंब धरि सुधेसि, रजनी ही केशराशि,
नयनगोल दावि लोल तारांगणाच्या प्रभेला ॥ १ ॥

२९०

(राग : कांरवाणि, ताल : दादरा, कानडी चाल : वरमुल सखि)

सुरसुखखनि तूं विमला सगुणा कविबाला ॥
वदनमणि मज, रमणी, अचुक दावि मार्गाला ॥ १ ॥
देवयानि देह धरे अमरविभवगुण सारे ।
सकलकला कवितनुजाचरण मला ॥ २ ॥

२९१

(राग : जिल्हा झिंझोटी, ताल : केरवा, चाल : डोलत आये मोरि नैया)

डोलत जीव देवकाया देखोनियां तव ॥ धृ० ॥
ही देवकाया अहो कीं जीवमाया !
लाज उपजे, मी नच साजें याचि पाया; कांति नवोनव ॥ १ ॥

२९२

(राग : जिल्हा-खमाज, ताल : पंजाबी, चाल : तनमनकी सुध बिसर गयी)

मधुमधुरा तव गिरा मोहना, भासे निशेची भूल मना ॥
मदिरा म्हणू तरी ती भ्रांती, मधु रिपु हाचि खरा ही ख्याती;
दीनवचें परी मनधरणी ही कर, हें नवल होई जना ॥ १ ॥

२९३

(राग : देस सोरट, ताल : एका)

(चाल : पिया कर धर देखो थरकत है मोरि छतिया)

मधुकर वनवन फिरत करी गुंजारवाला, भोगी पुष्पमाला;
अभिनव कुसुम मधुरा, सहज सुजविती नूतन शृंगाराला ॥
भ्रमर सुरस वनिं दिसला कमला टाकुनि; कच अदय,
भयद झाला; कोमजलें सुमनदल, दुखवि मजला ॥ १ ॥

२९४

(राग : जिल्हाधानी, ताल : दादरा, चाल : जाको सखि)

जननि चलाचला, प्रीति जीवकला; लोल लोकां सूत्र असे अचला प्रीतिलीला ॥
प्रेमसखा उद्धरि जिवाला; हा जन्मतांचि ब्रम्हा साक्षात आला,
देवधर्ममहिमा धरि खरा प्रेमा; तारण्या जगाला देव प्रीत झाला ॥ धृ० ॥
ईशाचे नामा-स्वरूपा पहाण्या, मिळाया विशाल मार्ग सोपा प्रेम मला ॥ १ ॥

२९५

(राग : देशी, ताल : झपताल, चाल : डिडौ डन बाजे)

अहंकार माझा विदेही कराया धजते ती देवा वरुनिया ॥ धृ० ॥

मम जीवज्योति सुता मृत्युहातिं जरि जाई,

यश नाहि या सांप्रदाया ॥ १ ॥

२९६

(कानडी चाल : सकल्पमे टीदा)

तेजा नभिं ज्या साहवेना, तें देई मृदुला शोभा नयना ॥ धृ० ॥

सत्या कठोरा ज्या सोसवेना, करि तेंच तव मुख मधु मना ॥ १ ॥

बहुदु:ख संसार, परि दे जना अति सौख्य साध्वीसंगे जाणा ॥ २ ॥

२९७

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिवट, चाल : तुमसन लागी रटना)

दिसत न कशी ममता ? कवि पिता ही माता ॥ धृ० ॥

दु:खित जगासि दयार्द्रलोचन कविजन ।

विकसवि आतां नयन ॥ १ ॥

२९८

(राग : पहाडी, ताल : एका, चाल : जोबन मदभर चलि आई)

लोळत कच मुखमधुवरि, त्यासि तोंचि कर निवारी ।

भ्रमरयोग कमलभोग, या धर्मा दूर न करि ॥ धृ० ॥

शिक्षेला कच न पात्र; देवयानि, तूचि शपथ, सफल काम

नलिनिनाथ दुखवि न वनिं कच यापरि ॥ १ ॥

२९९

(राग : हमीर, ताल : एका, चाल : तेंडेरे कारण)

विमल अधर निकटिं मोह हा पापी । वदन–सुमन–गंध लोपी ॥ धृ० ॥

धवला ज्योत्स्ना राहुसि अर्पी सुखद सुधाकर विमल अधर ॥ १ ॥

३००

(राग : बागेश्री, ताल : झपताल, चाल : आतां रामपायीं मना)

आतां राग देहे मना शांततेला; वीर हा; असुरसंहार झाला ॥ धृ० ॥

कोप दुर्गेचि खरा दुर्बला जाहला, विजयदायक मला, बंदी याला ॥ १ ॥

३०१

(राग : भैरवी, ताल : त्रिवट, चाल : धन्य आहला, माझा राम पाहिला)

लग्न होईना, नाथा; तात सहिना ।। धृ० ।।
सुरवर, माना सहोदर या जना,
त्यागचि तारक कांता, विरही मनांना ।। १ ।।

३०२

(राग : पूर्या धनाश्री, ताल : झपताल, चाल : दत्तगुरू दत्तगुरू)

मद्यमद चोरि तप दाऊनि सुख नरा।
चौरकहि; बल भास; शापयोग्या सुरा ।। धृ० ।।
ही वारयोषिता दारुणा सेविता।
भस्म करिते जना, व्याधी भयकरा ।। १ ।।

३०३

(राग : सुहाकानडा, ताल : एका, चाल : तू है मदमदसा)

तू का वदसि मला कटु बोला, अबोला बरा या काला ।। धृ० ।।
प्रेमनाश झाला, केंवि राग आला ? नच मधुने नाशा भ्रमराला ।। १ ।।

३०४

(राग : सोहनी, ताल : त्रिवट)

मधुवपु घट लत्ता प्रहारे फुटत है,
रुधिर सम मत्तमद वाहे न भूभार साहे ।। धृ० ।।
मधु वध कुपित समर जरि गुरुवर करी घोर,
विगत विजय कच नोहे ।। १ ।।

३०५

(राग : सोहा, ताल : त्रिवट, चाल : कानन सुनिये)

लांछन दया ही होई खलदाने ।। धृ० ।।
नच दया येते, जीवहि जावो, अर्पि काया कच देहाते ।। १ ।।

३०६

(राग : पूर्वी, ताल : पंजाबी, चाल : सांवरिया मन भायोरे)

कच सखा यमगृहाला गेला आज ।। धृ० ।।
कापिला तृणसम, मारिला चेला, जातचि तात
लयाला सारे हे काज ।। १ ।।

मेनका

२२-४-१९२६. संगीत : मास्तर कृष्णराव

३०७

(राग : काफी, ताल : त्रिवट, चाल : कोन गाव को छोरा)

भक्तिभाव हा, घ्या सेवा; रुचिर रूप तपनांत तापवा;
गोड गोड मज बोलवा ॥ धृ० ॥
अमर कलांसि मम देह धरी, सत्य सत्य त्या राघवा ॥ १ ॥

३०८

(राग : शंकरा, ताल : त्रिवट, चाल : केशव हा गमला)

सन्निद्ध जी सेवा, सेवा तीच सुखदा विरही जनाला ॥ धृ० ॥
सौख्य असे विमल करा, सहजचि मारा मग विरहाला ॥ १ ॥

३०९

(गजल ताल : केरवा, चाल : जुदाइमे तेरे)

इथेच थारा पराक्रमाला; म्हणोनि देवा जन्म आला ॥ धृ० ॥
परोपकारे सुखीच झाला, तनूसि झिजवित जगांत ठेला
तो शिकवितो या सेवेला ॥ १ ॥

३१०

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिवट, चाल : तुम बिन आये हो)

भूषण संसारा, विमला वनिता वश जरि जीवपसारा ॥ धृ० ॥
प्रेमळ जीवन या अधिकारा जीव पोचतां, मोक्षचि दुसरा ॥ १ ॥

३११

(राग : बिहाग, ताल : त्रिवट, चाल : साच साच मत बोल)

सत्य, सत्य नच, फोल पाला, जरि नच सत्यें सौख्य गेला ॥ धृ० ॥
सुखफल सत्या नियमें आलें, तप झालें सुखसाधन मजला ॥ १ ॥

३१२

(राग : बागेश्री, ताल : त्रिताल, चाल : बन बन बन आये)

प्रियकर वश मजला; विमल यश हेंचि, गुरुपदा देह चढला ॥ धृ० ॥
स्त्री पुरुषा गुरुता येतां । विरह--कलह मग शांत झाला ॥ १ ॥

३१३

(राग : जीवनपुरी, ताल : त्रिवट, चाल : छिन छिनया)

अजि पुरावा ही हौस प्रियकरा, मातृपदीं तनु मम बसवा ।। धृ० ।।
स्त्री जगाला स्त्रीच विधाता, होत नाहीं जरि माता,
विश्व-सुखीं विष कालवा ।। १ ।।

३१४

(राग : भैरवी, ताल : त्रिवट, चाल : राजा मानिवे)

देहा विसरलें नच; मग सुख जाणा हीन वासना ।। धृ० ।।
अभ्यास सतत सकलहि केला, डोल फोल नकळत पळाला;
देहसंग परि बुद्धि सोडिना ।। १ ।।

●

वासुदेव नीळकंठ आगटे

□

संगीत महानंदा. १९५१

३१५

(राग : भैरवी, ताल : गर्भा, चाल : बारो पियाकांता बिन)

शिव शिव जन्मा आले का अशा ।। वारांगनादेह दुष्कीर्तीचे गेहे ।। धृ० ।।
लोकी पती एक नारी कुणी । येतो गृही तो होतो धनी ।।
चित्ती न सद्भाव चिंती दुजा भाव ।। १ ।। न ये कळू ऐसें बोले हळू ।
द्रव्याविशी मात्र जैसी जळू ।। चिंती ।। २ ।।
माया दया काहि नाही मनी ।। कामांध लोका उसे सर्पिणी ।
निष्काम ना प्रेम करणे असा धर्म ।। ३ ।।
माता पिता बंधु ऐशा रिती ।। कानी कपाळी कां सांगती ।।
निष्काम न प्रेमा करणे असा धर्म ।। ४ ।।

३१६

(राग : सारंग, ताल : केरवा, चाल : दमदम देखे)

नटजनवेष खचित गमतीचा ।। बहुत हिमतीचा अमित किमतीचा ।। धृ० ।।
आंतर्बाह्य विरोध कृतीचा ।। गुप्त शोक वरि हास्यरसाचा ।। १ ।।
बाह्यांगी नव सुंदर योषा ।। अंतरि विश्व विमा पुरुषाचा ।। २ ।।

३१७
(चाल : दिलदारा दिलारा)
मी नारिनरांचे तनमनधन आणि वेधित या नयने ।
चलविचल करिन तरुणि, तरुण मन सारिगम गाउन अमित दाउन ।। धृ० ।।
नरेंद्र पार्थ जसा सोडि बाण उजव्याने ।।
प्रसंगीं तोचि तेंचि योजितसे डाव्याने ।।
परशुराम जसा मारि अरी शापाने ।।
कधिं कधिं छेदितसे शिर बाणचापाने ।। १ ।।

३१८
(चाल : नई जीवनवालिका)
जें जें मी मागूं ते मला वाढा ।। जयभुवनी यश जोडा
मातेच्या हातुनि तनया वधोनी । रांधा करोनी मला वाढा ।। १ ।।
साध्वीने सदनी पाक करोनी । वसना त्यजोनी मला वाढा ।।

•

वासुदेव वामन खरे

□

चित्रवंचना. १९१७

३१९
(राग : भैरवी, ताल : त्रिवट)
नृपति-कन्या कां वाटे अनुरूप कांता ।। धृ० ।।
गरिब मी दुबळी बळे । मज शोकि लोटिले ।
वचन तसलें । मजसि दिधले ।।
उचित गमले । असे आता

३२०
(राग : जीवनपुरी, ताल : त्रिवट)
मंजुळ किति मंथरगति नुपुररव हा अनुताले ।।
जणु नीलकंठा नृत्यागम सांगे ।। धृ० ।।
हा दूर चतुर तर कांता नियोजी ।।
लागुनी श्रवणा सुचवी आराधन माते ।। १ ।।

३२१

(राग : सारंग, ताल : दादरा)

मानस का हे। संशय मम जयि घेई।
अधीर का होई। तेज माझा सुरा ॥
वीर विजयी खरा। तरुणा भारी लोळवि पायां ॥ धृ० ॥
भुलवू कुमारा। संभ्रम मम सारा।
मदनलीलापसारा। वरा हा। नेत्र माझा सुरा ॥ १ ॥

३२२

सं. उग्रमंगल. २१-२-१९२२.

संगीत : मा. दीनानाथ कोल्हापुरे

(राग : यमन, ताल : त्रिवट)

आज तव गडे। सुख मला। नृपरमणीं–वैभवि नोहे।
जरि पति मानी। गुण-गण वानी। मनिचें जाणी ॥ धृ० ॥
सदनभार। समज अनिवार। हुरहुर थोर झुरवी हे हृदय सतत ॥

३२३

(चाल : गजल)

चाले वसंत राजा। आस्ते कदम मुलाजा ॥
संगे जनानि फौजा। रंगेल ढंग मौजा ॥ धृ० ॥
सरकार रावरंभा। शृंगार करित ताबा।
कार्या इथे न थारा। वर्दी न अर्जदारा ॥

३२४

(राग : देशी, ताल : त्रिवट)

भाव भला भजकाचा। साधी प्रभुदया ॥ धृ० ॥
कायिक वाचिक नच याग निभावे। हृदयि रिघे देव ॥

●

राम गणेश गडकरी

□

पुण्यप्रभाव. ७-६-१९१६

सं. : किर्लोस्कर नाट्य मंडळीचे नट आणि हिराबाई पेडणेकर

३२५

वाजिव रे बाळा । वेल्हाळा । रुमझुम घुंगुरवाळा ।।
अस्फुट विश्वाचे । प्रेमाचे । गाणे आनंदाचे ।।
वदलो जे नादीं । संवादी । तुझिया जन्मा आधी ।।
पहिल्या प्रीतीचे । गमतीचे । काहीसे भीतीचे ।
बाळा ते बोल । तूं बोल । आज मनीं जे खोल ।
रात्रीच्या काळी । जों बसली । ब्रह्मानंदी टाळी ।
मनी तेव्हां बाणे । जे गाणें । अस्फुट मंजुळवाणे ।।
धीर न परि हृदया । उघडाया । उघडपणे ते गाया ।।
हृदयी खळबळले । दरवळले । विना ऐकिल्या कळले ।।
गाणे मंजुळ ते । झुळझुळते । तुझिया वाळ्या भवते
बाळा हालूं ते । बोलूं दे । आनंदे डोलूं दे ।।
एकच पायाचा । वाळ्याचा । नाच गोड बाळाचा
ऐकूनि आनंदे । त्या छंदे । घर सगळे नाचू जे ।।

३२६

(चाल : आनपरी दरबार)

नाचत ना गगनांत । नाथा । तारांची बरसात ।। धृ० ।।
आणित होती । माणिक मोती । वरतुनी राजस रात ।। १ ।।
नाव उलटली । भावे हरपली । चंदेरी दरियात ।। २ ।।
ती ही वरची । देवा घरची । दौलत लोक पहात ।। ३ ।।

३२७

(चाल : बोल मोरे राजा रे)

बोल भिजलाला काही हंसुनी बोल । भ्याले जनाला ।
भ्याले जनाला । सुटला माझा तोल । ॥ बोल० ॥
करी उरि धडपड रहा मनिच तू ।
हांसुनि भिरभिर वद नयनानी नवलाखाचा बोल ॥ बोल० ॥

३२८

(चाल : अजि अक्रुर हा नेतो)

निज बाळा रे गाणे गाते आई । करि आता जो जो गाई ॥
तुज जन्म दिला त्यांची स्वारी । लाखात शिपाई भारी ॥
बघ गरदी ही बुरुजाची तुजभवती । दगडांची त्यांची छाती ॥
कळिकाळाशी झगडणार खंबीर । हे तुझेच हिरवे वीर ॥
जीवांच्या जळत्या जोती
आकाशी तारा होती
मोलाची माणिक मोती
त्या डोळयानी देवराया तुज पाही । करि आतां जो जो गाई ॥ १ ॥
दो दिवसांची ही दुनियेची वसती । सारखीच असती नसती ।
तुज ऐसा हा बाळ नऊ नवसाचा । हातचा कि रे जायचा ॥
हे देवाघरचे लेणें
नशिबाने देणे घेणे
कुणीतरी कुणास्तव रडणे
ती रडणारी रडतील धाई धाई । करि आता जो जो गाई ।

३२९

(चाल : रंग उडावत ले)

रंग अहा भरला । सुबक भला । नाचत चंचल हा वरवरला ॥ धृ० ॥
भुलवुनि खुलवुनि हांसत खेळत । भारुनि केले गुंग जिवाला ॥१॥
हंसवी फसवी नटवी माया । शोभत बाई ज्याची त्याला ॥२॥
बांधुनि नजरा जादुगारा । दाखविता हा खेळ कुणाला ॥३॥

३३०

(चाल : जो पिया आयेना)

चतुरा चातुरी । तुमची न्यारी । भुलावणी खरी खुरी ।
परि भारी । जिव्हारी । दुधारी सुरी ॥ ध्रु० ॥
भोळा भाव भुलाया टाकुनिया फांसा ।
केला डाव असा अवचित का हो खासा ।
हा देव पावला आज कुणाच्या नवसा ।
रुसला कान्हा काय जिवाच्या रासा ।
तुटली सारी । का दिलदारी । इतक्यावारी ॥ १ ॥

३३१

(चाल : डालन मेंडे)

हालत बाते मृदुशांति । ही जी । भासे हांसे की चंद्रलोक तनुलकांति ॥ ध्रु० ॥
दशदिशा पुष्पपरागे दरवळुनि हंसत जणु असती ॥ १ ॥

३३२

(चाल : पापी दादुरवा)

करा करुणामया क्षमा । विषमा जरि गमे कृति हतकामा ।
तरि सुखधामा सुपरिणामा ॥ ध्रु० ॥
क्षणचि हृदय भरता विकारी मोदभरे तव कृति न स्वीकरी विसरूनि ते,
अघ हे सहाया दे या शमा ॥ १ ॥

३३३

(चाल : पियाके मिलनकी)

जिवास नसुनि हा वाय । दयाघना । घडि घडि छळित कसा
अजुनी रुजत ना । हृदय करिल हे काय ॥ ध्रु० ॥
निकटि न तान्हा । फुटला स्तनि पान्हा ।
आतां होई निरुपाय । नावरे मना ॥ १ ॥

भाऊराव कोल्हटकर आणि चिंतोबा गुरव

'ललितकलादर्श'च्या शहाशिवाजी नाटकात, शं. ना. चापेकर सईबाईच्या भूमिकेत

'जन्मरहस्य' नाटकात, कृष्णराव कोल्हापूरे आणि दिनानाथ

'साध्वी मिराबाई' नाटकात नटवर्य बंडोपंत सोहोनी (गिरीधर) सवाई गंधर्व (स्वामी दयानंद) आणि मा. अनंत दामले

बालमोहन–'स्वर्गावर स्वारी' नाटकात बापूराव माने (कयाधू) पीतांबर गोरे, (प्रल्हाद)

'राक्षसी महत्त्वाकांक्षा' 'नाटकात केशवराव भोसले (मृणालिनी) आणि पळणीटकर पेन्टर

‘ प्रमशोधन ’ नाटकात, जोगळेकर, बोडस आणि बालगंधर्व (किर्लोस्कर नाटकमंडळी) १९११

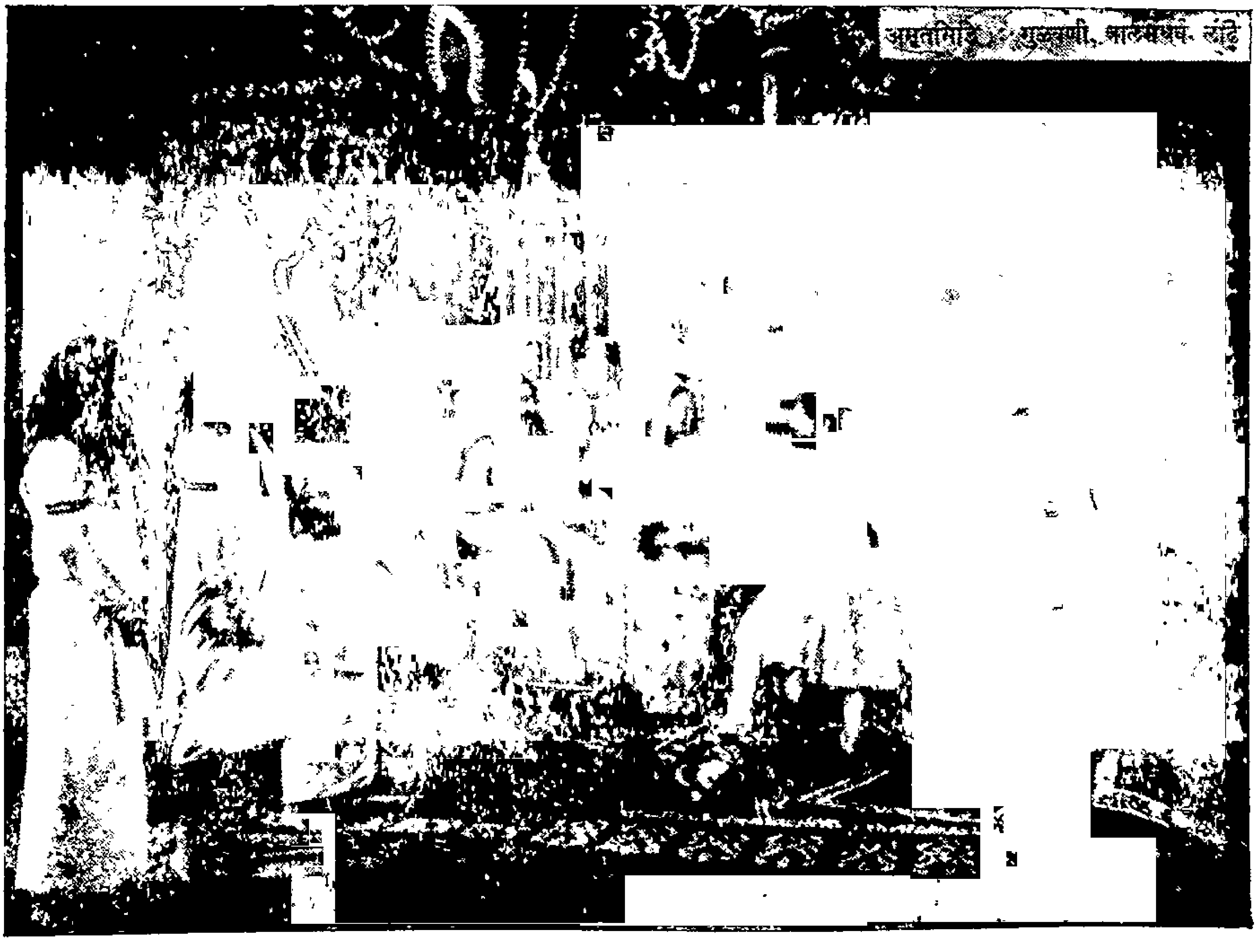

‘ अमृतसिद्धि ’ नाटकात गुळवणी, बालगधर्व आणि नटवर्य लोंढे

आण्णासाहेब किर्लोस्कर

गोविंद बल्लाळ देवल

श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर

नाट्याचार्य खाडीलकर

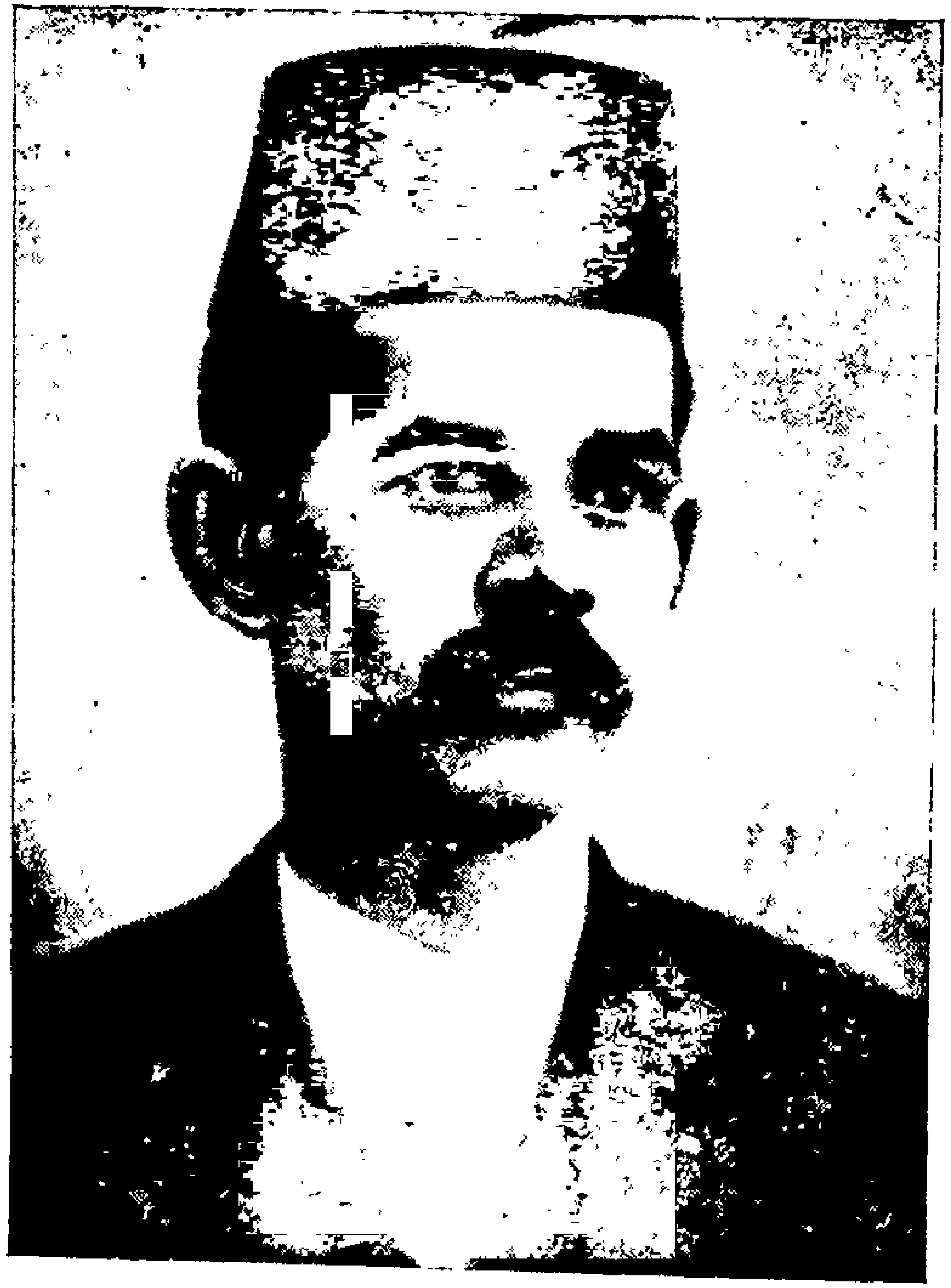

राम गणेश गडकरी

स्वातंत्र्यवीर सावरकर

वीर वामनराव जोशी

य. न. टिपणीस

३३४

मंगलाचरण

(चाल : सरस सीस मुगुट मोर)

प्रभुपदास नमित दास मंगल मात्रास्पदा । वरदा सदवनि लव
यदवलंब विलंब न करि हरि दुरिता सौख्य वितरि ॥ धृ० ॥
सारस्वत–चरण कमल– । दलि विहरत कविमंडल ।
दुर्लभ ते दिव्य स्थल । पंकनिरत । राम रमत । धन्य तरी ॥ १ ॥

३३५

भावबंधन. १८–१०–१९१९

(राग : यमन कल्याण, ताल : दादरा)

कठिण कठिण किती पुरुष हृदय बाई ।
स्त्रीजातिप्रति झटता अंत कळत नाही ॥ धृ० ॥
रंगुनि रंगात मधुर मधुर बोलती ।
हंसत हंसत फसवुनि हृद्‌बंध जोडिती ॥ १ ॥
हृदयाचा सुंदरसा गोफ गुंफिती ।
पदर पदर परि शेवटिं तुटत तुटत जाई ॥ २ ॥

३३६

(राग : दरबारी, ताल : त्रिताल)

जरठबाला योग असा हा ।
भूस्तरी योग्य व्याकरणि तसा । योग असा ॥ धृ ०॥
हिरा तइ दिसे उपले मघवा श्वाने तुलियेला ॥ १ ॥
न बालरवि त्या बुडत्या । विधुसि संमुख च्चिर ठेला ॥ २ ॥

३३७

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिताल)

स्त्रिया रणि बद्धपरिकरा । स्नेहबद्धशा प्रिय गमति नरा ॥ धृ० ॥
रंगक्रिडेमधि रमणीया ॥ क्रीडारंगी तेवी रुचिरा ॥ १ ॥
संसाराच्या खुलविती खेळा ॥ खेळाच्या नटविती संसारा ॥ २ ॥

३३८

(राग : बिहाग, ताल : पंजाबी)

सकल चराचरि या तुझा असे निवारा ॥ धृ० ॥

पाषाणाच्या अससि जरी मूर्तिमधी ।

उत्पलहृदयि वससि खास ॥ १ ॥

एकच प्याला. २०-२-१९१९

३३९

संगीत : गंधर्व नटमंडळी आणि बाई सुंदराबाई

(राग : यमन, ताल : त्रिवट, चाल : येरी आली पिया बिन)

लागे हृदयीं हुरहुर । अजि ।

सुखविषय गमति नच मज सुखकर ॥ धृ० ॥

कांहीं सुचेना । कांहीं रुचेना ।

राहि कुठें नच स्थिर मति पळभर ॥ १ ॥

३४०

(राग : बेहाग, ताल : त्रिवट, चाल : टेर सुनी पाये)

वेध तुझा लागे सतत मनी । वसतिच केली नामे वदनी ॥ धृ० ॥

जगत सकल सखि भासत त्वन्मय । मधुर रूप तव खेळे नयनी ॥१॥

३४१

(राग : भूप, ताल : एकताल, चाल : रतन रजक कनक)

परम गहन ईशकाम । विश्वा जरी पुण्यधाम ।

मनुजा तरी गूढ चरम । चिर अभेद्य साचे ॥ धृ० ॥

क्रीडा दैवी विराट । मनुजसृजन क्षुद्र त्यात ।

मानुषी मनीषा । गणन काय याचे ? ॥ १ ॥

३४२

(राग : भीमपलास, ताल : तेरे बलमा बलमा)

छळिती या हृदया अदया । भ्रांत मनोरचना कालगुणा ॥ धृ० ॥

मातृजीवना झिजवुनि जगती । अंती घेती तयासह त्या निधना ॥

३४३

(राग : काफी जिल्हा, ताल : त्रिवट, चाल : इतना संदेसवा)

दहती बहु मना नाना कुशंका विपदा विकट घोर ।
निकटी विलोकी । मन कंप घेत । गणि ते ना विवेका ॥ १ ॥

३४४

(राग : खमाज जिल्हा, ताल : पंजाबी, चाल : मै तोसे नाही बोलूं रे)

शंकाहि नाही-कालिं ज्या । दुर्गति जवें ये सदा
धूर्त कपटि अरी । जैसा रण करी । तेवि विघ्ना ही सदा ॥ १ ॥

३४५

(राग : शंकरा, ताल : त्रिवट, चाल : सोजानी री नारी)

संसारि विषारी तीव्र सत्यें । अमृत होती । कृतिनें कान्त ॥ धृ० ॥
दिव्य रसायन । संकटांतकी । सत्यपरिचयें । क्षणि असुखान्त ॥ १ ॥

३४६

(राग : भैरवी, ताल : पंजाबी, चाल : बाबुल मोरा)

गुणगंभीरा । त्यजि न लव धीरा ॥ धृ० ॥
सत्त्वपरीक्षा महा । यदा परमेश्वर नियोजी ।
अवसाद तेथवां उचित का वीरा ॥ १ ॥

३४७

(चाल : विडा घ्या हो नारायणा)

घास घेरे तान्ह्या बाळा । गोविंदा गोपाळा ।
भरवी यशोदामाई । सांवळा नंदबाळ घेई ॥ धृ० ॥
घेई कोंडा-कणी त्रैलोक्याचा धनी ।
विदुराघरींचा । पहिलावहिला घास ॥ १ ॥
पोहे मूठभरी । क्षीराब्धीच्या हरी ।
मंत्र सुदामजीचा । आला दुसरा घास ॥ २ ॥
थाळी एक्या वेठी । घ्यावी जगजेठी ।
द्रौपदीचा । आला तिसरा घास ॥ ३ ॥
उरल्या उष्टावळी । फळांच्या वनमाळी ।
शबरी भिल्लिणीचा । घ्या हो चवथा घास ॥ ४ ॥
टाकून ओवाळून । मुखचंद्रावरून ।
गोविंदाग्रजाचा । उरला सुरला घास ॥ ५ ॥

३४८

(राग : बिलावल)

वसुधातल रमणीय सुधाकर । व्यसनघन तिमिरी बुडविसी कैसा ॥ धृ० ॥
सृजनी जया परमेश सुखावे, नाशूनी त्या तुजसी मोद नृशंसा ।

३४९

(राग : अडाणा, ताल : त्रिवट, चाल : मुंदरी मोरी का)

झणिं दे कर या दीना । प्रेमजलातुर मृतशा दे जल ते या मीना ॥
वांछा तरी उपकार मधूच्या । या करि संतत पाना ॥ १ ॥

३५०

(राग : गरुडध्वनि, ताल : त्रिवट, चाल : परब्रह्मो रघु.)

ललनामना नच अबलवशंका अणुहि सहते कदा ॥
सृजनि त्यांच्या विधि तरल घे विमल प्रकृतिसी पुण्य परम ॥ १ ॥

३५१

(राग : जिल्हा मांड, ताल : कवाली, चाल : पिया मनसे)

दयाछाया घे निवारुनीया, प्रभु मजवरि कोपला ॥
जीवनासि मम आधार गुरु जो । तोहि कसा अजि लोपला ॥ १ ॥

३५२

(राग : तिलक कामोद, ताल : एकताल, चाल : अब तो लाज)

प्रणतनाथ । रक्षि कान्त । करि तदीय असुख शांत ।
अशुभा ज्या योजिं दैव । पतिलागीं त्या सदैव ।
परिणमवी मंगलांत ॥ १ ॥

३५३

(राग : मांड-गर्बा, ताल : दादरा, चाल : गोकुलमा लई)

मानस का बधिरावें हें ? । बघतसे खिन्न जगता ॥
गृहशृंखला या । दृढ बद्ध पाया । बल ना भेद तया होता ॥ १ ॥

३५४

(राग : खमाज, ताल : त्रिवट, चाल : सनक मुख विनुत)

प्रणय जरि भंगला । तरि नर जगता मुकला ॥ ॥
घोर निरयसम । त्यासि विकट जग ।
दीर्घ जीवित शापचि खरा तयाला ॥ १ ॥

(राग : वसंत, ताल : त्रिवट, चाल : जपिये नाम जाकोजी)

गणिसी काय खल माते, अलंकार केवळ कुजनांते ।
न विश्वासलव योग्य जयाते ॥ १ ॥
वद का स्मरसी चिरसहवासी । घडली कृति अनुचित या हाते ।
जनकधर्म कधी त्यजि काय सुते ॥ २ ॥

३५५

(राग : पहाडी, ताल : त्रिवट, चाल : माने नाही सैय्या)

लोटु नका कान्ता । अशी दुरी कान्ता ।
केंवि जगें दीना मीना । जललवरहिता ॥
हेचि चरण माझे । जीवन जगतीं ।
मृतचि गणा मज हे दुरी होतां ॥ १ ॥

३५६

(राग : काफी-जिल्हा, ताल : कवाली, चाल : कल्ल मुझे कर)

सत्य वदे वचनाला । नाथा । स्मरुनि पदांला या सुरविमला ॥ १ ॥
वित्त पराजित मानी विषसम । स्पर्शिन ना कधि त्याला ॥ २ ॥

३५७

(राग : पहाडी-गजल, ताल : धुमाळी, चाल : दिल बेकरार तूने)

कशि या त्यजू पदाला । मम सुभगशुभपदांला ।
वसे पादयुग जिथें हे । मम स्वर्ग तेथ राहे ॥
स्वर्लोकिं चरण हे नसती । तरी मजसि निरयवसती ती ॥
नरकहि घोर सहकांता । हो स्वर्ग मला आतां ॥ १ ॥

३५८

(राग : बेहागडा, ताल : त्रिवट, चाल : चरावत गैया)

जगी हतभागा । सुखि चिर असुख ॥ धृ० ॥
जनके त्यजिता । लाधे दुसरा ।
या विनाश त्या । माते जिधि विधि विमुख ॥ १ ॥

३५९

(राग : मालकंस, ताल : झपताल, चाल : त्याग वाटे सुलभ)

सोडि नच मजवरी वचनखरतशरां ।
दग्ध करिसी तयें हाय । मम अंतरा ॥ धृ० ॥
स्मृति काय पूर्विची । लोपली आजची ।
केवि तव मति रचि । कल्पना भयकरा ॥ १ ॥

३६०

(राग : बागेश्री; ताल : त्रिवट, चाल : गोरे गोरे मुख)

मानभंग दाही । मृतशा हृदया ॥ धृ० ॥
दग्ध वल्लरी जाळी । चंचला अदया ॥ १ ॥
गतपतितांचे जीवन । जगती वाया ॥ २ ॥

३६१

(राग : कालिंगडा; ताल : दीपचंदी; चाल : छुपनापे रंग)

बघु नको मजकडे केविलवाणा, राजस बाळा ॥ धृ० ॥
जये देवा । आपुली ना करुणा ।
तोंवरी समजुनी । व्रतें अनुकाळा ॥ १ ॥

३६२

(राग : पहाडी–गज्जल; ताल : कवाली; चाल : खडा कर)

असे पति देवचि ललनांना । तयासी अन्य भावना ना ॥
स्पर्शमणी-वनितामन साचे । करित जे कांचन लोहाचे ॥
स्वपतिच्या अंगिच्या दोषा । गणिति गुण मधुर आर्ययोषा ॥
तयासह नरकयातनांला स्वर्गसुख । मनिं समजति अबला ॥
असे जो प्रस्तर जननयनी । गणी त्या ईशचि तद्रमणी ॥
वसुनि त्या या देवानिकटी । ईशपद लभति सपति अंती ॥

३६३

(राग : पहाडी-गज्जल; ताल : धुमाळी; चाल : दिल बेकरार तूने)

मज जन्म देइ माता । परि पोशिलें तुम्ही ॥
निजकन्यका गणोनी । न कांहीं केले कमी ॥ धृ० ॥
उपकार जे जहाले । हिमाद्रितुंगसे ।
शत जन्म घेऊनी ते । फेडीन काय मी ॥ १ ॥
सदया मनासि ठेवा । आपुल्या असे सदा ।
उपकारबद्ध तनया । तुमची पदें नमीं ॥ २ ॥

३६४

(राग : भैरवी, ताल : केरवा, चाल : गा गोरी ननदी)

प्रभु अजि गमला । मनीं तोषला ॥ धृ० ॥
कोपे बहु माझा । तो प्रभुराजा
आतां हांसला । मनीं तोषला ।
मृतचि हृदय होते नाथ, हे पूर्ण झाले ।
परि वचनसुधेने त्यासि जीवंत केलें ॥
अमृतमधुर शब्दां त्या पुन्हां ऐकण्यातें ।
श्रवणि सकल माझी शक्ति एकत्र होते ॥ १ ॥

राजसंन्यास

३६५

(चाल : साजन होरे)

साजणि बाई । सजवी मजसि करि घाई
लगीन घडि जाई । वेळ आली भरा
देव आले घरा । करा चतुराई ॥ १ ॥
साजणि बाई । नटुनि थटुनि लवलाही ।
निघते अंगाई । राजराजेश्वरा
जवळि याहो जरा । बघिन मुख काही
साजणि बाई । चपळ पळत मन पदी
जवळि नच राहो । मंगलाचे सडे
टाकि चोहीकडे । दावि नवलाई

३६६

(चाल : वखते तुलख देख)

भासे जनात राया । हा मनात राया
नवखंड देह नटला । दिलदार एक राया
मागे सदा फिराया । भागे अनंत काया
लागे जिवास माया । लागे परी न राया
हाती अखंड भरला । शराबे इष्कका प्याला
नाही अजून प्याला । दिलदार प्यार राया ।

प्रेमसंन्यास

३६७

(राग : भीमपलास, ताल : एकताल, चाल : देरेना)

प्रणया नवरुचि देता । हा विरह रुचिर गमला
विरहपीडिता । तृषित मना ।
मजसम मधुपा । तू गमसि कमला ।। १ ।।

३६८

(राग : तिलक कामोद, ताल : त्रिताल, चाल : जब हरी)

सुखमय आशा । विधिने नाशा । निशिदिनिं छळिते ।
घोर निराशा ।। ध्रु० ।।
काव्य कल्पना । भुलवी भुवना ।
अनुभव परि ये । अरसिक ऐसा ।। १ ।।

३६९

(राग : भैरवी, ताल : केरबा, चाल : अनाथनके नाथ)

प्रभू प्रकटला । अता हसला ।
प्रेमिजनांचा उद्धार । निकटि दिसला ।। ध्रु० ।।
पाशगळी प्रेम सुमांचा ।।
वास तया सौभाग्याचा ।
या पुण्यकाळीं बोल सखे मधु बोलां ।। १ ।।

३७०

(राग : पहाडी, ताल : केरवा, चाल : दाता हमरे)

ऐसा महिमा । प्रेमाचा ।
मधुर भासला । खेळ सदा । प्रेमाचा ॥ धृ० ॥
प्रभु परि माझा । मग रुसतां
डाव उधळला । सौख्याचा प्रेमाचा ॥ १ ॥

३७१

(राग : बिहाग, ताल : केरवा, चाल : सखेरी बन)

रमवि नयनां । ही प्रभुलीला
अमर कृतिला । त्या तुलना ना ॥ धृ० ॥
जादुगार चतुर भासला
रमवी भुलवी । तो सहज भुवना ॥ १ ॥

३७२

(राग : पिलु, ताल : केरवा, चाल : तानोम् तानोम्)

सखये विसरुनि जगताला ।
सेवू प्रणयाचा । सुरस प्याला । गाऊ प्रेममंगला ॥ धृ० ॥
वाहिन मी मम जीवाला । तव सेवेला ।
तुज सुख देता । मोद मजला ॥ १ ॥

●

नारायण रामलिंग बामणगावकर

□

आत्मतेज

१९२०. संगीत : सवाई गंधर्व प्रभृती नट

३७३

(राग : मांडवा, ताल : केरवा)

लवकरि धाव रे लवकरि पाव रे हे कमलावरा मला ॥ धृ० ॥
दे मज थारा राया । मी किंकरी पाया ।
अति दीन धर्मजाया । तूचि तारि रे मला ॥ १ ॥

३७४

(राग : जीवनपुरी, ताल : त्रिताल)

ती परम विमल सखि प्रशमा । अजि सुखवी मम नावाला ।
त्वरित अरिरमण सहज दिसेल ॥ धृ० ॥
सुखद ती बुधपदा । नच इतरा कदा ।
वळेना झणी जरी ती । प्रबळ वीर नर तिज धरोनी ।

•

यशवंत नारायण टिपणीस

□

शहा शिवाजी

१४-५-१९२१. संगीत : वझेबुवा

३७५

(चाल : ठाडे भये)

सांडुनिया रिपुरुधिरा गे माते । न्हाणिन तव पदकमला ।
आणिन गृहिं ताता ॥ धृ० ॥
विसर मना क्षण पडता । त्यागिन तनु इह जगता ।
गहिंवर तव मायेचा स्फूर्ति जलधारा ॥ १ ॥

३७६

(चाल : देष तेथे विलसे)

देवता कामुकता रहिता । कां न होय कार्य वरद ॥ धृ० ॥
जी रुसते प्रेमरता । शांतकाल पाहता । कालगुणे कठिन बने ।
धांवे निजबले परि हरि भया । निरामया करित ॥ १ ॥

३७७

(चाल : तोम तननन)

हा गगनपति तमारि दिनकर ।
अरुणधामि उधळित किरणराशि ॥ धृ० ॥
जागी हो बघ उषा विराजत । निजरमणा अरिदमना नियोजि ।
धांवत नभि धमकावित सत्ता मिरवित ।
क्लांत कांत शांताया ॥ १ ॥

३७८

(राग : तिलक कामोद, ताल : झपताल, चाल : तीरथ को सब)

निरखिता सुखविते भाविका तीर्थ ते ।
वासना जाळुनि शांतता अवतरे ॥ धृ० ॥
मुद्रा सदा शांत । प्रलय तरि मन शांत ।
करणी किती शांत । प्रखर ते भय सरे ॥

३७९

(चाल : अब रसीला प्याला)

खर विषाचा प्याला नरपति हा । नाग जरि पय प्याला ।
अधमचि हरि प्राणा ॥ धृ० ॥
नृपति यचनि नर भुलता । मूढमति अंध होत ।
खल-कृतिला मग फसला । मुकतचि निज प्राणा ॥ १ ॥

३८०

(चाल : हां मोरा संरया)

हा हृदयिंचा जिवाचा झोला । झुलविता नवरंग सुखाला ॥ धृ० ॥
तोचि गडे मज त्रिभुवन भासे । झुलता जीव जिवाला ॥

३८१

(चाल : मिल जाना)

जन्मा यावे । गुणवंता वरावे । प्रेमे एकरूप व्हावे ॥ धृ० ॥
तोचि मला तारिता । तोचि मला सावरिता ।
थोर पदां सेविता । पुण्यकाल ये ।

आशा निराशा

१९२३. संगीत · मास्तर कृष्णराव

३८२

(कवाली, ताल : त्रिवट)

हजरत सलाम घ्यावा । मजला निकाल द्यावा । देवा ॥ धृ० ॥
बागबगीचा फळा फुलांचा । कोणी काय तुडवावा । देवा ।
जोड बाळिचा दसलाखाचा । सागरात हरवावा । देवा ।
मायपित्याचा जीव जिवाचा । काळपाशि गुजरावा । देवा ।

३८३

(राग : पहाडी, ताल : कवाली)

नाचत रसा रसिका । छुम छुम जलिं नौका ।। धृ० ।।
प्रणयमहोत्सवी । ललित रागिणी । मिरवित प्रीतिं पताका ।
उधळीत मृदु कलिका ।। १ ।।

३८४

(राग : धानी, ताल : त्रिवट)

मान्य कांत वरिला हा । रवि राज्य करित ।
मम मनिं निशिदिनि तो हा ।। धृ० ।।
धन्य हंसिका । मौक्तिक वांछित ।
खुलवि फुलवि शशि तारका ।। १ ।।

३८५

(गझल, ताल : कवाली)

तात करीं दुहिता विनाश । बल द्याया वेगे । माते धांव गे ।। धृ० ।।
अर्पुनि म्लान मुखी । चुंबनधारा । घे हृदयी फुलवी जिवाला ।
तव माया वेगे । माते धांव गे ।।

३८६

(राग . पिलु, ताल : कवाली)

दिलरुबा हा या जिवाचा बाद साजिरा हमिरा हा ।। ध्रु० ।।
पाखरा या । प्रेम गाया स्कंधी हृदयी घ्या ।
खुल्या दिलाचे पडदे खोला । कालि कालि या । गडे या–या ।।

३८७

(पद-राग : बागेश्री, ताल : त्रिवट)

पाजुनिया सदया सुधारस । गरल बिंदु नच द्या या ।। ध्रु० ।।
सुरुचिर बाला । करि सुममाला । अघटित लीला ।
प्रकटवि सुख तिज वाया ।।

शिक्काकट्यार

४-६-१९२७. संगीत : वझेबुवा

३८८

(राग : मियाचा मल्हार, ताल : एकताल)

मधुप हा पिता कसा सुवासा । कमलिनीपाशा फसे अधिरसा ।।
वांछिता विलासा ।। धृ० ।।
हृदयिं मदन संचरला । व्याकुळ करि जिवाला ।
तनु कापे थर थर थर । मनहंसा प्रणय सुख पिपासा ।। १ ।।

३८९

(राग : कर्नाटकी, ताल : त्रिवट)

ललना प्राणिग्रहणा या जना । आलिंगना प्रियांगना ।। धृ० ।।
नजर गहिरि हनु गोजिरा । गाल लाल सजतहि संगरा
व्हाया जाया जना या ।। १ ।।

३९०

(राग : जयजयवंती, ताल : त्रिवट)

मंगल ते प्रियधाम । या मना । ममता निर्झर ।।
मातृहृदय ते । चुंबचुंबिता ये अंगाई ।। धृ० ।।
वदनसुमांचा चुंबन मेवा । भान हिरावी । मोद माईना ।।

३९१

(ताल : केरवा)

माता वचन दे सदा देशा । तुडवी परकीय पाशा ।।
राष्ट्रधर्म नव जीवशिवाचा । ऐक्याविना न आशा ।। धृ० ।।
बा महाराष्ट्रा । जागा होई । ग्वाहि देत तुज माय भवानी ।।
स्वातंत्र्या साधाया देशा । ऐक्याविना न आशा १

३९२

(राग : सुहाकानडा, ताल : त्रिवट)

तुझ्याविना भाव ना या मना । राजस माना कामुकता ना ।। धृ० ।।
मदिय प्राण उचित दान । प्रिया आस शमनि कां न १

३९३

(राग : बागेश्री, ताल : त्रिवट)

घुमत ध्वनि कां हा । गे प्रणयिनि मम मनी ।
गा प्रिया जा राया । अमरपद ध्याया समरि या ।। धृ० ।।
नाचत पूर्वा जाया जिवाची । उधळि स्मितरंग करि गुंग ।
रविला प्रिय रणिं न्हाया ।।

३९४

(राग : देसकर, ताल : झपताल)

सुखद जगि राजा । शास्ता बलवान ।
जो झटत दिन रात । उचित जन काजा ।। धृ० ।।
या रणी साह्यार्थ । हा बलि महाराष्ट्र ।
राजकाज तरवार । कां न यश मम ध्वजा । काजा ।।

३९५

स्वार्थी पसारा सारा जगी या । रवि चंद्र तारा ।
उडति त्या अमरा ।। धृ० ।।
घनदाट अंधार पसरे निराशा । झुंजार वारा न जीवा निवारा ।।

३९६

(राग : भैरवी, ताल : त्रिवट)

पाहिन मी सखया जिवा या । वाहिन काया त्या झुलवाया ।
रिझविन प्रेम भरे मम हृदया ।। धृ० ।।
रणीं चमकला राजस राया । शाहू छत्रपति हा या ।
नाचति या वृत्ति प्रियासि गावया ।। १ ।।

नेकजात मराठा

३९७

(राग : भीमपलास, ताल : झपताल)

किती अधम गांजी जरी । देशकुल मान्यवर ।
कामिनिस तोचि खल ।। धृ० ।। वांछि रति कांचना ।
पात्र पति लांछना । नच सौख्य शांति या तेवि गरल ।।

मराठी नाट्यसंगीत

३९८

(राग : भूप, ताल : त्रिवट)

रति रमणा झुलवि फुलवनांत । हरवित पणांत ।
हंसे–रुसे–फसे । लपुनि नवरसांत ॥
उचित काली सखि आर्या । प्रीतिसुमन गुंफुनिया ।
सुहास्य वाहि जनांत ॥

३९९

(राग : जयजयनट, ताल : झपताल)

तव काय हा पाश । भ्रमतां आकाश । मधुपा कामुकास ।
भुलवित अभिलाष ॥ वदनि या जलभास ॥ धृ० ॥
हा भुलत त्यास । तव श्वास मधुहास । रसिकास करि दास ॥

४००

(राग : गारा, ताल : केरवा)

या जिवलगा कुणाच्या लीला । खुलविला अनुराग कशाला ॥ धृ० ॥
वेधि गडे शर तव हृदयाला । मजवरि आळ न घाला ॥

४०१

(राग : कानडी–काफी, ताल : त्रिवट)

ना तुलना तव वचना । सफलता फुलता नता ललना ॥ धृ० ॥
मानिता मम भावना । त्यागिता इतरे जना ।
रवि किरण प्रखर तर विपुनि जात तव वदना ॥

४०२

(राग : बहार, ताल : त्रिवट)

कृतांत कां न वांछि या नरांतका । मान्य नरक लोकां ॥ धृ० ॥
नीच नराधम जिवा तारिता । ताप त्या नरा लोकी जगतां ।
क्वचित पापि उपकारा वरितां । जाईन रौरवा कृतार्थ कां ॥

४०३

(राग : झिंजोटी, ताल : त्रिवट)

प्रेम माया । जयवंता सहाया । वांछि स्वर्गवास जाया ॥ धृ० ॥
भाव प्रिया दाविता । नाथ तया साथ देतां ।
वारित त्या संकटा । धन्य प्रेमी हा ॥

४०४

(राग : मिश्रमांड, ताल : रूपक)

ही आस या मानसा । प्रणयिनी प्रेमा कसा विकासा ॥ धृ० ॥
प्रेम भरे मन आत्मा । आराधीत । तुज गे सुहासिनी सखे ।
नको विसरुया । लागे पिपासा दासा ॥

•

गोविंद सदाशिव टेंबे

□

सं. पट-वर्धन

१९२४. संगीत : गोविंदराव टेंबे

४०५

प्रेम हे नितांत तुझे । केवि बानु मी अबला ।
की श्रुति ही विविध वदे स्तवुनि शिणली बा तुजला ॥ धृ० ॥
संकटि भार घेसी भक्तांचा राया ।
शिशूपाणीं जासि भुक्या दीन धेनू चाराया ।
असिस सज्ज सदा प्रबल शत्रू माराया । तुजला काय कठिण
द्रौपदिसी ताराया ।
गोवर्धनासि सावरुनी अंगुली दावि तव लीला ।
उद्धार हेतु धरुनि मनीं मम वसन वेष्टिते तिजला ॥

४०६

तारिणी नववसनधारिणी वात्सल्य हृदयि धरुनी
करिसि दया स्वजनी ॥ धृ० ॥
तळमळे अवघी प्रजा । उत्सवी मग्न राजा । साधितो शकुनी काजा ।
वैरि धर भरिती स्वैरगती रमति । प्रजा जन फिरती रानी ॥
भूषविसि राज्ञी हरुनीया दीनापदा ।
होसि आदर्श सकल स्त्रीजना । स्वजनहितकारिणी ॥

४०७

मितभाषिणी तीच कुलकामिनी । गृहिणी ।
रुचिर वय वदुनि भूषवि । स्वकुल कुलाचार राखोनी ॥ धृ० ॥
केवि मिळे त्या जनी मान्यता । अविनय ज्या वरिती वाक्पटुता
कुलकलंकिनी ठरती वनिता । मिरविती सदाचार सांडोनी ॥

४०८

वैरी भुजंग विषारी । मुरारी कोण तुजविण सांग निवारी ॥ धृ० ॥
द्युतपाश पसरी दुर्योधन । त्यात पांडव अविचारी ॥
निंद्य मार्ग जरि नृप आक्रमिती । प्रजा सकलही तो स्वीकारी;
अंध विचारी ॥

४०९

शांतवा हो मानसा । क्षोभ वाया करितसा ।
उमटला का मनि ठसा । द्युत लाविन गळफासा ॥ धृ० ॥
कां तृप्त झाली लालसा । डौल मिरवुनी राजसा
केवि सुचली अवदशा । धिःकारले सदुपदेशा ॥

४१०

मधुसुदना हे माधवा । हे चक्रपाणी सुरम्य सुदर्शन
सूर्यसुधाकर लोचना ॥ धृ० ॥
वसना विणोनी शिणल्या सुरामा ।
सति रुक्मिणी ही तशी सत्यभामा ।
तव सिद्ध जाया मम रक्षणा । वैरी करिल तरि कृष्ण वदना ॥

सं. तुलसीदास

१९-३-१९२८

४११

नच पार नाद निधिला । विधितनया वीणा वाही, तरुनि जावया ।
पैलतीर परि ना दिसला ॥ धृ० ॥
ब्रह्मनाद नटवी गानकला श्रुति पंचम जी, श्रुतिसि गोचरा ।
स्वरलेखनि जरि बांधिली तिला । हीननाद होई स्वरमाला ॥ १ ॥

४१२

रामरंगि रंगले मन । आत्मरंगी रंगले । रामरूप जाहले मन ॥
विशवरंगिं रंगले । चित्त दंग जाहले ॥ धृ० ॥
चरणि नेत्र गुंतले । भृंग अंबुजातले ।
भवतरंग भंगले । अंतरंग दंगले ।

४१३

प्रभुपदपंकजलीनां, कवीना । बंधन की स्थलकालहि साहेना ॥ धृ० ॥
नच धाना, नच मंदांधा जनां । कविजन मानी ।
सेवोनी राघव नाम सुधा करिती सुगाना ॥

४१४

परमगहन पाशां, विधिच्या कोण चुकवि । मनुजा घेरि दुराशा ॥धृ०॥
प्रणयपाश गळि पडला । जीव जिवा सांपडला ।
परिणय हा बंध परि उदयाला । गति दे अविनाशा ॥

सं. वरवंचना

१९२५.

४१५

(राग : यमन कल्याण, ताल : त्रिवट)

काया नमविली, सुखदशा चरणसरोजी, धनिकसुता
ही धन अवगणुनी अधनधामीं धन्या रमली ॥ धृ० ॥
मलिन पंकी रुतले ते पंकज परि करि कमला
चिर वसति कमलिं ॥

विठ्ठल सीताराम गुर्जर

□

नंदकुमार

१९२५. संगीत : मास्तर कृष्णराव

४१६

(राग : जिल्हा काफी, ताल : पंजाबी; चाल : चलो हटो बय्या)

वरित हा देवांच्या हृदया । मजला गणि जो गुरुसम वार्या ।। धृ० ।।
विपदि घोर हा मज जरि पाही । तरि ये खरता कृतिपरा तया ।।

४१७

(राग : यमन, ताल : एकताल, चाल : सैयां तुम बोल)

कुसुमायुध चारुकांत । निर्मी आमोद शांत ।
परिनाशा त्या संगे । कीटकासि मूढ सृजित ।। धृ० ।।
अखिल भुवन भूषणा । प्रेरि जगति नरवशासि ।
दनुज तया, का नकळे । नाशाया मग निमित ।।

४१८

(राग : पहाडी, ताल : केरवा, चाल : करम दिया मोरि)

भाग्यवती भुवनात ललना । तुजसम बहु धन्या दिसेना ।। धृ० ।।
निरखोनि जया विश्वसुधा वरि । दे तुज तो स्वमना समाना ।।
चिर सहवासा घे रमणाच्या । निरवधि सुख सदना वरेण्या ।।

४१९

(राग : भीमपलास, ताल : एकताल, चाल : लचक लचक)

तिमिरपटल भार विपुल करि वसुधा व्याकुळ हा ।। धृ० ।।
अरुणोदय कांत शांत वांछि भुवन आर्त महा ।
अमर विभवि उदयाचलि त्या विलसे कृष्ण अहा ।।

४२०

(राग : दरबारी कानडा, ताल : त्रिताल, चाल : जानकीराम राजाकी)

मानसा या देहा । तुच स्वामिनी भुवनीं एका ।। धृ० ।।
जया तव करि दिले ते । हृदयचि चिरिसी ह्याते ।
ही कृति नेइल नरका ।।

४२१

(राग : करहरप्रिया, ताल : त्रिताल, चाल : सीतापते मज.)

तारावया जन पातला हा । परि शल्यसा हो कुजनांस ॥ धृ० ॥
सुरनंदना सुखदा त्यजोनी । अध सेविते नरकवास ॥

४२२

(राग : देसकार, ताल : त्रिताल, चाल : सबरस आकर दे)

अवधि न भाग्य बलाते । द्वेषमात्र मलिनगात्र हतललना
अमराधिपा मधुरा ॥ धृ० ॥ योगे स्वातिसमयी घनजले
शुक्तिपुटीं जन्मती सतेजा मुक्ता प्रखरा ॥

४२३

(राग : भैरवी, ताल : त्रिताल, चाल : तुम जागे कौन)

नच मानसा आशा प्राणेशा । आता अन्या या ॥ धृ० ॥
विश्वमंगला प्रिय कृष्णाला । साह्य करी मिळो प्रेमे आपुल्या ॥

४२४

(राग : मांड, ताल : पंजाबी, चाल : कोन कोन कोन गुबन)

त्यागभाग सांग तव दीन कोणता ? ॥ धृ० ॥
पूर्ण विरागी निजसुख भोगी । परानुरागी होसि देवता ॥
विश्वपित्यासी चिंता न अशी । गणि सृष्टीशी । तोहि भिन्नता ॥

४२५

(राग : तिलक कामोद, ताल : झपताल, चाल : सकल दुखहरन)

दहन खर हरया । महाघोर रणरणक करिति कृष्णासि
बहु आकुल भावमा सभय ॥ धृ० ॥
आधार विश्वासि । मंगल सांधनासि ।
विकृति होतां तथा । आगत हा महाप्रलय ॥

सदाशिव अनंत शुक्ल

□

सत्याग्रही

१९३३. संगीत : शंकरराव सरनाईक

४२६

(ताल : तिलंग, ताल : केरवा)

आनंदे विश्व रंगले । नारदा । आशा फुले जीव डोले ॥ ध्रु० ॥
शुभ बोला हा मला । संजीवनीसा गमला । मृत जीवनी ह्या ॥

४२७

(राग : मिश्रपिलु, ताल : त्रिताल)

बाळा । कां रुचला अबोला ?
सुचत कसा नवलाचा चाळा ? ॥ ध्रु० ॥
हांसवी नाचवि ह्या जीवा । हृदयिच्या राजिवा ।
सोडुनि रुसवा । बोल सुधेच्या मंजुळा बोला ॥

४२८

(राग : पिलु मिश्र, ताल : धुमाळी)

कुठे गुंतला ? देवा । कशि नाही लवहि करुणा ? दयाळा ॥ ध्रु० ॥
सत्याग्रही बाळ हा । तपोनिधीच महा ध्रुवबाळासि
दर्शन द्या ह्या काला ॥

४२९

(राग : वसंत, ताल : त्रिवट)

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
मंत्र सोपा जपा मोक्षदायी महा ॥ ध्रु० ॥
योग याग खरतपादि । विफल सकल ह्या उपाधि ।
भक्तियोग सहज साधि । मुक्तिलाभ जगतीं हा ॥

सिंहाचा छावा

८-१-१९२७. संगीत : आनंद संगीत मंडळी

४३०

(चाल : ललना, लाडली)

चतुरे । बोल ना मधु बोल फुलांचे प्यारे ।। ध्रु० ।।
शृंखला प्रेममाला । प्रेमी जिवाला बांधायाला ।
दिव्य धरि बला अबला प्रेमला । जग रंगवि प्रेम सारे ।।

४३१

(चाल : प्रेम दे नितांत तुझे)

आई गे । प्रशांत मने देई तू निरोप मला ।
समर मार्ग शौर्यधना सुखद स्वर्गसम झाला
तुजविन पायि गर्व सर्व शत्रु शौर्याचा
रडविन धाई धाई वैऱ्याना साचा
मिरविल डौल वृथा काय पुत्र पार्थाचा ।
नच मी अजाण बाळ, जाण काळ काळाचा
माया ममता आवरुनी दे शुभ आशीर्वादाला
रणांगणांत जायाला वीर पुत्र तव सजला ।

सौभाग्यलक्ष्मी

१९२५. संगीत : शंकरराव सरनाईक.

४३२

(राग : पिलु, मिश्र, ताल : केरवा)

गोजिऱ्या कळ्या-फुलानो ।
सृष्टिमाय–सोनुल्यांनों । ही कां मौनता ?
का असा उगाच रुसवा अबोला वृथा ?
कां स्पर्श पापि विधवेचा ?
भाव अमंगळ खुल्या दिलाचा ?
ओसरली का तेजोगंगा ?
भ्रष्ट काय झाला ? सांगा नको मौनता ?

४३३

बोल हांसरे। बोल प्यारे
बुलबुला। हा विषाद का रे ?
भावना भंगून जाता
जीव मेला ह्या जगाला
मोह–माय–पाश आतां
तोडिले भवबंध सारे
दैव दुष्ट सदैव छळतां
आज होत अखेर ही।
चालले टाकून तुजला
राजसा, निरोप दे रे।

साध्वी मिराबाई

८–२–१९३०. सं. : सवाई गंधर्व, हिराबाई, सुरेशबाबू माने, केशवराव भोळे

४३४

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिवट)

रुचिरचि हा ल्याले भक्तिभाव। शुभ–गुण–मणि अलंकार ॥ धृ० ॥
प्रभुला पुजिले या मनमंदिरीं। तनमनधन पदिं वाहिलें ॥

४३५

(राग : बागेश्री, धुमाळी)

त्राता प्रभु सकलांचा। हा अंतरिचा साचा दृढ भाव निरंतरचा ॥ धृ० ॥
नच जिवास आसरा। प्रभुवाचुनि दुसरा।
घेतचि स्वजनांचा तो भार शिरीं सारा ॥

४३६

(राग : पिलु, मिश्र, ताल : कवाली)

ब्रिजलाला गडे पुरवी हृदयिंची आस ॥ धृ० ॥
वाजिव श्रीहरी। मंजुळ बासरी। पाजिव शांति सुधा जीवास ॥

४३७

(राग : भैरवी, ताल : दादरा)

असार पसारा शून्य संसार सारा ।
हा प्रभुराजा जीवासि एक निवारा ।। धृ० ।।
मज निरोप द्यावा ठेवुनि प्रेमभावा ।
सकल चरणिं माझा हा नमस्कार घ्यावा ।
सफल जनन झाले, सेविलें सौख्य सारा ।
प्रभु चरण विलीना जाहली आज मीरा ।। १ ।।

●

वामन गोपाळ जोशी

□

राक्षसी महत्त्वाकांक्षा

२०-९-१९१३. संगीत : वझेबुवा

४३८

(चाल : नई जोबनबालिका मजा लूटा)

मी नवबाला जोगिण बनले । जोगिण बनलें ।।
जगा विसरलें । जगा विसरले । सुखा विसरले ।। मी नव० ।।
यौवनही नच गणिले हाय ।। धृ० ।।
परमात्मा वल्लभ शोधाचे । पिसेंच भरलें ।। जगा० ।। १ ।।
सांडुनि अवघे मार्ग सुलभ या । प्रेमाच्या वाटे अनुसरले
घोर प्रीतिबल योग मांडिला । प्रेमे हे आदरले ।। २ ।।

४३९

लात्रि चटक गुणगाना ।। यशपाना ।। धृ० ।।
रसविभवा । अनुदिनिं दावी ।।
करि ही लोलुप रसना ।। १ ।। यशपाना० ।।
दिव्य गुणामृत । सेवुनि प्रीति ।
होई यौवन लीना ।। २ ।। राग पाना० ।।

४४०

(राग : मांड दादरा, चाल : छा गयो तेरे नयनो मे राम)

भान हरी हा । मोहि नयना मना ॥ धृ० ॥
जिंकोनि अबला, तनु रोमरोमी । सत्ताबलाने,
विहार करी हा ॥ १ ॥ मोहि नयना मना०
नयनात खेळे श्रवणांत बोले । हृदयात डोले प्राणसखा हा ॥
मोहि नयना मना ॥ २ ॥

४४१

(चाल : छब दिखला जाये)

सुख विलया जाय; लागे हाय मना । चैन पडे नच जीवा या ॥ धृ० ॥
जाता पतिसुख क्षितिज धराया ॥ दूर पळत नच हातीं ये ॥
काय करू ? किती धावूं ! बहु शिणली श्रमाने ही काया ॥

४४२

(राग : भीमपलास, ताल : झपताल)

प्रेमगानी सतत रमली ही बालिका ॥
प्रेम–भवन–चरण दूर करवेल का ? ॥ धृ० ॥
जीवास आधार ॥ रवि पद महोदर ॥
नलिनी प्रणयाकुला ॥ विरहि विसरेल का ?

रणदुंदुभि

१९–२–१९२७. संगीत : वझेबुवा

४४३

(चाल : अब छोडोना पराई कान्हा)

परवशता पाश दैवे ज्यांच्या गळा लागला ॥
सजिवपणी घडती सारे । मरण भोग त्याला ॥ धृ० ॥
असुनि खास मालक घरचा । म्हणति चोर त्याला ॥ १ ॥
सौख्य भोग इतरा सारे । कष्ट मात्र त्याला ॥ २ ॥
मातृभूमि त्याची त्याला । होत बंदिशाळा ॥ ३ ॥

४४४

(चाल : देवता कामुकता रहिता)

आपदा राज-पदा भयदा। नृपति कामभोग निरति ॥ धृ० ॥
लोपुनिया चिरसुखदा। दिव्य शीलसंपदा ॥
पापरता। पामरता। माते, नरपति—
शिरि अरि सदा महा भया धरित— ॥

४४५

(गझल : नियामत सखे आई है)

जगी हा खास वेड्यांचा। पसारा माजला सारा
गमे या भ्रान्त संसारी। ध्रुवाचा 'वेड' हा तारा ॥ धृ० ॥
कुणाला वेड कनकाचे। कुणाला कामिनी जाचे ॥
भ्रमाने राजसत्तेच्या। कुणाचे चित्त ते नाचे ॥ १ ॥
कुणाला देव बहकावी। कुणाला देश चळ लावी
कुणाची नजर धर्माच्या। निशेने धुंदली भारी २
अशा या विविध रंगाच्या। पिशाच्या लहरबहरींनी ॥
दुरंगी दीन दुनियेची। जवानी रंगली सारी ॥ ३ ॥

४४६

(राग : तिलककामोद, ताल : एकताल, चाल · परमपुरुष नारायण)

वितरि प्रखर तेजोबल। करि जन समरनिरत ॥
हरुनि दयाल मोहजाल ॥ धृ० ॥
करूनि दया। ते विलया। हा स्वदेश नाश काल ॥

४४७

(राग : मालकंस, ताल : झपताल, चाल : कृष्ण मुखचंद्र)

दिव्य स्वातंत्र्य रवि आत्मतेजोबले ॥
प्रगटता अवनितलि कोण त्या लोपवी ॥ धृ० ॥
शौर्यसागर-लहरि गगन-मंडळ महा ॥
भेदिता कवण त्या अबल कर थोपवी? ॥ १ ॥

न. चिं. केळकर

□

कृष्णार्जुन युद्ध

१९२५. संगीत : वझेबुवा

४४८

(राग : मांड, ताल : केरवा)

गाढ झोप घेसी करुणाघना । सोडी तियेते ॥ धृ० ॥
स्थापुनि अहिशिरीं । विश्वकटाहा । पेटविले कलि कानानी ॥
घना । सोडी जलांते ॥ १ ॥

४४९

(राग : सिंध भैरवी, ताल : एक्का)

हे अति नवल होत । कल्पांती श्रुत न दृष्ट ॥ धृ० ॥
शेष बघे उडु गगनीं । शिरिं तारा धरि धरणी ।
हिम पेटवी गिरी पडता । ग्रासि शिशुसि माता ॥

४५०

(राग : जिल्हा, ताल : त्रिवट)

जा हरिला झणि वदा । जी मम अपकीर्ति हो जगीं ती ॥ धृ० ॥
सुज्ञ तुम्ही या नणंदा जावा । मुठित ठेवता नवऱ्या भावां ।
मग न कलह कां मिटला जावा ॥

४५१

(राग : जिल्हा, ताल : केरवा)

अंत न लागे लव कवणाही । वेड जगासी लाविसि पाही ।
प्रेम द्वेष तुला सम असती । खेळ खेळण्या दोही ॥ १ ॥
लीलाप्रिय तू उपहासाच्या । बुडविसी मूढा डोही ॥ २ ॥

●

नरहर गणेश कमतनूरकर

□

श्री

३-१२-१९२६. संगीत : वझेबुवा

४५२

सखि मुखचंद्र भ्रांत न करो मनासी
खर पाप तेंही वचनांहि वमाया ।। धृ० ।।
कुवचा विधाता शिकवील कैसा
विधुकिरणिं तमभाव होईल कधीं काय ।। १ ।।

४५३

(राग : कर्नाटकी दुर्गा, ताल : एकताल)

पाणिदानीं प्रेरणा करी । सति शुभा रामा ।
सुमनपाशि करि नरासि या सुबुद्धशा जनासि ।
देवदूति प्रति गमते अवतरतां ।।
कांचनगुण द्यावयास आयसास
वधुवरासि स्पर्शकालि ।। १ ।।

४५४

(राग : तिलककामोद, ताल : एकताल)

दैव देत नवा धाव ।।
अंधार सभोंवार । तयात असु घे ठाव ।। धृ० ।।
अभिजात अभिमान, परघरीं बंदिवान
अपमान नसे सान । हा विचार घेत प्राण ।। १ ।।

४५५

(गझल)

मम बंधु सखा शून्य जगीं एक असावा । नच अन्य दिसावा ।।
आशाहि झरे, जीव झुरे, धीर न राही । जाई मति तीहि
मन भ्रांत वरी, देहिं तसा अग्नि जळावा । मज मृत्यु दिसावा
विश्राम कुठे पाहू ऐशा डोहिं जातां । विश्रांत कोण होत दुजे आतां ।
कर देऊनिया देवगुणे पार करावा । मज मुक्त करावा ।। १ ।।

४५६

(राग : बिहागडा, ताल : झपताल)

आधार संसारिं दिनरात श्रीकांत
आल्हाद हानी मग होत काही ।। धृ० ।।
शंका सुखाचि व्यसनांत येते
साधे समाधान केविं नाही ।।

४५७

(राग : अडाणा, ताल : त्रिवट)

पशुमात्र खचित गणला । निजामी हा तसा
जुपला जन । तनमनबंधन साधुनि सेवेला ।। धृ० ।।
जरि विचारधन हरण होत नित । मानव राक्षस
बनत अदयसा । भया, नया, कदा, नच स्मरत ।।

४५८

(राग : पहाडी, ताल : केरवा)

कठीण कठीण जीवमान । दयाघना ।। धृ० ।।
तुझ्या दयेची मला साऊली
पतीच्या स्वरूपे राखि प्राण ।। १ ।।

४५९

(राग : काफी, ताल : त्रिवट)

आशा हांसे, नाचे, माते गगनांगणिं नेते ।। धृ० ।।
उदयकालिंचे रंग नवलपर
हरघडि नव जग मन बघतें ।। १ ।।

४६०

(राग : सूरमल्हार, ताल : त्रिताल)

महिरत जीवाला छंद वेला । भाव विरघळे नव मद घेता ।। धृ० ।।
मादकतर घनमोह येता । आत्मभाव नच राहो ।
ध्यास भास वश । पाहतें मन मादक प्रतिबिंबाला ।। १ ।।

सज्जन

२-४-१९३१. संगीत : वझेबुवा

४६१

(राग : रागेश्री, ताल : त्रिताल)

निशामय कालि या पाहीं । काल-सदन-गत सकला आशा ।
प्रलयवन्हिचा होम पेटला ॥ धृ० ॥
भाव सुखाचा तत्र आगम हा, मानसि लागे भययुत तळमळ ॥ १ ॥

४६२

(राग : सुहासुगराई, ताल : त्रिताल)

तमांध झाला, भ्रमला हा, ज्ञानदीप हतबला घ्यावा ॥ धृ० ॥
मळवितो विमलशा कुलयशा बंधु कसा,
हाच भाव मूढ करी जीवा ॥ १ ॥

४६३

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिताल)

नच लघुता तारानाथ स्मरताचि वितरित सम समाधान ॥ धृ० ॥
पाहुनिया कृति आज आपुली करितिल जन यशोगान ॥ १ ॥

४६४

(राग : नंद, ताल : झपताल)

उदित नव तारा आकाशी या होत
जीवा विसावा, नयना निवारा ॥ धृ० ॥
हृदया परी ताप तत्कांति देते
विनय करि नियता विचारा ॥ १ ॥

४६५

(राग : अडाणा, ताल : झपताल)

सोडिला प्रखर शर । बोल अधम हा तुज गमत ।
मति कुटिला कशाला बरिसी रे ॥ धृ० ॥
परि मशक जैसा बघतसे तनुत्री ।
वच मी गणितसे भय ना खरे ॥ १ ॥

४६६

विष–फला कां । हट्टाग्रहे ग्रहिसी अशी
सुमनी ग्रहण तव कुतुहल ॥ धृ० ॥
विमल भालिं चारु प्रभा
विकला करिसी तियेसि
जा–भय नच का ? ॥ १ ॥

४६७

(राग : भूप, ताल : त्रिताल)

पाश तुटे । हा । होता अभिनय दोष मज लाभ ॥ धृ० ॥
धरणि प्रमुदिता वाटे माता । काय वाहि जणुं अंकि घ्यावया ।
निज कर देत मज आज ॥ १ ॥

●

नारायण सीताराम फडके

□

युगांतर

७–२–१९३१. संगीत : हिराबाई, सवाई गंधर्व, सुरेशबाबू, केशवराव भोळे

४६८

(यमन – एकताल)

जनमानसमंदिरात । विलसो रुचिरा प्रशांत ।
मति स्वयंप्रकाशवती । मंगला युगान्तरांत ॥ धृ० ॥
कुलसाधित वैभवात । न दिसो महती कुणास ।
धृति सेवा, कृति गुणांही । लाभो प्रभुता जनात ॥ १ ॥

४६९

(राग : काफी, ताल : त्रिताल)

ललना दिसे सुप्रभाती । नयना तुझ्या दर्पणांती ।
अलकांचिया पाशा धरिता । मृदू त्या हातीं ॥ धृ० ॥
हसतमुखी ती सन्मुख राही । लाजुनी वाट पाही ॥ १ ॥

४७०

(राग : पटदीप, ताल : झपताल)

अधिर मन बावरे, घेइ आंदोलने । विविध भावांवरि प्रेमशंकागुणें ॥ धृ० ॥
दयित हृदयांतले अणु जरी लाभलें । स्थल, विसावेल मन ।
कान्तगुणचिंतने ॥ १ ॥

४७१

(राग : काफी देस, ताल : एकताल)

किति सुखकर हा भास । हृदयांतर करि उलसित । जाय विरुनि
सकल ताप मनिचा । हा गोड ध्यास ॥ धृ० ॥
भ्रमचि रूचिर वाटत हा । जागृति विषसमचि गमत ।
मीलन जसिं होत मधुर । जाय विरुनि ॥ १ ॥

४७२

(राग : मांड, ताल : एकताल)

घेई विहगसम भरारि । मानस हें भारी ॥ धृ० ॥
उन्मादक गीताचे । छत सुंदर पसरावे ।
वाटे या क्षणि मनास । मन वेडे बाई ॥ १ ॥

४७३

पदपंकजाते प्रभुच्या वरोनी । मिळतो विसावा भयशंकिताते ॥ धृ० ॥
नृपती नृपांचा परमेश साचा । झणि देह अभया शरणांगताते ॥ १ ॥

स. अ. शुक्ल

वसंत शांताराम देसाई

आचार्य अत्रे

मो ग. रांगणेकर

विद्याधर गोखले

पुरुषोत्तम दारव्हेकर

वसंत कानेटकर

भास्करबुवा बखले

रामकृष्णबुवा वझे

वसंत देसाई

जितेंद्र अभिषेकी

हिराबाई बडोदेकर

सरस्वती राणे

मीनाक्षी

अनंत दामले–' सुवर्ण तुला ' (नारद)

' मदनाची मंजिरी ' मध्ये प्रकाश घांग्रेकर आणि कान्होपात्रा.

विनायक दामोदर सावरकर

□

संन्यस्तखड्ग

१९-९-१९३१

४७४

(चाल : न पयाम आता है)

समयी सखा न ये । मी जात फसुनि आता गे ।
बघत वाट थकले । मी दारि बसुनि आता गे ।। धृ० ।।
मानि ना आता गोडी गुलाबी पुन्हा । सख्याशीं मांडिले
मी युद्ध रुसुनि आता गे ।। १ ।। गाठ होताचि या ।
शत्रूकंठि पाश हा । आलिंगनाचा । फेकीन कसुनि आतां गे ।। २ ।।
इति जा सांग । आलास जा तसेची ।
प्रिया रडवीनची । मी हंसुनि हंसुनि आतां गे ।। ३ ।।

४७५

(चाल : आंखोने तेरे गममे)

शत जन्म शोधितांना । शत आर्ति व्यर्थ झाल्या ।
शत सूर्यमालिकांच्या । दीपावली विझाल्या ।। १ ।।
तेव्हां पडे प्रियासी । क्षण एक आज गाठी ।
सुख साधना युगांची । सिद्धीस अंति गाठी ।
हा हाय जो न जाई । मिठि घालु मी उठोनी ।
क्षण तो क्षणात गेला । सखि हातचा सुटोनी ।। २ ।।

४७६

(चाल : मैं मनको फसिया)

सुकतातचि जगि या । जरी कीं । फुलें गळत पाकळी पाकळी ।
उमलति ना त्याही । कलिका ज्या ।। धृ० ।।
परंतु सुंदर कळ्या पाकळ्या । फुलती जगि या ।
विसर ना हे वैतागी । तुझिया ।। १ ।।

४७७

मर्मबंधातली ठेव ही प्रेममय
ठेवि जपोनि सुखाने दुखवीं जीव ॥ ध्रु० ॥
हृदयांबुजीं लीन लोभी अती हा
मकरंद ठेवा लुटण्यासी आला
बांधी जिवाला सुखाशा मनीं ॥ १ ॥

●

नारायण विनायक कुळकर्णी

□

संत कान्होपात्रा

१९-११-१९३१. संगीत : मास्तर कृष्णराव, विनायकबुवा पटवर्धन

४७८

(अभंग – चाल : लावणीची)

जोहार मायबाप जोहार । तुमच्या महाराचा मी महार ॥ १ ॥
बहु भुकेला झालो । तुमच्या उष्ट्यासाठी आलो ।
चोखा म्हणे पाटी । आणिली तुमच्या उष्ट्यासाठी ॥ २ ॥

४७९

(अभंग, राग : पिलू)

धाव घाली विठू आता चालू नको मंद ।
बडवे मज मारिती ऐसा कांही तरि अपराध ॥ १ ॥
जोडुनिया कर चोखा विनवितो देवा ।
बोलिला उत्तरी परि राग नसावा ॥ २ ॥

४८०

(राग . पटदीप, ताल : त्रिवट, चाल : करीमा कर्मा कर)

पति तो का नावडे । जो मान्यशा मिळवी यशास ॥ ध्रु० ॥
कीर्ती जाया । प्रीती वाही । त्या कोपे परिहास ॥ १ ॥

४८१

(अभंग- राग : धानी, ताल : धुमाळी, भजनी ठेका)

अवघाचि संसार सुखाचा करीन । आनंदे भरीन तिन्ही लोक ॥ १ ॥
जाईन गे माये तया पंढरपूरा । भेटेन माहेरा आपुलीया ॥ २ ॥
सर्व सुकृताचे फळ मी लाहीन । क्षेम मी देईन परब्रह्मा ॥ ३ ॥
बाप रखुमादेवी वरा विठ्ठलाची भेटी । आपुलीया सेत्रेसाठी
येऊनि राहे ॥ ४ ॥

४८२

(राग : तिलककामोद, ताल : एकताल, चाल : मनमे मोहन विराजे)

नुरले मानस उदास । गुंगवि ध्यान प्रभूचे ।
पदकमली वास रुचे ॥ धृ० ॥ पुलकित काया अहा ।
असुख सकल हो नाश भवभय गेले लयास ॥ १ ॥

४८३

(राग : तिलंग, ताल : त्रिवट, चाल : तदियना तारेदानी)

अशी नटे ही चारुता । सतनु काय विसरवि स्मृति ।
वरित सार्थता ॥ धृ० ॥ नयनि तरलता, नाचत खेळत ।
विभवि नव दिसत हास्य लयास ॥ १ ॥

४८४

(राग : बहार, ताल : त्रिवट, चाल : तूतु बाहु देखना)

शर लागला तुझा गे, बघ जीव झाला वेडा पिसा । हा । ॥ धृ० ॥
जडे गडे तव ठायी आस । देई गोड चुंबनास मधुरशा ॥ १ ॥
नको अशी तरि राहू दूर । बाहुपाशि सौख्य सार । मृदुलशा ॥ २ ॥

४८५

(राग : भीमपलास, ताल : एकताल, चाल : बन्सीधरके चरन)

देवा धरिले चरण । भक्ति सुगति जगि मजला ।
भाव बोल रुचवि कोण ? सकल तुज विभो मान ! ॥ धृ० ॥
सान थोर जीवांसि । राखितोसि हृशीकेशी ।
अचल तुझ्या पदी दीन । भय नुरवी होत लीन ॥ १ ॥

४८६

(अभंग, राग : झिंजोटी, ताल : केरवा)

पतित तूं पावना । म्हणविसी नारायणा ॥
तरी सांभाळी वचन । ब्रीद वागविशी जाण ॥
याति शुद्ध नाही भाव । दुष्ट आचरण स्वभाव ॥
मुखी नाम नाही । कान्होपात्रा शरण पायी ॥

४८७

(राग : ललत, ताल : केरवा)

दीन पतित अन्यायी । शरण आले विठाबाई ॥
मी तो यातिहीन । न कळे काही आचरण ॥
मज अधिकार नाही । भेट देई विठाबाई ॥
ठाव देई चरणापाशी । तुझी कान्होपात्रा दासी ॥

४८८

(राग : भैरवी, ताल : केरवा)

अगा वैकुंठीच्या राया । अगा विठ्ठला सखया ॥
अगा नारायणा । अगा वसुदेवनंदना ॥
अगा पुंडलिक वरदा । अगा विष्णू तू गोविंदा ॥
अगा रखुमाईच्या कांता । कान्होपात्रा राखी आता ॥

•

वसंत शांताराम देसाई

□

विधिलिखित

६-४-१९२८. संगीत : मास्तर कृष्णराव, पटवर्धनबुवा

४८९

(राग : यमन, ताल : रूपक, चाल : कैसे जाऊ घरा)

कोकिला रमवी त्या ऋतुराज श्रवणा । तिज रसिक दिसला ।
भुलली श्यामला ॥ धृ० ॥ ललित भुवनी । गमत मजसी ।
अरसिकांनी रसिक बाणा दुखविला ॥

४९०

(राग : गरुडध्वनि, : ताल त्रिवट, चाल : शरण पदा)

साराया दीन अबला या । दुरित प्रबल पापभार दशावतार वरिले ।
तेहि काय वांया ? ।। धृ० ।।
सुबल वरिल अबलताच माना । प्राप्त अभय तिज नित्य भूतली ।
असुरदमन छळिता तिला स्वपद नाश वरिला ।
सार्थ सार्थ माया ॥

४९१

(राग : मिश्रकाफी, ताल : केरवा, चाल : राधेकृष्ण बोल)

प्रेमभाव बोल विमले । याचनेस बोल सरले । काल हा अमोल ।। धृ० ।।
भक्तिभाव मनी ठसला । नितदिन दास तुज भजला ।
विनवितो आज पदकमला । नच मनिंचा प्रेमा फोल । विमले ॥

४९२

(राग : अडाणा, ताल : त्रिवट, चाल : घगरि भरन)

धरि धवल यशाचि मम धाम । तोची खलबले हरियेला,
कलंक लांछन कुलशीला ।। धृ० ।।
कंप घेत जणुं सांप्रत धरणी । तिमिर चंड ग्रासित सकला ।।

४९३

(राग : मांड, ताल : दीपचंदी, चाल : ठाकुर तव)

सांप्रत मज त्याजिले कां ? देवा ! फिरत कसे जग हे,
ग्रह ते फिरता । तरी थारा तव पदी धाता ।। धृ० ।।
विधिशासन जगि चुके कुणाला । मनुजा तूची विसावा ।।

४९४

(राग : सोहोनी, ताल . त्रिवट, चाल : जोबनमदकर)

नंदनवन फुललें । त्यात रमले, कुठे लोपले ।। धृ० ।।
विरहज्वाला । पेटल्या या । दाह करिती जणू दैव कोपले ॥

४९५

(राग : दुर्गा, ताल : त्रिवट, चाल : छबिले छेल खेले)

अखिल स्त्री जनांना । लोकीं । बंधुभावनी गणी भगिनी तयांना ॥धृ०॥
मानावे मजला । बंधु नव खरा । असे विनति पदान्विता ॥ १ ॥
प्रेमा त्या कसला । स्वार्थ नच शिवे । सुखा वितरि जनांतरि ॥ २ ॥

४९६

(राग : पहाडी, ताल : रुपक, चाल : अबेमा दो बादाये)

स्वजनासि आसरा जाहला । पुरवी तयांच्या सुवासना ॥
भुलवी न कल्पना त्या मना । महती कशाची तपोधना
मुनिवर्य रंगले प्रेमी या । तप करिती ते ललनांसवे ।
मग कां ही माता कल्पना । जगती असावे सखीविना ॥ १ ॥

४९७

(राग : कर्नाटकी, ताल : त्रिताल, चाल : पतितपावना)

पतित पावना । भेट नच पुन्हा । जीव आज सुना । माना ॥ धृ० ॥
निज कन्यका मज मानिलें । उतराई कैसे व्हावे ।
शतजन्म अपुरे माना ॥ १ ॥

४९८

(ताल : मांड-केरवा, चाल : जावो जावो सैयां)

दिव्य देशकार्या मी सजले सौख्य सोडूनी ।
मरण येत मजला तरी त्याचा खेद नच मनी ॥ धृ० ॥
जे देशास्तव सोडिति सुखपात्रा त्या स्वर्ग लाभे
जगीं होती धन्य जन्मुनी ॥ १ ॥
ऐशी होईन, भूषण कुलशीला, मी वीरकन्या,
अजि रमलें स्वपरजनीं ॥ २ ॥
मायापाखर आजवरीची, चिरकाल ठेवा,
ही विनती चरण वंदुनी ॥ ३ ॥

४९९

(राग : भैरवी, ताल : केरवा, चाल : कसरमे जो०)

का घातुक रुसवा । धरिला । आजवरी हा ॥
की जीवहि रमला । अदया । घोरवनी त्या ॥ धृ० ॥
नव मंगल तुजला आता । तो प्रभु देवे ।
तू भूषण पितया । सखया । तूची विसावा

अमृतसिद्धि

२६-१०-१९३३. संगीत : मास्तर कृष्णराव

५००

(राग . भीमपलास, ताल : झपताल, चाल : खानदोरे)

तूंचि दिव्यांगना भारिसी जीवना ॥ धृ० ॥
तव हा मुखचंद्र । उदित मम मंदिरी ।
जणु भाग्यपूर्णेंदु । जिवाचा उरेला ॥

५०१

(राग : जिल्हा पहाडी, ताल : कवाली, चाल : फूल मंगावो)

गांजिसी वाया दीन जना या । जीवन मम तव छाया ॥ धृ० ॥
नयन–तरंगी जीव तरंगे । नाचत डोलत ही काया ॥ १ ॥
अधरसुधा ती अमृत भासे । प्रेमपिपासा शमवाया ॥ २ ॥

५०२

(राग : पिलु, ताल : कवाली, भजन)

तुम बिन मेरी कोन खबर ले । गोवर्धन गिरिधारी रे ।
मोरमुकुट पितांबर सोहे । कुंडलकी छब न्यारी रे ॥ धृ० ॥
खडी सभामो द्रौपदी ठाडी । राखो लाज हमारी ।
मीराके प्रभु गिरिधर नागर । चरनकमल बलहारी रे ॥ १ ॥

५०३

(राग : दुर्गा, ताल : केरवा)

पायोरी मैने रामरतनधन पायो ।
वस्तु अमोलिक दीन्ही मेरे सद्‌गुरू । कृपा करी अन पायो ॥ १ ॥
जनम जनम की पुंजी बांधी । जगमे सभी खो वायो ॥ २ ॥
सतकी नाव खेवटीया सद्‌गुरू । भवसागर तर आयो ॥ ३ ॥
मीराके प्रभु गिरिधर नागर । हरख हरख जस गायो ॥ ४ ॥

५०४

(राग : शंकरा, ताल : त्रिताल, चाल : जियामे बसेरा)

कटु योजना ही । विधिची । अजि साहू कैसा । मज बल ना ॥ धृ० ॥
रतिसम नाही । हीच दुष्ट घटना ॥

५०५

(राग : भीमपलास, ताल : त्रिताल, चाल : कवन बताये)

गमते सदा मजला । द्वारका वंद्य । प्रभुच्या पदांबुजें जगीं ।
जी होत धन्य ॥ धृ० ॥ भासत ती मूर्ती बघतां ।
हा त्यजोनी । स्वर्गीचे जणुं सिंहासन । प्रभुराज । अवतरला ॥

५०६

(राग : नंद, ताल : झपताल, चाल : धूंडा बन)

धन्य तूचि कांता । गमसी करिता क्षमा कांता ॥ धृ० ॥
नवजन्म घेतां । त्वदीय सहवास लाभो । दुजी नच वांछा ॥

५०७

(राग : लाहोरची पहाडी, ताल : केरवा, चाल : मोदन करत)

धावत येई सदया । यदुराया ॥ नातरी महिमा जाईल विलया ॥ धृ० ॥
बघ आचरिला । धर्म जगी मी ।
शिकविलासि जो । तूचि कासया ॥ १ ॥
जरि शासन मज । लाज तुला ती ।
ब्रीद राख निज । समयी अशा या ॥ २ ॥

५०८

(राग : मालकंस, ताल : त्रिताल)

प्रकट भयो भगवान । प्रभुजी । नंदजीके घर नौबत बाजे ।
टाल मृदुंग और तान । प्रभुजी ॥ १ ॥
सबही राजे मीलन आये । छांड दिये अभिमान ॥ २ ॥
मीरा के प्रभु गिरिधर नागर । निसदिन धरि जो ध्यान ॥ ३ ॥

५०९

(राग : बागेश्री, ताल : एकताल, चाल : कमलकोमला)

धवल लौकिका । मलिन करित मम जनता ॥ धृ० ॥
विमला मम कांता । जी जगता दे शुचिता ।
पतियश नाशिल ती का ॥ १ ॥

५१०

(राग : जयजयवन्ती, ताल : त्रिताल, चाल : सांवरो नही)

लहरी अतां । सुखाच्या । करिती तनू रोमांचिता ॥ धृ० ॥
सदनी येतां । जिवलग सखया ।
रमणि मनी ये । हीच प्रफुल्लता ॥ १ ॥

५११

(राग : भैरवी, ताल : त्रिताल, चाल : 'कान कुदर')

ही समज तव कुटिल चतुराई । विदित झाली । आज नाथा ॥ धृ० ॥
मजसि अबोला । धरुनी लटका । मनधरणी मीच ती करावी ।
हा तव हेतु । उचित नच आतां ॥ १ ॥

५१२

(राग : अडाणा, ताल : त्रिताल, चाल : आइरे कर्करा)

कांता वंचिता निज पतिता संसारी । कठिण खड्ग न्याय करिल ।
अजि करि धरित ॥ धृ० ॥
सदनीं काय वैऱ्यांना ।
देइना ठाव कुलांगना । कुलांगारिणी ती पतिता ॥ १ ॥

प्रल्हाद केशव अत्रे

□

उद्याचा संसार

५१३

वेड लावी ती जिवाला बालिका,
उरि शलाका टोंचते ती, तारका।
अप्सरा ती गोड गाणीं
गात नेई मज विमानीं,
स्वर्गिचा लागे रुपेरी-उंबरा,
तोंच मारी मस्तकी ती, ठोकरा।

५१४

जगाचे बंध कोणाला। जगाचा बांधला त्याला।
मला जो थांबवी ऐसा, जगीं निर्बंध ये कैसा ?
जगाने देह हा केला, जगाने वाहिले त्याला,
हाणा मारा, खुडा तोडा, परी आता मला सोडा!
न कीर्तीला न प्रेमाला, न सौख्याला, विलासाला,
न विघ्नाला न मृत्यूला, मला ये आडवायाला
पुरे संबंध प्रेमाचा, नको हा खेळ प्रेमाचा,
मिळे ज्या प्रीतीचा त्याला, विषारी तो असा पेला।

लग्नाची बेडी

५१५

ती पाहताच बाला। कलिजा खलास झाला
छातीत इष्क भाला, की आरपार गेला।
स्वर्गातल्या पऱ्यांना की वखगाळ करुनी
कमनीय देह विधिने, रचिला तिचा छबेला।
लावण्य काय सारे, उकळोनि वा पिळोनी
त्या मस्त अत्तराचा, भरला गमेची बुधला
डौलांत चालता ती, हत्ती वनांत झुरती
रस्त्यात गुंड जमती, तिज अन् पहावयाला।

५१६

चकोरा, मीच तव चंद्रिका
धरितोस मग का, बोल कुशंका ?
नाच पाखरा मिजासखोरा !
पसरुनि तुझा पिसारा !
भुलवि जिवाला नाजुक नखरा !
होय तुझ्याविण जीव घाबरा !
टोचति या मनि विरहशलाका !

५१७

प्रिय न कवणि तुजसमान !
अससी ना तूच प्राण !
प्रणयगंध करित धुंद !
भुलवित या जीवाला !
तूच दिव्य बाला !

५१८

भाग्यसूर्य नाशुनि तिमिरा।
गमत उदयाला आला।
सकल कामना सफला !
मनिच्या या होतिं पूर्ण।
भ्रमनिरास झाला !

वंदे भारतम् !

५१९

वाजे नभीं चौघडा ! घडघडा।
गगनीं तिरंगी फडकत झेंडा ॥ धृ० ॥
समरसमय हा वाजत डंका
मायदेश तुज मारित हांका
झुलत अघाडीस हा जरिपटका ॥ १ ॥

जग काय म्हणेल ?

२३-३-१९४६

५२०

हांसरा चंद्रमा ।
उधळित मधु स्मित चंद्रिका वाटे
नयनि या तारका ।
वेधिती जिव हा सारखा ।
फुलतसे वदनि मनोहर काय मोगरा

५२१

ललना देवता जगाची, भूषवि संसाराला ।
नभी जागे चंद्रिका हासरी तारका
स्त्री तेवि जगताला ।

पाणिग्रहण

११-१०-१९८४

५२२

उगवला चंद्र पुनवेचा
मम हृदयी दरिया । उसळला प्रीतिचा ।
दाहि दिशा कशा खुलल्या
वनीं वनीं कुमुदिनी फुलल्या
नववधू अधिर मनीं जाहल्या
प्रणयरस हा चहूंकडे वितळला स्वर्गिचा ■।

प्रीतिसंगम

३-१-१९७१

५२३

किती पांडुरंगा वाहूं, संसाराचा भार ?
लक्ष चौऱ्याऐंशीची नको आता येरझार
लोखंडाचे गुणदोष, बघे का परिस ?
लेंकराची कासावीस, माहीत आईस ।
पाण्यामाजी तूंच देवा, तारिले पाषाण
ब्रीद तुझें दीननाथा, पतितपावन ! ।।
कठीण तो मायापाश, सुटेना कोणास,
कपाळीचा टळेनाही; कोणा वनवास ।।
अनाथांचा नाथ, तुला बोलतात संत
'तुका' म्हणे माझा । श्रीकृष्ण विसावा
वाटे न करावा । परता जीवा ।।

५२४

देह देवाचें मंदिर । आंत आत्मा परमेश्वर ।
देव देहांत देहांत । काहो जातां देवळांत ?
जशी उसांत साखर । तैसा देहांत ईश्वर ।
जैसें दुधामध्यें लोणी । तसा देहीं वसे चक्रपाणी ।
तुका सांगे मूढ जना । देहीं देव का पहा ना ।

५२५

कृष्ण माझी माता । कृष्ण माझा पिता
बहिण बंधू चुलता । कृष्ण माझा ।। १ ।।
कृष्ण माझा गुरू । कृष्ण माझें तारूं
उतरील पैलपारू । भवनदीची ।। २ ।।
कृष्ण माझें मन । कृष्ण माझें जन
सोयरा सज्जन । कृष्ण माझा ।। ३ ।।
तुका म्हणे माझा । श्रीकृष्ण विसावा
वाटे न करावा । परता जीवा ।। ४ ।।

●

श्रीधर विनायक वर्तक

□

आंधळ्याची शाळा

१–७–१९३३. संगीत : केशवराव भोळे

५२६

तू माझी अन् तुझा मीच ही खातर ना जोंवरी
प्रीतिची हूल फुकट ना तरी

गालाला पडते खळी मला पाहुनी
ही नजर पाहाते धरणी न्याहाळुनी
भयभीत प्रीत थरकते लीन लोचनी

ओठांची थरथरत पाकळी बोल गडे झडकरी
प्रीतिची हुल फुकट ना तरी
जिवाजिवांची अभंग जडली जोड असे ही जरी
भीति मग कोणाची अंतरी

ही गाठ भिडेची तात गळ्या लाविल
हिरव्याची पिवळी पाने ती होतिल
प्रीतिच्या फुलांचा वास उडुनि जाइल

फसाल पुरत्या बसाल गाळित घळघळ अश्रूझरी
प्रीतिची हूल फुकट ना तरी ॥

५२७

एकलेपणाची आग लागली हृदया
घनदाट दाटली विषण्णतेची छाया
तडफडे जिवाचे पाखरू केविलवाणे
होत ना सहन त्या एकलकोंडे जगणे
जोडीस शोधित उदात्त अपुल्यावाणी
प्रतिशब्द जिवाचा न दिला अजुनी कोणी
गुंफीत कल्पनाजाला गुंगणें
गुरफटुनि त्यात जीवाला टाकणे
रंगीत स्वप्नसृष्टीला उठविणे
ही स्वप्नसृष्टि पटतसे जिवाला वेड्या
ही सुवर्णलंका दिपवित अवघी हृदया
परि इंद्रजाल हे जात कधी विरुनीया
एकलेपणाची आग लागते हृदया

•

विश्वनाथ चिंतामण बेडेकर

□

ब्रह्मकुमारी

१५-६-१९३३. संगीत : मास्तर दीनानाथ

५२८

मधु मीलनात । या । विलोपले ।
स्वरभाव काय विलोल हे ? ॥ धृ० ॥
सखि बोल जी हो कामना करू सार्थ
त्यासह यौवना । प्रणयान्विता । दे धन्यता ॥ १ ॥

•

मोतीराम गजानन रांगणेकर

□

आशीर्वाद

३०-११-१९४१. संगीत : डी. पी. कोरगावकर

५२९

हांसते मनी डोलते । तव प्रीतिची फुलवेल सखया ॥
नयनी बोले वदनी खेळे
हृदयि तव प्रतिमा डुले ॥ धृ० ॥
राजसा फुलली पहा । प्रणयात ही वसुधा अहा ॥
मुदित होऊनि मजसि मोहुनि
हांसते ते अधरात अपुल्या ॥ प्रीतिची ॥ १ ॥
बोलु मी कुणाची ।
मनींच्या, जिवाच्या, सुखाशा ।
गुंगवी मज प्रेमगानी ॥ प्रीतिची ॥ २ ॥

५३०

अंतरिच्या खुणा माझ्या । ओळखसी एकला तू ।
धुंडिती हे नेत्र कोणा । ओळखसी एकला तू ।
थरथरती हे ओठ माझे । ओढते पाऊल मागे ।
भरुनि का ये ऊर माझा । ओळखणे एकला तू ॥ १ ॥
ऐकता चाहूल तुझी । मूक होई वाणी माझी ।
परि बोले मी किती मुखानी । ओळखली एकला तूं ॥ २ ॥

कुलवधू

२२-८-१९४२. संगीत : मास्तर कृष्णराव

५३१

क्षण आला भाग्याचा । आला सौख्याचा । हांसत मोदें
नाचत नादे, हे मन माझें । मंगल दिन हा ॥ धृ० ॥
प्रेममया जीवनीं या । जरी राहिलें रंगुनिया ॥
आला । उदयाला । बहराला । मंगल दिन हा ॥ १ ॥

५३२

मन रमणा । मधुसूदना । मुखि राहो माझ्या प्रभो । हे नाम सदा ॥धृ०॥
आठविता रे गोकुळीच्या । बाळलीला । आनंदे नटला जीव हा ॥
येईल का रे काळ ऐसा । दिव्यतेचा । द्याया सौख्य पुन्हा ॥

५३३

बोला । अमृत बोला । शुभसमयाला गोड गोड बोला ॥ धृ० ॥
दिपले पाहुनिया देवही हर्ष भरे
ढाळुनिया सुमनें वदती । धन्य धन्य धन्य ॥

अलंकार

२३-१-१९४४. संगीत : केशवराव भोळे

५३४

मधुर वचना मी मुकलें कां जगी ॥
सुखमय जीवन न कळे कधिं का । येईल भाळी ॥ धृ० ॥
अखिल जन्म शिणवुनि ही काया ।
मधुर बोल श्रवणी नच येती ।
केवि अभागी ललनाजाती ॥

५३५

अधनाही शोभेल ऐसी दीन भावना ।
विटले मन बघुनिया मलिन हृदया ॥ धृ० ॥
जरि ना वैभव लाभे मनुजा ।
अर्पियली विधिने हृदयिंची संपदा ।
लाजवील जी भूपतीला ॥

वहिनी

१४-१२-१९४५. संगीत : श्रीधर पार्सेकर

५३६

पांखरा । जा । त्यजुनिया प्रेमळ शीतळ छाया ॥
पसरले विश्व अपार पहा ॥ धृ० ॥
भेदुनि गगनाला । बघुनि ये देवलोक सारा ।
पिऊनी अमृत, घेउनि संचित । परतुनि ये घरा ॥

५३७

ललना कुसुम कोमला । होई अकारण हृदयी व्याकुळ
साहिल कधि का ऐशा कृतिला ॥ धृ० ॥
जन्माजन्मांतरीं धरुनि ही आस अंतरी ।
जीवन कटु हें मधुर मानिते । मातृहृदय ना तुला ॥

तुझं नी माझं जमेना

५३८

रुसली राधा, रुसला माधव, रुसलें गोकुळ सारें ।
कुंजवनीं लतिकाही रुसल्या, तरुवरि जणुं अनुरागें ॥ धृ० ॥
किति काळ असा धरुनि अबोला
कोणी वदावें आधीं नकळें! रुसलें गोकुळ सारें ॥

एक होता म्हातारा

५-९-१९४८. संगीत : मास्तर कृष्णराव

५३९

ये झणिं ये रे । येरे । येरे । माघारी ॥
क्षणभर वळुनीं, बघ मम नयनीं, मूर्ति अपुली ।
कुटवर एकलि वाट पाहू । तुजविण राहू ।
विसरुनि जाशिलही । नवथर प्रीत खुळी ।
जा घेउनिया सांगाती रे हे मन वेडें ॥ धृ० ॥
तळमळले नयन तुझे जरि मजला कधी पहाया ।
सुखविन तुजला । नकळत रे राया । येउनिया
स्वप्निं तुझ्या सखया ॥

५४०

छंद तुझा मजला । कां मुकुंदा लावियला ॥
अशी कशी रे मी । भुललें सांग तुला ॥
संसारी माझ्या । माझ्या
येउनि कां ऐसा । ऐसा
केला घात पुरा पुरा । पुरा पुरा ।
कां असा रे घननीळा ॥ धृ० ॥
कशासि झाले सासुरवाशिण ।
उठता बसता तुझेच चिंतन ।
कुणा म्हणू रे मम स्वामी । मम स्वामी ।
नकळे मी । जोंवरि तू मनि माझ्या ॥

५४१

नाच हृदया आनंदे । मिरवित अपुले भाग्य हें ॥
शुभदिन मंगल हा ।
उधळित आला । अमर सुखाला ।
दशदिशा अहा फुलल्या ॥ धृ० ॥
उडूनिया देव लोकी । जाउनी सांगा सकलांना
भाग्यवंत जगीं आज कोण मज ऐशी ।
सांगा । त्रिभुवनिं देवा ॥

५४२

हांस, हांस रे । हृदया, तुज केवि हांसवू ? ॥
गाऊ कुणा संगीत मी ।
हांसू अतां कुणा सवें मी ।
तुज आता कसें आळवू ? ॥ धृ० ॥
सरलें सुख काय आज रे । प्राक्तनि अपुल्या ॥
उधळलि पूजा माझी । प्रीतिची कुणी रे ।
नकळे तुज केवि शांतवू ? ॥

कोणे एके काळी

१४-१-१९५०. सं. : मास्तर कृष्णराव

५४३

दे मज देवा, जन्म हा ।
भासे जरी मी पतिता कुणा ॥ धृ० ॥
असुनि कलंकित अंतरि अपुल्या
मिरविति कां हें व्यर्थचि कुलशीला

५४४

कां रे ऐसी माया । कान्हा लाविली मला ॥
क्षणभरी सोडूनि दूर तुला ।
राहिना कसा जीव पहा । का रे सांग राजसा ॥ धृ० ॥
किती समयीं जरी झाला अबोला
जडती का तरी छंद तुला हा ।
ना जाणे कशी वेल्हाळा । झाली वेडी राधिका

●

नागेश जोशी

□

देवमाणूस

२५-८-१९४४. सं. : छोटा गंधर्व

५४५

सुखवीत या संसारा, जगती मेळ जिवाचा प्यारा ।
हृदय ना जरी मिळतां हृदया, जात खचित प्रीति विलया ॥

५४६

छळि जीवा दैवगती अती ॥ धृ० ॥
शिरिं घाली घाव कुठार ती
शशि-सूर्य गगनिं प्रकाशती
परि राहु-केतु त्यां ग्रासती
जन जगी तशीं, दुःखें साहती

५४७

चांद माझा हा हांसरा, नाचवी कसा प्रेमसागरा
प्रीतलहरी ये भरा ॥ धृ० ॥
गुण कनकाच्या नव कोंदणीं गे
शोभसी सखे, तूं हिरा ॥

५४८

दिलरुबा मधुर हा दिलाचा
छेडित राग गोड प्रीतिचा ॥ धृ० ॥
करित साथ, संसार-संगीता
नाद सुखद तव हृदयाचा ॥

●

ह. वि. देसाई

□

अर्ध्या वाटेवर

५-५-१९४५. सं. : डी. पी. कोरगावकर, श्रीधर पार्सेकर

५४९

रंग उधळले, खेळ खेळले
मनिचे भाव रंगले हृदयीं दीप उजळले
क्षणभरी विश्व नाचलें
परि हें काय जाहलें
नकळे सांगु मी कुणा, कुणा, कुणा
फुलला चोर नभी तेजाळ हंसत मनी
लज्जित रजनी उभी निजरूपा ती बघुनी
तेजगुणी, चंद्रमणी, उजळी दिशा मोहवी वसुधा ही
निशा अशी अधिर मन बावरे पुन्हा पुन्हा

५५०

मानसींच्या या मंदिरी लाविल्या ज्योती
उधळित कोणी सांग ही सुमनांची रास !
मंद मंद दिपविल हा प्रणयाचा दीप
चालू आम्ही पथ हांसत नाचत
घालुनि प्रेमे हात गळा
राहू दे दुनिया मागे, जाऊ चल ग पुढे
गाठुंया तें शिखर आमुचे वेगे वेगे !

•

गो. ल. आपटे

□

सं. देहूरोड

१९४०

५५१

सखि भावगीत माझे तुजसाठीं गायिले
तू नाहि ऐकियेले ।
हृदयांत वेदनांची सरिता अखंड वाहे
तीरीं तिच्या बसोनी तुजसाठिं गुंफियेले
तू नाहि ऐकियेले ।
सौंदर्य तारकांचे नव तेज चंद्रिकेचे
उकलोनि मृदुकरांनी तुजसाठिं दावियेले
तू नाहि पाहियेले ।
गेले सखे विरोनी ते गीत अंतराळी
परि त्याचिया स्मृतीने होतात नेत्र ओले
तू नाहि पाहियेले ॥

५५२

गातो नाचतो आनंदे
वेडा झालो मी तव छंदे
गाई ओविया पंढरिचा देव
आमुचा तो जीव पांडुरंग
आतां दृष्टीपुढें ऐसा ऐसाचि तू राहे
जो मी तुज पाहे पांडुरंग ॥
तुका म्हणे माझा सखा पांडुरंग
गाउं गाऊं गोड हरिचे गीत ॥

•

विद्याधर गोखले

□

सुवर्णतुला

१०-१०-१९६०. संगीत : छोटा गंधर्व

५५३

उजळित जग मंगलमय अरुणबिंब आलें
सोनेरी किरणांनीं भू-मंडळ न्हालें ॥ धृ० ॥
देव हा प्रकाशमान
त्यास देति मुनिहि मान
अर्घ्यदान मंत्रगान करुनि शांत झाले ॥
नलिनी-दल-आलिंगन
त्यजुनि भृंग करि गुंजन
कुंज कुंज मोहरले वन-विहंग बोले ॥
रविराया पूजाया
काय फुलें होउनियां
गगनीचे तारांगण धरणीवर आले ? ॥

५५४

पारिजात फुलला । अंगणीं पारिजात फुलला
बहर तयाला काय माझिया प्रीतीचा आला ॥ धृ० ॥
धुंद मधुर हा गंध पसरला
गमलें मजला मुकुंद हंसला
सहवासातुर मदिय मनाचा कणकण मोहरला ॥

५५५

रागिणी—मुखचंद्रमा
उजळिं हृदयीं पूर्णिमा ॥
कोपतां खुलतो कसा
वदन—शशिचा लालिमा ॥
रूप बघुनी लज्जिता
होति पूर्वा-पश्चिमा ॥

५५६

येतिल कधिं यदुवीर—सखये ।
मानस होत अधीर ॥ धृ० ॥
कटु वदलें मी, रुसवा केला
म्हणुनि जिवाचा जिवलग गेला
सोडूनि हें मंदिर ॥
विरहाचा वैशाख तापला
शांत सुशीतल चंद्र लोपला
कोठें धीर समीर ? ॥

५५७

तुजला वंचियलें श्रीहरिनें ।
कपट तयाचें नाहि उमगलें ॥ धृ० ॥
लटकी माया, प्रेमहि लटकें ।
साच तुला गे मृगजळ गमलें

'जयजय गौरीशंकर' मध्ये भालचंद्र पेंढारकर आणि राम मराठे

'साध्वी मीराबाई' मध्ये सुरेशबाबू माने व हिराबाई बडोदेकर

→ 'सुवर्णतुला' नाटकांत प्रसाद सावरकर आणि कान्होपात्रा

'मृच्छकटक' नाटकात छोटा गंधर्व आणि रजनी जोशी

'कट्यार काळजात घुसली' या नाटकांत वसतराव देशपांडे बालकराम आणि प्रसाद सावरकर

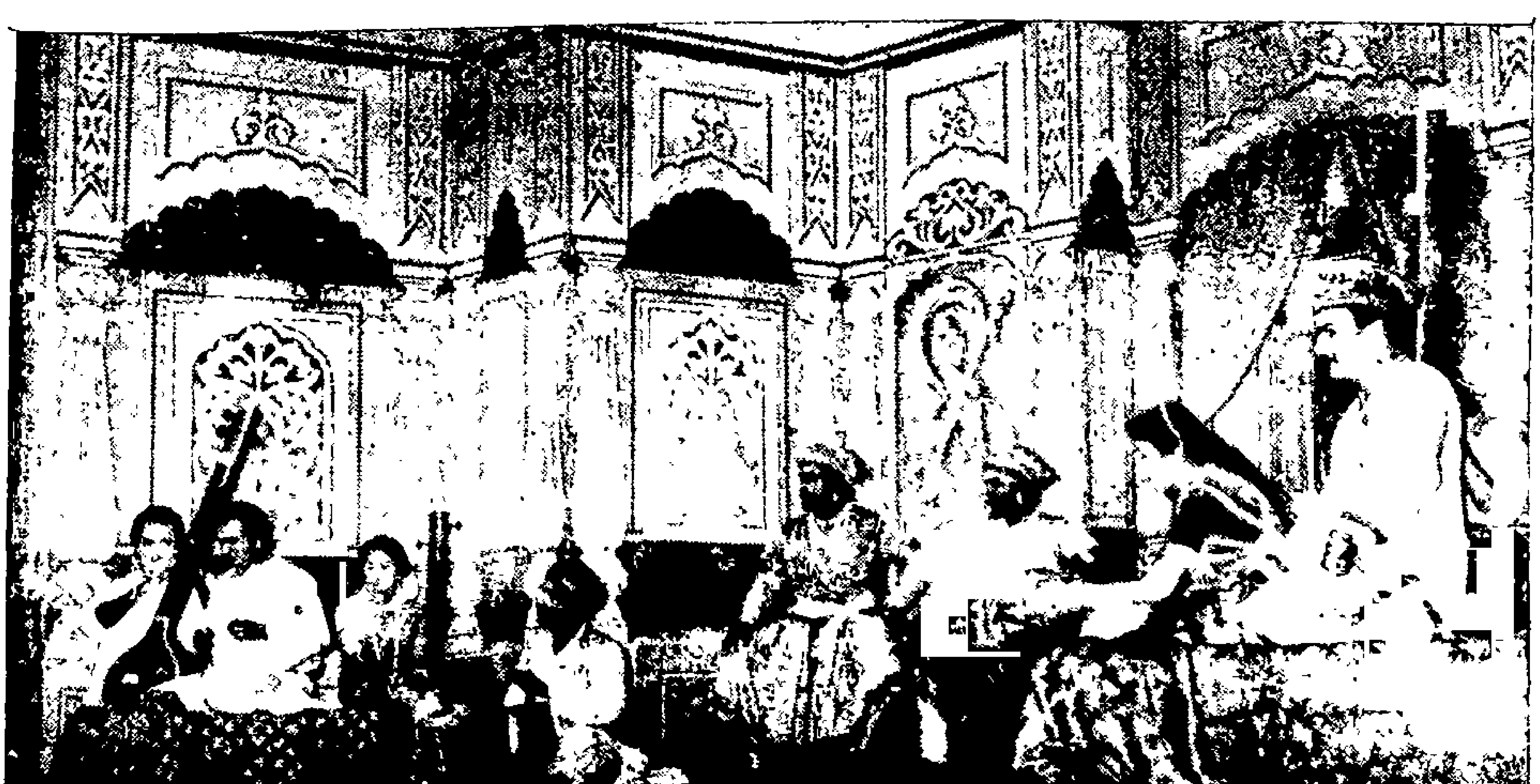

'मदार माला' नाटकांत राम मराठे आणि प्रसाद सावरकर

ज्योत्स्ना भोळे

'पंडितराज जगन्नाथ' मध्ये मामा पेंडसे (शहाजहान) मंगला संझगिरी (लवंगिका) आणि भालचंद्र पेंढारकर (जगन्नाथ)

५५८

रतिहुन सुंदर मदन-मंजिरी ! मदनाचें वरदान तुला ।। धृ० ।।
ललित कोमला तव सुंदरता लाजविते मंदार-फुला
बघुनि तुला गगनांत खंगते कलेकलेनें चंद्रकला
कळे न मजला, वृथा फुलाचा, नाद कशाला हवा तुला ।।

५५९

गगनमणि सूर्य हा
रजनीपति चंद्र तो
एक निमिषांतरी
सहज तो निर्मितो ।।
तोचि विश्वंभर । विश्वाचा आधार
करि दैन्य दूर । नारायण
देव नारायण । दयेचा सागर
होतसे साकार । भक्तांसाठी ।।
देतसे भक्तिला । मुक्तीचा सोहळा
भावाचा भुकेला । भगवंत ।।

५६०

फुलला मनीं बसंत बहार ।
मुनिवर्यांच्या कृपाप्रसादे नुरला चिंताभार ।। धृ० ।।
उदासवाणा शिशिर संपला
वासंतिक मधु गंध पसरला
धुंद निनादे चैतन्याचा मनिं पंचम झंकार ।

५६१

नारायण । नारायण । नाम तुझे अति पावन ।। धृ० ।।
कमलपती कलम नयन । भयहारण-भवतारण-नारायण ।
तूं वसुधा तूंच गगन । तूंच आप तेज पवन ।
तूं स्थिति-लय, रजनी-दिन ।
तूच कार्य तू कारण-नारायण ।

५६२

धीर धर भामिनी । ठेव श्रद्धा मनीं ॥ धृ० ॥
सत्वरी भेटेल श्रीरंग यदुमणि
सफल मन कामना करिल गुण-शालिनी
प्रकट होईल गे सौख्य मंदाकिनी ॥

पंडितराज जगन्नाथ

९-१०-१९६०. सं. : वसंत देसाई

५६३

सावन-घन गरजे; बजायें
मधुर मधुर 'मल्हार' ! ॥ धृ० ॥
चमचम नाचे उसकी सजनी, छेल छबेली नार.... !
इंद्रधनुषका मोरमुकुट सिर, सावनघन घनशाम चढायें !
गोरी गोरी बिजली गोपी, अपना सुंदर रूप दिखायें !
शहनाई बनपवन बजायें !
करे मयूर पुकार !....
हरियाला सावन मनभावन
बरसे अमृतधार !....

५६४

मदनाची मंजिरी ॥ धृ० ॥
साजिरी । उषाच हंसरी ॥
चंद्रिकाच कोंवळी । काय ही नाजुक चांफेकळी ? ॥
गुलाब या गालीं, केतकी कांतिमान भालीं ।
रुप-यौवनानें बहरली बाग वसंतांतली ! ॥
रसिक मनोहारिणी घटीं या रसिकचित्त भरुनी—
कुरंग-नयना कुठें आजला गज-गमना चालली ? ॥
उरोज कुंभापरी रम्य हा कुंभ शोभतो शिरीं ।
सुधा-कुंभ घेउनी येई का रंभा वसुधातलीं ? ॥

५६५

नयन तुझे जादुगार ॥ धृ० ॥
हरिणीचा हरिती नूर ।
त्यांत सुंदरी कशास
काजळ हे घातलेंस ? ॥
साधाही नयन-बाण
विंधितसे काळजास ।
मग त्याला कां उगाच
काळकूट माखतेस ? ॥

५६६

जय गंगे भागीरथी । हर गंगे भागीरथी ॥ धृ० ॥
जयजयकारें तुझ्या मंगले !
दुमदुमले अंबर-धरती !....
उदक नव्हे, तव उदारताची
अखंड वाहे या जगतीं !...
परम दयाळे ! महन्मंगले !
देई भक्ताला मुक्ती !...
जय गंगे भागीरथी । जय गंगे भागीरथी ।

मंदारमाला

२६-३-१९६३. संगीत : राम मराठे

५६७

(राग : अहिर भैरव, ताल : त्रिताल)

जय शंकरा ! गंगाधरा !
गिरिजावरा, गौरीहरा !
विपदा हरा, शशिशेखरा !
विष प्राशुनी जगतास या ।
दिधली सुधा करुणाकरा ॥

५६८

(राग : देसकार, ताल : त्रिताल)

जयोऽस्तुते हे उषा-देवते ।
देवि दयावति महन्मंगले ।
रुचिर-यौवना रुप सुंदरा ।
जगन्मोहिनी अरुणरंजिते ।

५६९

(राग : तोडी, ताल : एकताल)

'सोऽहम' हर-डमरु बाजे
उसके सुर तालों के
सुखकारक झूले पर
झूम रहे सरिता-सर
भुवन-त्रय साजे....
डमरू-ओंकार नाद
परमेसरका प्रसाद
उसकेही महिमास
गिरि-कंदर गाजे....

५७०

(राग : मिश्रखमाज, ताल : रूपक)

तारे नही, ये तो रातको
आतिश भरे मेरे आहमें ।
है लिख दिया आसमां पर
तेरे सितमका माजरा ॥
ओ गुलबदन जादुनयन !

फूलोंसे नाजुक तन तेरा !
फिरभी तेरे नयनोनें क्यो
घायल किया जियरा मोरा ॥
ओ गुलबदन जादुनयन !

कभि कहके कुछ पछताये हम
कभि रहते चुप पछताये हम !
इकही नतीजा ये हुवा—
उलझनसे मेरा दिल भरा ॥
ओ गुलबदन, जादुनयन !

तुझे क्या खबर है ओ बेवफा
आँखोकि हो तुम रोशनी ।
लग जा गलेसे नाजनीं
दिलभी तो रोशन कर जरा ॥
ओ गुलबदन, जादुनयन !

५७१

(राग : सिंधभैरवी, ताल : केदार)

'बुझावो दीप ए सजनी ' ।
यही है प्यारका पैगाम ॥

जलनेवाले चिरागोंका ।
सुहाने रातमे क्या काम ?
सजनी, आज मिलनकी रात ॥ धृ० ॥

एक चंद्रमा गगनमें चमके
एक हमारे साथ ।
करत नैन मदभरे तुम्हारे
अमृतकी बरसात ॥

गुंज रही है मनकि कोयलिया
मीठी मीठी बाते ।
" फिर न कभी आएगी ऐसी
मधुर सुहानी रात ! " ॥

५७२

(राग : बसंतबहार, ताल : एकताल)

बसंतकी बहार आयी
तरुवर, बन-बेलरियाँ
फूल रही डालरियाँ
मोर बोले, ' कोयलिया ना-
बहार छाई ' कलियनसे
भंवरा खेले घुंघटका पट खोले
कली कली मुसकाई
रंग रंग सुख पायी ।

५७३

(राग : मिश्र पिलु, ताल : केहेरवा)

हरी मोरे जीवनप्राण–अधार
और आसरा नाही तुमबिन तीनो लोक मझार
आपबिना मोहे कछु न सुहावे निरख्यो सब संसार
मीरा कहे मै दासी बावरी दीज्यौ मती विसार

५७४

(राग : जोगकंस, ताल : त्रिताल)

कोण असति तू नकळे मजला ।
तू गंगेची अथांग शुचिता
की जननीची मायाममता ?
कोण अससि तू नकळे मजला ॥
भाविकतेची मंगलगाथा
उदार चरिता अमर देवता
नवा जन्म तू मजला दिधला
काय वदू तुज नकळे मजला ॥

५७५

(राग : हिंडोल, ताल : त्रिताल)

तारिल हा तुज गिरिजा शंकर ॥
भव चिंताहर मदन–गर्वहर
चंद्र कलाधर नट–राजेश्वर
करील विजयी तुला महेश्वर

मदनाची मंजिरी

२३-३-१९६५. सं. : राम मराठे, प्रभाकर भालेकर

५७६

मजला कुठे न थारा मजला नसे निवारा ।
करिते क्षणाक्षणाला दुर्दैव घोर मारा ।
निष्प्रेम जीविताची नौका बुडून गेली
संसारसागरी या ना सापडे किनारा
वीणेवरी मनाच्या आघात जाहलासे
मांगल्यभावनेच्या गेल्या तुटून तारा ।

५७७

मानिनी। सोड तुझा अभिमान ॥ धृ० ॥
रूप संपदा दो दिवसाची
यौवनासवे सरावयाची
तिने धुंद होउनी करिसि का प्रणयाचा अपमान?
चिरंजीवनी प्रेम भावना
दूर करी जी मलिन वासना
मान लववुनी तिचा करी गे, सखये तू सन्मान

५७८

अंतरील तुज अंबिका कशाला धरिसी मातें शंका!
शंकर मन रंजिका हरितसे भवपातक पंका!
दयावती जी सहज उद्धरी, हीन दीन रंका
कळिकाळावर जिचा धडधडा झडे विजय डंका!

५७९

अंग अंग तव अनंग खुलवि मदन-मंजिरी
देवदूत याचितात सुखद-संग माधुरी ॥ धृ० ॥
मंद मंद हासित-लसित
वदन प्रणयरंग सदन
रूपरंग बहर तुझा कहर करी अंतरीं....
तव यौवन रंगदार
चाल तुझी डौलदार
जादुभरे नैनबाण हरिति प्राण सुंदरी....

५८०

ये मौसम रंगीन रंगीन शाम
सनम्ने दिया जो मुहब्बतसे जाम ॥ धृ० ॥
जादूभरी लुत्फे मय् क्या कहूँ ?
हुये हाय तेरी नजरके गुलाम !
हमें आसमाँसे है आया पयाम
खुदा मेहरबाँ है, न सागरको थाम
ओ मीनाकुमारी ! तुझे है कसम
पिलाके भुलां दे ये दुनियाके गम
बहुत प्यास है, और जवानी है कम
जुबाँ पे है दिलदार तेराहि नाम !
सफरमे न आयेगा ऐसा मुकाम।
करते फरिश्ते है झुकके सलाम।

५८१

ऋतुराज आज मनि आला, ऋतुराज आज वनि आला ॥ धृ० ॥
नव सुमनांचा, नवकलिकांचा बहर घेउनी आला !
कुंज कुंज अलि-पुंज गुंजने बघ झंकारित झाला !
सुरस रागिणी नव प्रणयाची कोकिळ छेडत आला !
नवथर सुंदर शीतल निर्झर त्यात रंगुनी गेला !

जयजय गौरीशंकर

१४-८-१९६६. संगीत : वसंत देसाई

५८२

सप्त सूर झंकारित बोले गिरिजेची वीणा
' जय परमेश्वर, गौरीशंकर; जय गौरी-रमण ' ॥ धृ० ॥
भक्तिरसाची निर्मळ गंगा
वदे खळखळा धवल-तरंगा—
' जय गंगाधर ! गिरिजा-रंगा ! '
जय मंगल-सदना ॥
शंकर-डमरू डम बोले—
शिव-रंजि । गिरिबाले !
चरणीं तव नत झाले; सुरवर करिती नित भजना ॥

५८३

भरे मनांत सुंदरा तुझीच मूर्ति श्यामला ।
छंद लागला जिवास धुंद जो करी मला ॥
लाभतां तुझ्यापरी सुकांत कृष्ण-सुंदरी ।
नको म्हणेन गौर ती अप्सरा मनोहरा ! ॥
खेद न करि श्यामले ! सावळाच रंग खुले ।
पहा, निशाच शोभवी सतेज चंद्र हांसरा ।
कोकिळेस लाभली सुरस्य गीत-माधुरी ।
गौर गाल भूषवी सुरेख तीळ साजरा ।

५८४

निराकार ओंकार साकार झाला
तयें विश्वसंसार हा रंगवीला ॥ धृ० ॥
दिलें रम्य चांचल्य सौदामिनीला
दिलें रस्य मांगल्य मंदाकिनी
दिली चारुता प्रीत साऱ्या जगाला.... ॥

५८५

नारायणा, रमा-रमणा ।
मधुसूदना, मनमोहना, करुणाघना ॥

धांव अतां श्रीहरी झडकरी बलसागर गोविंदा ।
तुझिया चरणी सादर वंदन करतो परमानंदा ।
दे प्रसादा व्यंकटेशा ! जगताच्या आनंदा ॥

५८६

सावज माझं गवसलं
सावज माझं गवसलं ॥ धृ० ॥

अरे अरे सावजा विसरुं नको ।
उगाच गमजा करुं नको ।
तीर सरासर, माझा सुटतां ।
कुणीच नाही बचावलं ॥....

लखलख लखलख माझा बाण्
करिल तुझी रे दाणादाण्
मदन-धनूच्या बाणालाही, जयानं चटकन् हरवलं ।...

अशी तशी मी नसे कुणीऽ
मी वनराणी रूपखनीऽ
रसराजांनी, नवीन यौवन, तनमन माझं सजवलं ।....

पार्वतीच्या शंकरानं
गिरिजेच्या गिरीशानं
दुर्गेच्या ग दुर्गेशानं
माझ्यावरी कृपा केली, म्हणून मजला यश आलं ।....

५८७

छंद नसे हा भला, प्रियकरा
छंद नसे हा भला ।।
प्रणयाचा सारीपाट फसवा, झटपट हा उचला ।।
दोन घडीचा डाव ऽ ऽ करील पाडा ऽ व ऽ सोडा याची हाव।
होउनिया निःसंग भजा श्रीरंग
नाही तर, कटेल अपुला गळा ।।....
कशि नाचे छमाछम्, मत्त मयूरी ।। धृ० ।।
दरि दरी झंकारित करि ही मदनधनूची दोरी ।।....
निर्झर कलकल आज घुमवि पखवाज
गंधित हा वनवात करी मुरलिची साथ
वदत महेश्वर, " अशि न पाहिली, नर्तन कुशल किशोरी "

मेघमल्हार

१३-८-१९६७. सं. : राम मराठे

५८८

गुलजार नार ही मधुबाला ।। धृ० ।।
लतिकेला गेंद फुलांचे यौवन ये बहराला
गोड गोड बोलुनी खोडकर ओढ लावि हृदयाला
भ्रू धनुवरती सज्ज करोनी नयनांची शरमाला
चंचल नैना सहज विधिते हृदय कुरंगाला....

५८९

धनसंपदा न लगे मला ती
मी मानितो गुण-संपदेला
ती चंचला कमला कशाला ?
वंदीन मी त्या माधवाला....

५९०

रंग रंग उधळीत ये आजला 'छबेली'
सुजनांच्या अंतरात फुलवित फुलवेली
सुंदर मुख कांतिमान नार ही नवेली
रसिकमना वाटतसे आपली सहेली....

५९१

दुनियेच्या अंधेरनगरिचा न्यायच सारा उलटा
सती घळघळा रडती येथे, मजेत हसती कुलटा
चोर सोडुनि संन्याशाला सुळी चढविते जनता
येथे असली गरूड-भरारी, मान मिळतसे चिलटा....

५९२

धीर धरी धीर धरी जागृत गिरीधारी
तारितसे भाविकांस तोच चक्रधारी ॥ धृ० ॥
अढळ पदी अंबरात बसविले ध्रुवाला
संकटात पीतांबर दिला द्रौपदीला
दिधली वैकुंठपेठ सकल गोकुळाला
ऐसा दातार थोर कुंज-वनविहारी....
होसी की भयकंपित धरसी का शंका ?
वाजतसे गाजतसे तयाचाच डंका—
'जय गोविंद जय मुकुंद जय जय सुखकारी'
धीर धरी धीर धरी जागृत गिरिधारी

स्वरसम्राज्ञी

२-१२-१९७२. सं. : नीलकंठ अभ्यंकर

५९३

टुमदार, कुणाची छान, नव भरज्वान, पुसा आली कुठून ?
स्वरूपाचे तुटती तारे, कडारेकड विजवा पडतिल तुटून ॥
पान खाऊन ओठ करि लाल, अंगावर शाल, झळकती चुडे
गजगती चाले हळू हळू, उरि ग जोबन उमटले हुडे—
वय अटकर बांधा लहान
हरपले पाहून भुक-तहान
कर अर्पण पंचीप्राण-रणी ग जाऊ कटून ।
गगनात चांदणी ठळक, मारिशी झळक, उभि ग अंगणी
किती नटुन थटुन मारिशील छनाछन, नैनाच्या संगिनी
झालो घावाविण घायाळ
झोंबला विखारी व्याळ
जणुं टाहो करि कोयाळ
तूं न कळे घालशी माळ-कोणाला गे उठून ?....

५९४

कशि केलीस माझी दैना । मला तुझ्या बिगर करमेना ।
घडिभरी माझिया मना, चैन पडेना ॥ धृ० ॥
तू राघु तुझी मी मैना । माझं रूप बिलोरी ऐना ।
अंगी इष्काचा आजार, करी बेजार, कमति होई ना ।
तू हकीम होउनि यावे । एकांती औषध द्यावे ।
दे चुंबन साखरपाक, मिठीचा लेप, मजसि साजणा ।
अरे मनमोहना ।

५९५

गुन–सागर गंभीर दयामय
श्री गुरुदेव महान् !
सूर–ताल–लय–तान–गान के
किमयागार सुजान !
अनुशासन–पालनमें मन जो
उनका शैल–समान !
वही भरा है प्रेमभावसें
कोमल फूल–समान ! !

५९६

एकलीच दीप–कळी मी अभागिनी
स्नेहाविण केवि जगू विजन–काननी ?
माझिया न संगतीस या इथे कुणी
प्रेमास्तव तळमळते मी वियोगिनी !
देवा ! मी ओवाळू प्रीतिने कुणा ?
कोणाला सांगावी मूक वेदना ?
काहीही अर्थ नुरे रुक्ष जीवनीं.... !

५९७

रे तुझ्यावाचून काही येथले अडणार नाही ।
रे तुझ्यावाचून दुनिया दीन ही होणार नाही ॥
गर्व तव हा व्यर्थ, मी केले असे, केले तसे
चोंच देई पाखरांना, तोच चारा देतसे
एकही घरटे तुझ्याविण मोडुनी पडणार नाही !....
तानसेनावाचुनी, किंवा सदारंगाविणा
काय मैफल या जगाची रंगली केव्हाच ना ?
कोण तूं ? तुजवीण वीणा बंदही होणार नाहीं !....

चमकला ध्रुवाचा तारा

१५-११-१९६८. संगीत : गोविंदराव अग्नि

५९८

कोपलास कां दया सागरा । का झाला अन्यायी
रडवितोस कां तुझ्या लेकुरा, जगती ठायीं ठायीं
का तव माया ममता सरली
कृपा तुझी का ओसरली ?
म्हणूनच का रे दैव कसाई काळिज तोडुन खाई

५९९

उधळित प्रलयाचा अंगार
तयाला कोण रोखु शकणार !
सुखवायाते सूड भावना
करावयाते रिपु-बल-हनना !
गहन कानना चेतवून मी
होम आज करणार !

६००

" ओम् नमो भगवते वासुदेवाय ते "
मंत्र जपतांचि हा दुरित तम भंगते
जेथ ना हीनता, मलिनता ना जिथें
दिव्य लोकी अशा अढळ पद लाभतें !

●

वसंत शंकर कानेटकर

□

मत्स्यगंधा

१-५-१९६४. सं. : जितेंद्र अभिषेकी

६०१

देवाघरचे ज्ञात कुणाला विचित्र नेमानेम !
कुणी रखडती धुळीत आणिक कुणास लाभे हेम
मी निष्कांचन, निर्धन साधक
वैराग्याचा एक उपासक
हिमालयाचा मी तो यात्रिक
मनांत माझ्या का उपजावे संसाराचें प्रेम ? ॥

६०२

गुंतता हृदय हे कमलदलाच्या पाशी
हा प्रणयगंध परिमळे तुझ्या अंगाशी ॥ धृ० ॥
या इथे जाहला संगम दो सरितांचा
प्राक्तनी आपुल्या योग तिथे प्रीतीचा
अद्वैत आपुले घडता या तीर्थाशी ॥
दुर्दैवे आपण दुरावले या देही
सहवास संपता, डागळले ऋण तेही
स्मर एकच तेऽहा सखये निज हृदयाशी ॥

६०३

साद देती हिमशिखरे शुभ्र पर्वताची
कठिन वाट एकाकी ब्रह्मसाधनेची
कैलासाचा कळस ध्वजा कौपीनाची
अढळ त्या ध्रुवावरती दृष्टि यात्रिकाची
मला नाही उरली आता ओढ प्रपंचाची ॥
स्वप्न रंगले रात्री धुंद प्रेमिकांचे,
वाटते आता होते पतन या मनांचे
मृगजळांत का भागे तृषा तृषार्ताची ॥

६०४

नको विसरू संकेत मीलनाचा।
तृषित आहे मी तुझ्या दर्शनाचा।
दिवस मावळता धाव किनाऱ्याशी
तुझे चिंतन मी करीन मनाशी।

६०५

तव भास अंतरा झाला मनरमणा मोहना
हांसती फुले भंवताली
मधुर ये फळावर लाली
स्मित साम्य तुझ्या अधरीचे मन दिपवती लोचना
तव भास० ॥

वाहत ये झुळझुळ वारा
दरवळला परिमळ सारा
तव हृदयपुष्पगंधाची अनुभविते कल्पना
तव भास० ॥

६०६

गर्द सभोंती रान साजणी तू तर चाफेकळी
काय हरवले सांग शोधिसी या यमुनेच्या जळी ?
ती वनमाला म्हणे, "नृपाळा हे तर माझे घर
पाहत बसते मी तर येथे जललहरी सुंदर
हरिणी माझी तिला आवडे फारच माझा गळा
मैना माझी गोड बोलते तिजला माझा लळा"
त्यावर राजा काय म्हणाला आहे ठाऊक? राजा म्हणाला—
"रात्रीची वनदेवि पाहुनी भुलतिल रमणी तुला
तू वनराणी दिसे न भुवनी तुझिया रूपा तुला
तव अधरावर मंजुळ गाणीं ठसली कसली तरी ?
तव नयनी या प्रेमदेवता पसरे गालावरी
भुलले तुजला हृदय साजणी ये चल माझ्या घरी!"

६०७

अर्थशून्य भासे मज हा कलह जीवनाचा
धर्म, न्याय, नीती सारा खेळ कल्पनेचा ॥
ध्यास एक हृदयीं धरुनी स्वप्न रंगवावे
वीज त्यावरी पडुनी शिल्प कोसळावे
सर्वनाश एकच दिसतो नियम हा जगाचा ॥
दैव ज्यास लाभे त्याला लाभ वैभवाचा
दैवकोप येतां भाळीं सर्वनाश त्याचा
वाहणें प्रवाहावरती धर्म एक याचा ।

मीरा मधुरा

६-५-१९६८. सं. : जितेंद्र अभिषेकी

६०८

अशी सखी सहचरी प्रणयिनी । शिवसुंदर मोहिनी
वरिन मी तीच जन्मजोगिणी
वीज कडाडे नयनी एका
दिठित दुसऱ्या शरदचंद्रिका
सूर जिचे मज जाळित जाती आणि फुले कमलिनी ॥
बिल्वपत्र राउळात
रातराणि काळजात
गीत मदिर पर भाव मधुरतर, अशी दिव्य योगिनी ॥

६०९

चंद्र हवा घनविहिन मला
शाम घनांकित होता तो शूल
व्यथेचा गगनास ॥ धृ० ॥
विमल तव देई सहवास
जीवनात कल्पकता बहरण्यास

६१०

स्वप्नात पाहिले जे ते राहु देत स्वप्नीं
ते सत्य सप्तरंगी मी ऐकिले सुरांनी
मी पाहिले दिठिने लावण्य एक दैवी
त्या शामसुंदराला जी धुंद करिल देवी
परि आस या मनाची हा एक ध्यास देवा
माझे मला मिळावे माझे मला मिळावे
लावण्य हेच दैवी माझे मला मिळावे
स्वप्नात पाहिले जे सत्यात मूर्त व्हावे

६११

आनंद सुधा बरसे, झाली धुंद अमृतघन बरसात
चरणी पावन फुले स्वर्ग या विजनात
रसमय मंजुळ गीत मानस भरे
कमलदली जशी पुनव रात....

●

पुरुषोत्तम दारव्हेकर

□

घनशाम नयनी आला

१-१०-१९६८. सं. : यशवंत देव

६१२

सुखवितो मधुमास हा
मज दावितो नव आस हा ॥ धृ० ॥
दाह होता विफलतेचा
गूढ माझ्या अंतरी
यामिनीच्या तम विनाशा
लाभते सौदामिनी
काय दैव विलास हा ॥

६१३

ही कोण कनकांगी कोण ललना
सौंदर्याचे हे आवाहन चित्राची प्रेरणा ।। धृ० ।।
भ्रमर मनाचा स्मृतिसुमनी रत
मानसमूर्ती करी चित्रांकित
शांत कमलनयना
ही कोण कनकांगी ।।

कट्यार काळजात घुसली

२४-१२-१९६७. सं. : जितेंद्र अभिषेकी

६१४

तेजोनिधि लोहगोल भास्कर हे गगनराज
दिव्य तुझ्या तेजाने झगमगले भुवन आज
हे दिनमणि व्योमराज भास्कर हे गगनराज ।। धृ० ।।
कोटि कोटि किरण तुझे अनलशरां उधळीती
अमृतकण परि होउन अणुरेणू उजळीती
तेजातच जनन मरण तेजातच नविन साज
हे दिनमणि व्योमराज ।।
ज्योतिर्मय मूर्ति तुझी ग्रहमंडळ दिव्य सभा
दाहक परि संजीवक तरुणारुण किरणप्रभा
देइ प्रभो नवप्रकाश होवो जीवनविकास
वसुधेयी राख लाज हे दिनमणि व्योमराज ।।

६१५

या भवनातिल गीत पुराणे, या भवनातिल
मवाळ, हळवे सूर, जाऊ द्या आज येथुनी दूर ।। धृ० ।।
भावभक्तिची भावुक गाथा, पराभूत हो नमविल माथा
नवे गीत अन् नवे तराणे, हवा नवा तो नूर ।।

६१६

घेई छंद मकरंद प्रिय हा मिलिंद
मधुसेवनानंद स्वच्छंद धुंद ॥ धृ० ॥
मिटतां कमलदल होई बंदी भृंग
तरि सोडिना ध्यास, गुंजनांत दंग ॥
बिसतंतु मृदु होति जणुं वज्रबंध
स्वरब्रम्ह आनंद । स्वर हो सुगंध ॥
घेई छंद मकरंद–प्रिय हा मिलिंद
मधुसेवनानंद स्वच्छंद धुंद ॥

६१७

(राग : मिश्र बिलावल, धुमाळी)

दिन गेले भजनाविण सारे ॥ धृ० ॥
बालपणा रमण्यात गमविला
यौवनात धन लौकिक प्यारे ॥
मोहापायी मूळ हरपले अजुनी शमेना तृष्णा कां रे ॥
म्हणे कबीर, साधुजन ऐका भक्त प्रभूचे तरले सारे ॥

६१८

हे नंदलाल
मुरलीधर श्याम ॥ धृ० ॥
तूच गुरु, तू एकच माता
संगीताचा तूं उद्गाता
तारक तव शुभनाम ॥
तूच स्वरेश्वर
तू लयभास्कर
कलासाधका तूच विधाता
प्रतिभेचे सुखधाम ॥

६१९

सुरत पियाकी छिन विसराये ।
हर हरदम उनकी याद आये ॥ धृ० ॥
नैनन और न कोड समाये
तरपत हूं बिलखत रेन निभाये
आखियाँ नीर असुबन झर लाये ॥
साजन बिन मोहे कछुना सुहाये
इस बिगरो को कौन बनाये
हसनरंग असु जी बहलाये ॥

●

विष्णु वामन शिरवाडकर

□

ययाती देवयानी
२०-८-१९६६. सं. : जितेंद्र अभिषेकी

६२०

यतिमन मम मानित त्या
एकल्या नृपाला
आदि अंत ज्यास नसे त्या सनातनाला ॥
गगनधरा ज्या निवास
बंधनभय नाहिं त्यास
समिर करिल काय नमन सधन सागराला ॥

६२१

मी मानापमाना
नच मानतो
ना मना तो मोह आता
गौरव निंदा समान त्याला
ज्यास सदाशिव त्राता ॥

६२२

प्रेम वरदान
स्मर सदा
अरे भवा हाचि भगवान ॥
स्नेह सुगंधित करि संसारा
दाहि गरल वैर अभिमान

६२३

सर्वात्मका सर्वेश्वरा
गंगाधरा शिवसुंदरा ।
जे जे जगी जगते तया
माझे म्हणा करुणाकरा ॥
आदित्य या तिमिरात व्हा
ऋग्वेद या हृदयात व्हा
सुजनत्व द्या द्या आर्यता
अनुदारता दुरितां हरा ॥

६२४

तम निशेचा सरला सरला
अरुणकमल प्राचीवर फुलले
प्रकाश परिमल गगनी भरला
पावन मंगल जीवन झाले
शिवदयेचा दीप या भवि दिसला

●

बाळ कोल्हटकर

□

दुरिताचे तिमिर जावो

३१-३-१९५७. सं. : भालचंद्र पेंढारकर

६२५

आई तुझी आठवण येते
सुखद स्मृतींच्या कल्लोळांनी काळिज कालवतें ॥ धृ० ॥
वात्सल्याचा कुठें उमाळा, तव हातांचा नसे जिव्हाळा
हृदयाचें मम होऊन पाणी, नयनीं दाटून येते ॥
तुजविण आई जगीं एकटा, पोरकाच मज म्हणति करंटा
व्यथा मनींची कुणास सांगूं, काळीज तिळतिळ तुटतें ॥
हांक मारतों आई आई, चुके लेकरूं सुन्या दिशाही
तव बाळाची हांक माउली, का नच कानीं येते ॥
सुकल्या नयनीं नुरले पाणी, सुकल्या कंठीं उमटे वाणी
मुकें पाखरूं पहा मनाचें, जागीं तडफड करतें ॥
नको जीव हा नकोच जगणें, आईवांचुन जीवन मरणें
एकदांच मज घेई जवळीं, पुसुनी लोचनें माते ॥

६२६

तूं जपून टाक पाऊल जरा । जीवनातल्या मुशाफिरा ।। धृ० ।।

हवें तुला तें नच तुजपाशीं । मिळे न तें का व्यर्थ धुंडिशी
गांठ अखेरिस यमाबरोबर । भुलूं नको हा मंत्र बरा ।।

पापपुण्य जें करशिल जगतीं । चित्रगुप्त मागेल पावतीं ।
पापाइतुकें माप ओतुनी । जे केलें तें तसें भरा ।।

जीवन सुखदुःखाची जाळी । त्यांत लटकले मानव कोळी
एकाने दुसऱ्यास गिळावें । हाच जगाचा न्याय खरा ।।

अथांग सागर अवतीं भवतीं । सौख्य शोक दो तीरावरती
तुला हवें जें तया दिशेनें । उचल टाक पाऊल जरा ।।

चौऱ्यांशींच्या पडण्या गांठी । बालक होतिस जरठ शेवटीं
तारुण्याच्या उन्मादानें । विसरतोस का तुझी जरा ।।

हवास तोंवर तुला जवळतील । गरज संपतां दूर लोटतिल
ओळखून ही रीत जगाची । रहा जवळ लांबून जरा ।।

दानव जगा मानव झाला । देवाचाही दगड बनवला
कोण कोठला तूं तर पामर । चुकून तुझा करतील चुरा ।।

निरोप जेव्हां येईल वरचा । तेव्हा होशिल सर्वांघरचा
तोंवर तूं या रिपु जगाचा । चुकवुनि मुख दे तोंड जरा ।।

मृगजळ सगळें तुझिया पुढतां । तहानेला तूं मागुती ।
पाण्यांतच तू पाण्यावांचून । व्याकुळ रे होशील पुरा ।।

देव दीनाघरी धावला

६२७

ऋणानुबंधाच्या जिथून पडल्या गांठी ।
भेटीत रुष्टता मोठी ॥
त्या कातरवेळा थरथरती कधीं अधरीं ।
त्या तिन्हीसांजा त्या आठवणी त्या प्रहरी ॥
कितिदां आलों—
गेलों—
जमलों—
रुसण्यावांचुनि परस्परांच्या कधीं न घडल्या गोष्टी ।
भेटीत रुष्टता मोठी ॥
कधीं तिनें मनोरम रुसणें । रुसण्यांत उगीच ते हंसणें ॥
म्हणून तें मनोहर रुसणें । हसणे रुसणें–रुसणें हसणें ॥
हंसण्यावरती रुसण्यासाठी । जन्मजन्मींच्या गांठी ॥
भेटीत रुष्टता मोठी ॥
कधी जवळ सुखाने बसलों ।
दुःखांत सुखाला हंसलों। कधीं गहिंवरलों—
कधीं धुसफुसलों–सागरतीरीं आठवणींनीं—
वाळूंत मारल्या रेघा । जन्मासाठीं जन्म जन्मलों ।
जन्मांत जन्मली न गट्टी । भेटींत रुष्टता मोठी ॥

वाहतो ही दुर्वांची जुडी

६२८

निघालें आज तिकडच्या घरीं !
एकदांच मज कुशींत घेई
पुसुनि लोचनें आई,
तुझी लाडकी लेक आपुले
घरकुल सोडुनि जाई !
तव मायेचा स्पर्श मागते अनंत जन्मांतरीं ॥ १ ॥ निघालें आज०

पडतें पाया तुमच्या बाबा
काय मागणें मागूं
तुम्हीच मज आधार केवढा
कसे कुणाला सांगू !
या छत्राच्या छायेखालुन सात पावली करी ॥ २ ॥

येते भाऊ विसर आजवर
जें कांहीं बोललें,
नव्हती आई तरिही थोडी
रागावुन वागलें !
थकलें अपुले बाबा आतां एकच चिंता उरीं ॥ ३ ॥

●

चिं. य. मराठे

□

होनाजी बाळा

२२-४-१९५४. सं. : हेमंत केदार

६२९

श्रीरंगा कमलाकांता हरी पदरातें सोड ॥ धृ० ॥
आम्ही वृजवासी नारी । जात असों कीं बाजारीं ।
अहो कान्हा मुरारी । अडवितां कां कंदारीं ।
मथुरेच्या बाजारीं । पाहूं मजा हो गिरिधारी ।
विकूनी नवनीत दधी गोड । श्रीरंगा ॥
ऐका लवलाही गृहीं गांजिती सासुबाई ।
परतुनिया पाही । येऊं आम्ही ईश्वर ग्वाही ।
यान देऊन कांहीं । मन जाऊ आपले ठायीं ।
पतीभयानें देहरोड । श्रीरंगा ॥
विनवुनी कृष्णासी । शरणागत आल्या दासी ।
आणल्या गोपी महालासी । होनाजी रायासी ।
मती आगळी कविरायाची । धोंडी सदाशिव जो । श्रीरंगा ॥

●

गोपाळ कृष्ण भोबे

□

धन्य ते गायनी कळा

१६-१२-१९६८. सं. : भीमसेन जोशी

६३०

हे करुणाकरा, ईश्वरा । कृपादान मज देई ।
तुजविण कोण निवारी संकट । दृढता ही तव पायी ॥ धृ० ॥
तूही अनादि अनंत । तूही दुस्तर भवनिधि तारक
तानसेन प्रभु तुम्ही उद्धरा ॥

६३१

दान करी रे गुरूधन पावन ।
श्रेयभाग जाण हा कुठुनि तुजसीं लाभला ।। धृ० ।।
देत हात तोच घेत । सांगतसे तानसेन
जात न शिव विलयाला ।।

६३२

चिरंजीव राहो जगी नाम रामा
जोवरि रविशशि पाव सुखरामा ।। धृ० ।।
नाद–सिद्धि सकळ वरदान देवो
अचल राहो तुझा स्नेह अभि रामा ।।

●

योगिनी जोगळेकर

□

रंगात रंगला श्रीरंग

४–१–१९७०. सं. : राम मराठे

६३३

मधुर स्वर लहरी या रुचिरा ।
धुंद रंगते जीवन धारा ।। धृ० ।।
मध्यम पंचम षड्ज गुंफता
रागरागिणी गुंजत येता
जिवाशिवाच्या जुळती तारा ।।

६३४

दे सागरा नीलांबरा
रत्नाकरा सुखकारा ।। धृ० ।।
तूच रूद्र तूच भद्र
शिवतांडव तूच आद्य
हे लयभास्करा गंभिरा ।।

●

रणजित देसाई

□

हे बंध रेशमाचे

६-५-१९६८. सं. : जितेंद्र अभिषेकी

६३५

छेडियल्या तारा । ते गीत येइना जुळून
फुलते ना फूल तोच । जाय पाकळी गळून ॥ धृ० ॥
आकारून येत काही । विरते निमिषांत तेहि
स्वप्न चित्र पुसुनी जाय । रंग रंग ओघळून ॥
क्षितिजाच्या पार दूर । मृगजळास येइ पूर
लसलसते अंकुर हे । येथ चालले जळून ॥

६३६

आज सुगंध आला लहरत
येइ उपवनि माधवी
मी तेवि धुंद ।
मधुमासातील सूर नवे तैसा
हा वाटे आनंद माझा

६३७

विकल मन आज झुरत असहाय
नाहि मज चैन क्षण क्षण झुरति नयन
कोणा सांगू ?
ही चांदरात नीज नच त्यात
विरह सखि मी कुठवर साहू ?

६३८

का धरिला परदेश ?
सजणा का धरला परदेश ?
श्रावण वैरी बरसे झिरमिर, चैन पडेना जीवा क्षणभर
राहू कोठे ? राहू कैसी ? घेऊ जोगिण वेष ?
रंग न उरला गाली ओठी, भरती आसू काजळ काठी
शृंगाराचा साज उतरला मुक्त विखुरले केश !

६३९

काटा रुते कुणाला
आक्रंदतात कोणी
मज फूलही रुतावे
हा दैवयोग आहे ।
सांगू कशी कुणाला
कळ आतल्या जिवाची
चिरदाह वेदनेचा
मज शाप हाच आहे ।
काही करू पाहतो
रुजतो अनर्थ तेथे
माझे अबोलणेही
विपरीत होत आहे ।
हा स्नेह वंचिता की
काहीच आकळेना
आयुष्य ओघळोनी
मी रिक्त हस्त आहे ।

६४०

पंथ, जात, धर्म किंवा
नातेहि ज्या न ठावे
ते जाणतात एक
प्रेमास प्रेम द्यावे ।
हृदयात जागणाऱ्या
अतिगूढ संभ्रमाचे
तुटतील ना कधीही
हे बंध रेशमाचे ।
विसरुनी जाय जेव्हा
माणूस माणसाला
जाळीत ये जगाला
विक्राळ एक ज्वाला
पुसतात डाग तेही
धर्मांध आक्रमाचे
सुटतील ना कधीही
हे बंध रेशमाचे ।
हे बंध रेशमाचे
ठेवीं जपून जीवा
धागा अतूट हाची
प्राणात गुंतवावा
बळ हेच दुर्बळांना
देतो पराक्रमाचे
तुटतील ना कधीहि
हे बंध रेशमाचे ।

६४१

संगीत रस सुरस मम जीवनाधार
सूर, ताल, लय, धून
नटला विविध रंगी स्वररूप ओंकार !
आनंद घन असा बरसे नभातून
हा वेद श्रुतिसमान सुखसार !
संगीत रस सुरस मम जीवनाधार !

६४२

दैव किती अविचारी !
ऊधो ! जीवनगति ही न्यारी ॥ धृ० ॥
शुभ्र वर्ण बगळ्यास दिला तू
कोकिळ तनु अंधारी
कृष्ण लोचन सुंदर हरिणे
वनि वनि भ्रमति बिचारी ! ॥
मूर्ख भोगितो राजवैभवा
पंडित फिरत भिकारी
सूरदास विनवितो प्रभूला
क्षण क्षण हो जडभारी ॥

●

अशोक जी. परांजपे

□

गोरा कुंभार (१९७८)

६४३

केशवाचे भेटी लागलेसे पिसे
विसरलो कैसे देहभान ॥
झाली झडपणी संचरले मनी
आदिरूप रूप गे माई ॥
ना लिंपेची कर्मि ना लिंपेची धर्मी
ना लिंपे जडधर्मी मुक्त पाप
म्हणे गोराकुंभार सहजी त्रिभुवन
सुखरूप अद्वैत झाले बापा

६४४

अवघे गरजे पंढरपूर
चालला नामाचा गजर ॥
टाळघोष कानी येती
ध्यानी विठ्ठलाची मूर्ति
पांडुरंगी नाहले चंद्रभागा नीर ॥
इडापिडा टळुनि जाती
देहाला या लाभे मुक्ति
नामरंगी रंगले हो
संताचे माहेर ॥
देव दिसे ठाई ठाई
भक्तलीन भक्तापाई
सुखालागी आला या हो
आनंदाचा पूर ॥

६४५

निर्गुणाचा संग धरिला जो आवडी
तेणे केले देशोधडी आपणियाशी ॥
अनेकत्व नेले एकले सांडिले निरंजनी

६४६

एकत्व पाहता अवघे लटिके
जे पाहे तितुके मायबापा ॥
म्हणे गोराकुंभार सखया पांडुरंगा
तुम्हा आम्हा ठावा कैसे काय ॥

६४७

ब्रह्ममूर्ति मूर्तिमंत येईल माहेरा
होईल सोहळा आनंदाचा ॥
गाव नाही उरला ठाव नाही उरला
निर्गुणी नांदला देह सारा

६४८

पाहू द्या रे मज विठोबाचे मुख
लागलीसे भूक डोळा माझ्या ॥
कस्तुरी कुंकुम भरोनिया ताटी
अंगवी बरवी उटी गोपालाच्या
जाई जुई पुष्पे गुंफुनिया माळा
घालू घननीळा आवडिने ॥
नामा म्हणे विठो पंढरिच्या राया
डोळीया पारण-होत असे ॥

६४९

पूर्वदिशा उजळली उषःकाल आला
उठाउठा राउळी । राजसा भक्तवृंद जमला ।।
पक्षी कूजन करिती माधवा
चालले भाविक स्नानाला ।। राजसा ।।
गोधन सारे दूर चालले रामप्रहर झाला
उठा उठा राऊळी राजसा भक्तवृंद जमला ।।
उघडा डोळे अहो श्रीपती जाहली शुभदायी वेळा ।। राजसा ।।

□ □

पदांची सूची

[पदापुढे दिलेले आकडे हे पृष्ठाचे आकडे नसून प्रत्येक पदाचा तो क्रमांक आहे.]

पद	क्रमांक	नाटक
अखिल स्त्री	४९५	विधिलिखित
अगा वैकुंठिच्या	४८८	कान्होपात्रा
अचला विचला	२६२	स्वयंवर
अजि टाकू गडे	२२७	मानापमान
अजि पुरवा	३१३	मेनका
अजि राधा	२५५	स्वयंवर
अजि शेवटचा	८	शाकुंतल
अजुनि खुळा	९२	शारदा
अति आनंद	२६४	स्वयंवर
अधनाहि शोभना	५३५	अलंकार
अधिर मन	४७०	युगांतर
अणुभरि जीव	१८१	स्वयंसेवक
अनृतचि गोपाला	२५१	स्वयंसेवक
अरसिक किती	२५	सौभद्र
अर्थशून्य भासे	६०७	मत्स्यगंधा
अवघे गरजे	६४४	गोराकुंभार
अवघाचि संसार	४८१	कान्होपात्रा
अवधि न भाग्य	४२२	नंदकुमार
अविरत जगति	१५९	संन्याशाचा संसार
अशी नटे ही	४८३	कान्होपात्रा
अशी ही सगुण खनी	११६	वीरतनय
असताना यति संनिध	३४	सौभद्र
असाचि दिसला	२७९	सावित्री
असार पसारा	४३७	मीराबाई

पद	क्रमांक	नाटक
अष्टमीचा चंद्र शोभे	१३६	मूकनायक
असे पति देवचि	३६२	एकच प्याला
अहंकार माझा	२९५	विद्याहरण
अंकित पदांबुजाची	११२	वीरतनय
अंग अंग तव	५७९	मदनाची मंजिरी
अंत न लागे	४५१	कृष्णार्जुन युद्ध
अंतरिच्या खुणा	५३०	आशीर्वाद
अंतरिल तुज अंबिका	५७८	मदनाची मंजिरी
आई गे प्रशांत	४३१	सिंहाचा छावा
आई तुझी	६२५	दुरिताचे तिमिर जावो
आज सुगंध आला	६३६	हे बंध रेशमाचे
आण तव गडे	३२२	उग्रमंगल
आतां राग देई	३००	विद्याहरण
आधार संसारि	४५६	श्री
आनंद सुधा	६११	मीराबाई
आनंदाचा कंद	२०९	तुकाराम
आनंदे नटती	५६	मृच्छकटिक
आनंदे विश्व	४२६	सत्याग्रही
आपदा राज्य पदा	८४४	रणदुंदुभी
आला तो मज	२८७	विद्याहरण
आलि कालिया	१२७	मूकनायक
आशा दासे	४५९	श्री
इथेच थारा	३०९	मेनका
इंद्र करी खरी	४५	इंद्रसभा
उगवला चंद्र पुनवेचा	५२२	पाणिग्रहण
उगिच का कांता	१३०	मूकनायक
उजळित जग	५५३	सुवर्णतुला
उदित नवतारा	४६४	सजन
उधळित प्रलयाचा	५९९	चमकला ध्रुवाचा तारा
ऋणानुबंधाच्या	६२७	देव दीनाघरी धावला
ऋतुराज आज	५८१	मदनाची मंजिरी
एकत्व पाहतां	६४६	गोराकुंभार

पद	क्रमांक	नाटक
एकला नयनाला	२४३	स्वयंवर
एकलीच दीपकळी	५९६	स्वरसम्राज्ञी
एकलेपणाची आग	५२७	आंधळ्याची शाळा
ऐसा महिमा प्रेमाचा	३७०	प्रेमसंन्यास
ॐ नमो भगवते	४२९	सत्याग्रही
ओम् नमो भववते	६००	चमकला ध्रुवाचा तारा
कच सखा यमगृहाला	३०६	विद्याहरण
कटु योजना	५०४	अमृतसिद्धी
कठिण कठिण कठिण	३३५	भावबंधन
कठिण कठिण जीवमान	४५८	श्री
कधि करिती लग्न	९८	शारदा
कमला जनांचे	१५०	हाच मुलाचा बाप
कर हा करी	८०	संशयकल्लोळ
करा करुणामया	३३२	पुण्यप्रभाव
करि विचलित	१६८	संन्याशाचा संसार
करीन यदुमनी	२५२	स्वयंवर
कवणे तुज गांजियले	४२	रामराज्य वियोग
कळिता सुता	१४९	हाच मुलाचा बाप
कशी केलीस	५९४	स्वरसम्राज्ञी
कशि या त्यजू पदाला	३५७	एकच प्याला
कंपित अति शंकित	१५१	हाच मुलगा बाप
काटा रुते	६३९	हे बंध रेशमाचे
का धरिला	६३८	हे बंध रेशमाचे
काय कळा ही	५०	मृच्छकटिक
काय पुरुष चळले	९३	शारदा
काय वधिन	६५	मृच्छकटिक
काय मला भूल	६	शाकुंतल
काया नमविली	४१५	वरवंचना
कांता मजसि	२४६	स्वयंवर
कांता वंचिता	५१२	अमृतसिद्धी
कांते फार तुला	२०	सौभद्र
कां घातुक रुसवा	४९९	विधिलिखित

पद	क्रमांक	नाटक
का ग जागे	१६६	संन्याशाचा संसार
का रे ऐसी	५४४	कोणे एके काळी
करि विचलित	१६८	संन्याशाचा संसार
किती अधम	३९७	नेकजात मराठा
किती कोमल	११४	वीरतनय
किती पांडुरंगा	५२३	प्रीतिसंगम
किती मधुर	२	शाकुंतल
किती सांगू तुला	२६	सौभद्र
किती सुखकर	४७१	युगांतर
कुटिल हेतु	८६	संशय कल्लोळ
कुठे गुंतला	४२८	सत्याग्रही
कुसुमा विधि	४१७	नंदकुमार
कृतांत कां न	४०२	नेकजात मराठा
कृष्ण माझी माता	५२५	प्रीतिसंगम
कैवल्याचे भेटी	६४३	गोरा कुंभार
कोकिळा रमवी	४८९	विधिलिखित
कोण असशि तू	५७८	मंदारमाला
कोण तुजसम	२२	सौभद्र
कोपलास का	५९९	चमकला ध्रुवाचा तारा
खर विषाचा	३७९	शहाशिवाजी
खरा तो प्रेमा	२१८	मानापमान
गगनमणि सूर्य	५५९	सुवर्ण तुला
गाणिसि काय	३५४	एकच प्याला
गमते सदा मजला	५०५	अमृतसिद्धी
गमली मना	२७४	द्रौपदी
गर्दसभोती रान	६०७	मत्स्यगंधा
गाढ झोप घेशी	४४८	कृष्णार्जुन युद्ध
गातो नाचतो	५६२	देहू रोड
गांजिसि वाया	५०१	अमृतसिद्धी
गुंतता हृदय हे	६०३	मत्स्यगंधा
गुण गंभीरा	३४६	एकच प्याला
गुण सागर गंभीर	५९५	स्वरसम्राज्ञी

पद	क्रमांक	नाटक
गुन्हेगारी धन्याची	४४	दामाजी
गुरु सुरस	२५९	स्वयंवर
गुलजार नार	५८८	मेघमल्हार
गुलामी हृदयगामी	१७६	स्वयंसेवक
गेले किंकर करि	१२९	मूकनायक
गोजिऱ्या कळ्या	४३२	सौभाग्यलक्ष्मी
घालि विधि कसा	११९	प्रेमशोधन
घास घे रे	३४७	एकच प्याला
घुमत ध्वनि का	३९३	शिका कट्यार
घेई छंद मकरंद	६१६	कट्यार काळजात घुसली
घेई मम वचन	१०९	शारदा
घेई विहंगसम	४७२	युगांतर
घेऊनि ये पंखा	१०५	शारदा
घ्या मुकुंद मुरारि	२१०	तुकाराम
चकोरा मीच	५१६	लग्नाची बेडी
चतुर नार	४३	इंद्रसभा
चतुरा चातुरी	३३०	राजसंन्यास
चतुरे बोल ना	४३०	सिंहाचा छावा
चपलासि मंजुळ	१४८	कुंजविहारी
चपला संगे	५८	मृच्छकटिक
चंद्र हवा	६०९	मीरामधुरा
चंद्रिका ही	२१५	मानापमान
चाले वसंत	३२३	उग्रमंगल
चांद माझा	५४७	देवमाणूस
चिरंजीव राहो	६३२	धन्य ते गायनी कळा
छळिती या	३४२	एकच प्याला
छळी जोवा	५४६	देवमाणूस
छेडियल्या तारा	६३५	हे बंध रेशमाचे
छंद तुझा	५४०	एक होता म्हातारा
छंद नसे	५८८	जयजय गौरीशंकर
जठरानल शमवाया	९५	शारदा
जन असंभवा	१२१	प्रेमशोधन

पद	क्रमांक	नाटक
जनमानस मंदिरात	४६८	युगांतर
जन सारे	५५	मृच्छकटिक
जननी चला	२९४	विद्याहरण
जन्मा यावे	३८१	शहाशिवाजी
जय गंगे	५६६	पंडितराज जगन्नाथ
जय शंकरा	५६७	मंदार माला
जयोऽस्तुते	५६८	मंदार माला
जरठ बाला योग	३३६	भावबंधन
जलधर घनतर	१३१	मूकनायक
जलधर संगे	५९	मृच्छकटिक
जगाचे बंध	५१४	उद्याचा संसार
जगि आभास हा	१५७	जागती ज्योत
जगि वंचिता	२०२	सोन्याचा कळस
जगी हतभागा	३५८	एकच प्याला
जगी हा खास	४४५	रणदुंदुभि
जाई परतोनी बाळा	७	शाकुंतल
जागृत ठेवा ही लग्नाची	९७	शारदा
जाण जरी शत्रूला	२८८	विद्याहरण
जाणे आई	१७३	लयाचा लय
जा, भव न मम	२५०	स्वयंवर
जा हरिला झणी	४५०	कृष्णार्जुन युद्ध
जीव बावरा	१३९	वधू परीक्षा
जीव हा तोषला	१४१	वधू परीक्षा
जे जे मी मागुते	३१८	महानंदा
जेथ मित्रा	६२	मृच्छकटिक
जेथे जातो तेथे	१७७	स्वयंसेवक
जो का सजला	१९४	तुरुंगाच्या दारात
जो या नगरा	६७	मृच्छकटिक
जो लोककल्याण	१०८	शारदा
जोहार मायबाप	४७८	कान्होपात्रा
झणि दे कर या	३४९	एकच प्याला
टुमदार कुणाची	५९३	स्वरसम्राज्ञी

पद	क्रमांक	नाटक
ठरला जणू मत्सर	२७२	द्रौपदी
डोलत जीव	२९१	विद्याहरण
तम निशेचा सरला	६२४	ययाती देवयानी
तमांध झाला	४६२	सज्जन
तरुण कुलीन गोरा	९९	शारदा
तव काय हा पाश	३९९	नेकजात मराठा
तव भास अंतरा	६०५	मत्स्यगंधा
तळमळिला चळवळ	२७७	द्रौपदी
तस्करा हाती	२१	सौभद्र
तात करी दुहिता	३८५	आशा निराशा
तारया दीन	४९०	विधिलिखित
तारावया जन	४२१	नंदकुमार
तारिणी नव वस	४०६	पट-वर्धन
तारिल हा तुज	५७५	मंदार माला
तारे नही ये तो	५७०	मंदार माला
तिमिरपटल भार	४१९	नंदकुमार
ती परम विमल	३७४	आत्मतेज
ती पाहताच बाला	५१५	लग्नाची बेडी
तुजला वंचियले	५५७	सुवर्णतुला
तुजविण गमे वृथा	१३४	मूकनायक
तुझी अन्यथा ती	११३	वीरतनय
तुझे पालनेवाला	१८६	सत्तेचे गुलाम
तुझ्या वरदाना	२००	सोन्याचा कळस
तुझ्याविना भावना	३९२	शिक्का कट्यार
तुम बिन मेरी कौन	५०२	अमृतसिद्धी
तुम्हा तो शंकर सुखकर	१०	सौभद्र
तुला गणिल पति	१७२	लयाचा लय
तू का वदसि मला	३०३	विद्याहरण
तूचि दिव्यांगना	५००	अमृतसिद्धी
तू जपून पाऊल	६२६	दुरिताचे तिमिर जावो
तू बोलल्याविना मी	१५८	जागती ज्योत
तू माझी अन मी तुझा	५२६	आंधळ्याची शाळा

पद	क्रमांक	नाटक
तेचि पुरुष दैवाचे	६१	मृच्छकटिक
तेजा नभी ज्या	२९६	विद्याहरण
तेजोनिधि लोहगोल	६१४	कट्यार काळजात घुसली
त्यजि भक्तासाठी लाज	१४६	कुंजविहारी
त्यजि भक्तासाठी लाज	२००	तुकाराम
त्यागिला थारा नाही	१८२	सत्तेचे गुलाम
त्या तरुणा तांबूल	७४	शापसंभ्रम
त्या मदनमनोरमा रुपी	५४	मृच्छकटिक
त्राता प्रभु सकलांचा	४३५	मीराबाई
त्वरा करा नाथा	२६३	स्वयंवर
थाट समरीचा	२६५	द्रौपदी
दया छाया घे	३५१	एकच प्याला
दहति बहुमना	३४३	एकच प्याला
दहन खर या	४२५	नंदकुमार
दान करी रे	६३१	धन्य ते गायनी कळा
दासी ऐसे मानुनिया	४९	मृच्छकटिक
दावि पंथा अनुसरे	१२२	प्रेमशोधन
दिन गेले भजनाविण	६१७	कट्यार काळजात घुसली
दिलरुबा मधुर	५४८	देवमाणूस
दिलरुबा ह्या या	३८६	आशा निराशा
दिव्यदेश कार्या	४९८	विधिलिखित
दिव्य स्वातंत्र्य रवि	४४७	रणदुंदुभि
दिसत न कशी	२९७	विद्याहरण
दिसे वसे कमला	१९५	तुरुंगाच्या दारात
दीन पतित	४८७	कान्होपात्रा
दुनियेच्या अंधेर	५९१	मेघमल्हार
दूति नसे ही	२३८	मानापमान
दे मज देव	५४३	कोणे एके काळी
देवता कामुकता	३७६	शहाशिवाजी
देवा तुज नाही	१८०	स्वयंसेवक
देवाघरचे ज्ञात कुणाला	६०१	मत्स्यगंधा
देवा धरिले चरण	४८५	कान्होपात्रा

पद	क्रमांक	नाटक
दे सागरा	६३४	रंगात रंगला
देह देवाचे मंदिर	५२४	प्रीतिसंगम
दे हाता या	२१९	मानापमान
देहा विसरलें नच	३१४	मेनका
दैव किती अविचारी	६४२	हे बंध रेशमाचे
दैव देत नवा	४५४	श्री
धनसंपदा न	५८९	मेघमल्हार
धन राशि दिसता	२२२	मानापमान
धनी मी पति	२३३	मानापमान
धन्य आनंद दिन	८१	संशयकल्लोळ
धन्य तूचि कांता	५०६	अमृतसिद्धि
धरि धवल यशाची	४९२	विधिलिखित
धर्ममय ही काया	२६६	द्रौपदी
धवल लौकिका	५०९	अमृतसिद्धी
धाव घाली विठू	४७९	कान्होपात्रा
धावत येई सख्या	५०७	अमृतसिद्धी
धिक्कार मन	२२४	मानापमान
धीर धरी भामिनी	५६२	सुवर्णतुला
धीर धीर धीर धरी	५९२	मेघमल्हार
धूलीयता पदि	१६५	संन्याशाचा संसार
नको विसरू संकेत	६०४	मत्स्यगंधा
नच कधी रस	२१९	स्वयवर
नच पार नाद	४११	तुलसीदास
नच मानसा	४२३	नंदकुमार
नच लघुता	४६३	सज्जन
नच सुंदरि	३२	सौभद्र
नटजन वेष खचित	३१६	महानंदा
नमन नटवरा	२११	मानापमान
नयन तुझे जादूगार	५६५	पंडितराज जगन्नाथ
नयनी ती ही	२६८	द्रौपदी
नयनी ती ही बहु प्रेमळा	२८६	सावित्री
नयने लाजवित	२१७	मानापमान

पद	क्रमांक	नाटक
न रणभूमि	२७१	द्रौपदी
नरवर कृष्णासमान	२४८	स्वयंवर
नंदन वनदेवीने	६८	शापसंभ्रम
नंदनवन फुलले	४९४	विधिलिखित
नाचत ना गगनात	३२६	पुण्यप्रभाव
नाचत रसा	१८३	आशा निराशा
नाच हृदया	५४१	एक होता म्हातारा
नाट्यगान निपुण	८४	संशयकल्लोळ
ना तुलना तव वचन	४०१	नेकजात मराठा
नाथ हा माझा	२४०	स्वयंवर
नारायण नारायण नाम	५६१	सुवर्णतुला
नारायण रमा रमणा	५८५	जयजय गौरी शंकर
नाहि झाले षण्मास	१२	सौभद्र
नाहि दयिता मी	१०८	स्वयंसेवक
नाहि मी बोलत	२२५	मानापमान
निर्गुणाचा संग	६४५	गोरा कुंभार
निघाले आज तिकडच्या	६२८	वाहतो ही दुर्वांची जुडी
निज बाळा रे	३२८	पुण्यप्रभाव
निजवश केला	१७४	स्वयंसेवक
निराकार ओंकार	५८४	जयजय गौरीशंकर
निराकार त्या	७०	शापसंभ्रम
निराधार जीवे	१६३	संन्याशाचा संसार
निशामय कालिया	४६१	सज्जन
निशिदिनी मती	१९३	तुरुंगाच्या दारात
निंद्य जीवनक्रम	७९	संशयकल्लोळ
नुरले मानस	४८२	कान्होपात्रा
नृपकन्या तव जाया	२५६	स्वयंवर
नृपति कन्या का	३१९	चित्रवंचना
पतित तू पावना	४८६	कान्होपात्रा
पतित पावना भेट	४९७	विधिलिखित
पतित तो का नावडे	४८०	कान्होपात्रा
पथ दिसता परि	१९८	सोन्याचा कळस

पद	क्रमांक	नाटक
पद पंकजाते	४७३	युगांतर
परक्याचे धन कन्या	९	शाकुंतल
परम गहन	३४१	एकच प्याला
परम गहन पाश	४१४	तुलशीदास
परम सुवासिक	३०	सौभद्र
परवशता पाश	४४३	रणदुंदुभि
परिणाम होई सुखाचा	१५२	हाच मुलाचा बाप
पशुमात्र खचित	४५७	श्री
पसरे चोहिकडे	११८	प्रेमशोधन
पंचतुंड नररुंड	१	शाकुंतल
पंथ जात धर्म	६४०	हे बंध रेशमाचे
पाखरा जा	५३६	वहिनी
पाजुनिया सदया सुधारस	३८७	आशा निराशा
पाणि दानि प्रेरणा	४५३	श्री
पायोरी मैने	५०३	अमृतसिद्धी
पारिजात फुलला	५५४	सुवर्णतुला
पावना वामना	१७	सौभद्र
पाश तुटे हा	४६७	सज्जन
पाहिन मी सखया	३९६	शिक्का कट्यार
पाहिला देव सखा	१७५	स्वयंसेवक
पाहि सदा मी	२३१	मानापमान
पाहू द्या रे मज	६४८	गोरा कुंभार
पांडवा सम्राटपदाला	२६९	द्रौपदी
पिता मानिना नाथा	१७०	लयाचा लय
पुनरपि नयना ती	११५	वीरतनय
पुरुषास स्त्री ज्ञानमाला	२७०	द्रौपदी
पुष्पपराग सुगंधित	३५	शारदा
पूर्व दिशा उजळली	६४९	गोरा कुंभार
प्रकट भयो भगवान	५०८	अमृतसिद्धी
प्रणतनाथ रक्षि	३५२	एकच प्याला
प्रणया नव रुचि	३६७	प्रेमसंन्यास
प्रभु अजि गमला	३६४	एकच प्याला

पद	क्रमांक	नाटक
प्रभुपद पंकज	४१३	तुलसीदास
प्रभुपदास नमिल दास	३३४	पुण्यप्रभाव
प्रभु प्रकटला	३६९	प्रेम संन्यास
प्रियकर माझे भ्राते	१८	सौभद्र
प्रियकर वश मजला	३१२	मेनका
प्रिय जरि हा	२८०	सावित्री
प्रिय जाहला	२०१	सोन्याचा कळस
प्रिय न कवण	५१७	लग्नाची बेडी
प्रिया अपराधी	२३५	मानापमान्
प्रिये पहा	३३	~~शारदा~~ सौभद्र
प्रेम गानी	४४२	राक्षसी महत्त्वाकांक्षा
प्रेम नच जाई	२५३	स्वयंवर
प्रेमभाव बोल	४९१	विधिलिखित
प्रेमभावे जीव जगी या	२२९	मानापमान
प्रेम माया	४०३	नेकजात मराठा
प्रेम वरदान	६२२	ययाति देवयानी
प्रेम सेवाशरण	२३६	मानापमान
प्रेम हे नितांत	४०५	पटवर्धन
प्रेमा तिच्या उपया	१४२	वधूपरीक्षा
फसलो या विरहाने	२०३	सोन्याचा कळस
फुलला मनी वसंत	५६०	सुवर्णतुला
बघुनि त्या भयंकर भूता	१०७	शारदा
बघुनि वाटे या	५७	मृच्छकटिक
बघू नको मजकडे	३६१	एकच प्याला
बलसागर तुम्ही	१९	सौभद्र
बहुत छळियले	३८	सौभद्र
बहुत दिन नच	२९	शारदा
बहुत परिने उपदेश	७२	शापसंभ्रम
बारे पांडुरंगा	१६४	संन्याशाचा संसार
बाळा का रुसला	४२७	सत्याग्रही
बाळा घालोनिया गळा	६४	मृच्छकटिक
बिंबाधरा मधुरा	१०२	शारदा

पद	क्रमांक	नाटक
बुझावो दीप	५७१	मंदार माला
बोधा या नच	१८४	सत्तेचे गुलाम
बोल ब्रिजलाला	३२७	पुण्यप्रभाव
बोल हांसरे बोल	४३३	सौभाग्यलक्ष्मी
बोल होईल फोल	२४९	स्वयंवर
बोला अमृत बोला	५३३	कुलवधु
ब्रह्ममूर्ति मूर्तिमंत	६४७	गोरा कुंभार
ब्राह्मण्य सारे रमले	१४०	वधूपरीक्षा
ब्रिजलाला गडे	४३६	मीराबाई
भक्तिभाव हा घ्या	३०७	मेनका
भरे मनात सुंदरा	५८३	जयजय गौरी शंकर
भाग्यवती भुवनात	४१८	नंदकुमार
भाग्यसूर्य नाशूनि	५१८	लग्नाची बेडी
भान हरि हा	४४०	राक्षसी महत्त्वाकांक्षा
भारती जडा	१३३	मूकनायक
भाली चंद्र असे	२२८	मानापमान
भाव भला भजकाचा	३२४	उग्रमंगल
भास मला झाला	२८९	विद्याहरण
भासे जनात राया	३३६	राजसंन्यास
भूषण संसारा	३१०	मेनका
मज गमे ऐसा	१०१	शारदा
मज जन्म देई	३६३	एकच प्याला
मजला कुठे न	५७६	मदनाची मंजिरी
मजला घडावी	२८३	सावित्री
मजवरी तयांचे	९०	संशय कल्लोळ
मदनाची मंजिरी	५६४	पंडितराज जगन्नाथ
मद्य मद चोरी	३०२	विद्याहरण
मद्य वपु	३०४	विद्याहरण
मधु मधुरा तव	२९२	विद्याहरण
मधुकर वनवन	२९३	विद्याहरण
मधु मीलनात	५२८	ब्रह्मकुमारी
मधुप हा पिता	३८८	शिका कट्यार

पद	क्रमांक	नाटक
मधुर किती	७५	शापसंभ्रम
मधुर वचना	५३४	अलंकार
मधुर स्वप्नलहरी	६३३	रंगात रंगला श्रीरंग
मधुसूदन हे	४१०	पट-वर्धन
मन माझे भडकुनि	४१	रामराज्य वियोग
मनरमणा	५३२	कुलवधु
मना तळमळसि	५	शाकुंतल
मनि खेद न करी	१२६	मूकनायक
मन्नेत्र गुंतले	३७	शारदा
मम आत्मा गमला	२४१	स्वयंवर
मम बंधु सखा	४५५	श्री
मम मनी कृष्ण	२६०	स्वयंवर
मम सुखाची	२५७	स्वयंवर
मरण बरे वाटते	४८	मृच्छकटिक
माझ्यासाठी तिने	४०	सौभद्र
माह्विरी चल ग गडे	५२	मृच्छकटिक
माता दिसली	२१४	मानापमान
माया वचन	३८१	शिक्का कट्यार
मानभंग दाही	३६०	एकच प्याला
मानस का	३५३	एकच प्याला
मानस का हे	३२१	उग्रमंगल
मानसा या देहा	४२०	नंदकुमार
मानसीच्या या मंदिरी	५५०	अर्ध्या वाटेवर
मानसी राजहंस	२०७	भूमिकन्या सीता
मानिनी सोड तुझा	५७७	मदनाची मंजिरी
मानिली आपुली	८८	संशय कल्लोळ
मानिले पित्याहुनि	१३८	वधूपरीक्षा
मान्य कांत वरिला	३८४	आशा निराशा
माया वचन दे	३९१	शिक्का कट्यार
मितभाषिणी	४०७	पट-वर्धन
मित्रा मम जन्म	६९	शापसंभ्रम
मी अधना	२३७	मानापमान

पद	क्रमांक	नाटक
मी कुमार	१६	सौभद्र
मी नवबाला	४३८	राक्षसी महत्त्वाकांक्षा
मी नारि नरांचे	३१७	महानंदा
मी पुन: वनात	२०६	भूमिकन्या सीता
मी समजु काय तरी	११०	शारदा
मूर्तिमंत भीति	१०६	शारदा
मृगनयना रसिक	८९	संशय कल्लोळ
मेघ पटला	१९७	सोन्याचा कळस
मैत्रा अति	६०	मृच्छकटिक
म्हातारा इतुका	१०४	शारदा
म्हाने चाकर	१९६	सोन्याचा कळस
यतिमन मम	६२०	ययाति देवयानी
या घरी असावा	१९९	सोन्याचा कळस
या जिवलगा	४००	नेकजात मराठा
या जिवा	१६९	सोन्याचा कळस
या धनागम	१५३	हाच मुलाचा बाप
या नव नवल	२१६	मानापमान
या प्रणयी	१७९	स्वयंसेवक
या भवनातिल	६१५	कट्यार काळजात घुसली
युवतिमना दारुण	२२०	मानापमान
ये क्षणी	५३९	एक होता म्हातारा
येतिल कधि	५५६	सुवर्णतुला
ये मोसम	५८०	मदनाची मंजिरी
रति रमणा	३९८	नेकजात मराठा
रतिहुनी सुंदर	५५८	सुवर्णतुला
रमणि मजसि	२४४	स्वयंवर
रमवाया जाऊ	५३	मृच्छकटिक
रमवि नयना	३७१	प्रेमसंन्यास
रवि मी	२३०	मानापमान
रंग अहा	३२९	पुण्यप्रभाव
रंग उधळले	५४९	शिक्का कट्यार
रंग रंग	५९१	मेघमल्हार

पद	क्रमांक	नाटक
रागिणी मुखचंद्रमा	५५५	सुवर्णतुला
राधाधर मधु	१३	सौभद्र
रामरावणहि रणा	२२३	मानापमान
राम रंगिले	४१२	तुलसीदास
रुचिरचि हा	४३४	मीराबाई
रुसली राधा	५३८	तुझं नि माझं जमेना
रूपबली नरशार्दूल	२४५	स्वयंवर
रे तुझ्यावाचून काही	५९८	स्वरसम्राज्ञी
लग्नविधितील खरे	८२	संशयकल्लोळ
लग्न होईना नाथा	३०१	विद्याहरण
लग्नाला जातो	१५	सौभद्र
लढवू गुरुला	२७३	द्रौपदी
लपविला लाल	२५४	स्वयंवर
ललना कुसुम	५३७	वहिनी
ललना दिसे	४६९	युगांतर
ललना देवता	५२१	जग काय म्हणेल
ललना पाणि ग्रहणा	३८९	शिपका कट्यार
ललना मना	३५०	एकच प्याला
ललना लाडकी	१७१	लयाचा लय
ललित बघुनी	११७	प्रेमशोधन
लवकरि धावरे	३७३	आत्मतेज
लहरी अतां	५१०	अमृतसिद्धी
लागे हृदयी	३३९	एकच प्याला
लाल शालजोडी	२८	सौभद्र
लावि चटक	४३९	राक्षसी महत्त्वाकांक्षा
लाविना मन	२८२	सावित्री
लांछन ही दया	३०५	विद्याहरण
लांछना उगा	१९२	तुरुंगाच्या दारात
लोटु नका कांता	३५५	एकच प्याला
लोळत कच	२९८	विद्याहरण
वद जाऊ कुणाला	२४	सौभद्र
वरि गरिबा	२१३	मानापमान

पद	क्रमांक	नाटक
वरित ह्या देवांच्या	४१६	नंदकुमार
वसुधातल रमणीय	३४८	एकच प्याला
वसंत की बहार	५७२	मंदार माला
वाजिव रे	३२५	पुण्यप्रभाव
वाजे नभी चौघडा	५१९	वंदेमातरम
वार्ता मौनदा	१८५	सत्तेचे गुलाम
वाहि तू ते	१४५	कुंजविहारी
वांछिता भावना	१६२	संन्याशाचा संसार
विकल मन आज	६३७	हे बंध रेशमाचे
विटला या जगी	१६०	संन्याशाचा संसार
विनयहीन वदता नाथा	२२५	मानापमान
विराट ज्ञानी	२७१	द्रौपदी
विषफला का	४६६	सज्जन
विसावा माझा	२०४	सोन्याचा कळस
विहार शुल्क	१९१	सत्तेचे गुलाम
वेल लावी ती	५१३	उद्याचा संसार
वेध तुझा लागे	३४०	एकच प्याला
वैरिण झाली	१६१	संन्यासाचा संसार
वैरि भुजंग	४०८	पट-वर्धन
वैरी गमली	१६७	संन्याशाचा संसार
वैरी मारुयाला	२६१	स्वयंवर
वैशाखमासि वासंतिक	११	सौभद्र
व्यक्त रदन	१२५	मूकनायक
व्यर्थ मी जन्मले	२३	सौभद्र
शठमति सजला	१८३	सत्तेचे गुलाम
शत जन्म शोधिताना	४७५	सन्यस्त खड्ग
शर लागला	४८४	कान्होपात्रा
शंकाहि नाहि	३४४	एकच प्याला
शांत दांत	४३	रामराज्यवियोग
शांतवा हो	४०८	पट–वर्धन
शिव शिव जन्मा	३१५	महानंदा
शूरा मी वंदिले	२२६	मानापमान

पद	क्रमांक	नाटक
श्रीमंत पतीची	१०३	शारदा
श्री नव नवरी	२३४	मानापमान
श्रीरंगा कमला कांता	६२९	होनाजी बाळा
सकल चराचरि	३३८	भावबंधन
सखये अनुसूये	३	शाकुंतल
सखये विसरुनी	३७२	प्रेम संन्यास
सखि भावगीत	५५१	देहू रोड
सखि मुखचंद्र	४५२	श्री
सखे शशिवदने	६६	मृच्छकटिक
सजला नटला	२८५	सावित्री
सज्ज करुनि चाप	७१	शापसंभ्रम
सत्पात्र हो ललना	१२७	वधू-परीक्षा
सत्य वदे वचनाला	३५६	एकच प्याला
सत्य सत्य नच	३११	मेनका
सदा कलहाविना	१८७	सत्तेचे गुलाम
सदा प्रणया	१४७	कुंजविहारी
सनातन नाद	२८४	सावित्री
संनिध जी सेवा	३०८	मेनका
सप्तसूर झंकारित	५८२	जयजय गौरीशंकर
समयी सखा	४७४	सन्यस्त खड्ग
सर्वात्मका सर्वेश्वरा	६२१	ययाति देवयानी
सवतचि भासे	२३८	मानापमान
सहज कशि	१३५	मूकनायक
संगीत रस	६४१	हे बंध रेशमाचे
संशय का मनि	८९	संशय कल्लोळ
संसारि विषारी	३४५	एकच प्याला
साजणी बाई	३६५	राजसंन्यास
साद देती हिमशिखरे	६०३	मत्स्यगंधा
साम्य तिळहि	७८	संशय कल्लोळ
सार्थचि ते वदती	४७	मृच्छकटिक
सावज माझं गवसलं	५८६	जयजय गौरीशंकर
सावन घन	५६३	पंडितराज जगन्नाथ

पद	क्रमांक	नाटक
सावळा वर	१००	शारदा
सांडुनिया रिपु	३७५	शहाशिवाजी
सांप्रत मज	४९३	विधिलिखित
स्त्रिया रणि बद्ध	३३७	भावबंधन
सुकनातच्चि जागि	४७६	संन्यस्त खड्ग
सुकांत चंद्रानना	७७	संशय कल्लोळ
सुखद जगि	३९८	शिक्का कट्यार
सुखमय आशा	३६८	प्रेमसंन्यास
सुखवितो मधुमास	६१२	घनःशाम नयनी आला
सुख विलया	४४१	राक्षसी महत्त्वाकांक्षा
सुखावित या	५४५	देवमाणूस
सुखाने रगाया	१८९	सत्तेचे गुलाम
सुजन कसा	२४२	स्वयंवर
सुधी बालिका	१८८	सत्तेचे गुलाम
सुरत वियाकि	६१९	कट्यार काळजात घुसली
सुरसुख खनि	२९०	विद्याहरण
सुलभ मनि गणा	१२८	मूकनायक
सुंदर खाशी	९४	शारदा
सुंदर मुख ललना	२५८	स्वयंवर
सेव्य संसार	४२०	प्रेम शोधन
सोडि नच मज	३५९	एकच प्याला
सोडिला प्रखर	४६२	सज्जन
सोऽहम हर	५६९	जय जय गौरी शंकर
स्मर तापाच्या	७३	शापसंभ्रम
स्वकर शपथ	८७	संशकल्लोळ
स्वजनादी आसरा	४९६	विधिलिखित
स्वार्थी जी	९६	शारदा
हजरत सलाम	३८२	आशा निराशा
हरिला क्षणी	४५०	कृष्णार्जुन युद्ध
हरि मेरे	५७४	मंदारमाला
हा गगनपति	३७७	शहाशिवाजी
हा टकमक पाही	२१२	मानापमान

पद	क्रमांक	नाटक
हा सकल देह	६३	मृच्छकटिक
हा घन मदयुत	१५५	हाच मुलाचा बाप
हा हृदयिचा	३८०	शहाशिवाजी
हा हिणवाल	२७६	द्रौपदी
हालत वाते	३३१	पुण्यप्रभाव
हासरा चंद्रमा	५२०	जग काय म्हणेल
हासवि नाचवी	१५६	जागती ज्योत
हांस हांसरे	५४२	एक होता म्हातारा
हांसते मनी	५२२	आशीर्वाद
ही आस या	४०४	नेकजात मराठा
ही कोण कनकांगी	६१३	घनशाम नयनी
ही जरि वसुधा	२०५	सोन्याचा कळस
ही प्रेम विमल	१४४	कुंजविहारी
ही बहु चपल	८२	संशय कल्लोळ
ही माला	१९०	सत्तेचे गुलाम
ही समज तव	५११	अमृतसिद्धी
हृदय जाळी	१४३	वधू-परीक्षा
हृदय धरा	७६	संशय कल्लोळ
हे अति नवल	४४९	कृष्णार्जुन युद्ध
हे करुणा करा	६३०	धन्य ते गायनी कळा
हे नंदलाल	६१८	कट्यार काळजात घुसली
हे प्रभोविभो	१२४	मूकनायक
हे मदंगा	१[illegible]१	विक्रम शशिकला
हे जिवित सकल	१२३	प्रेमशोधन
होती द्वारका	१४	सौभद्र
होय संसार	१३२	मूकनायक
क्षण आला	५३१	कुलवधू

□ □

ऋणनिर्देश

वसंत शांताराम देसाई
बाबूराव ढेकणे
मा. अनंत दामले
द. ग गोडसे (मुंबई मराठी साहित्य संघ)
भालचंद्र पेंढारकर
विद्याधर गोखले
अच्युत तारी
लतिका जोशी
श्री. पारायणे
सौ. आशा सुतार
भाऊराव टेंबे
वसंत कानेटकर
नीलकंठ खाडिलकर
माई वरेरकर
मो. ग. रांगणेकर
वि. वा. शिरवाडकर
शिरीष पै
ना. सी. फडके
बाळ सावरकर
बाळ कोल्हटकर
प्रकाश घांग्रेकर
कवि अनिल
अनंत काणेकर

परिशिष्ट

मराठी नाट्यसंगीताच्या संदर्भात किर्लोस्करांच्या जमान्यात संगीताचे दिग्दर्शन अथवा पदांच्या चाली कोणी दिल्या याची निश्चित माहिती सापडत नाही. हे बहुधा सांघिक काम असावे असा जाणकारांचा तर्क आहे. 'मानापमान' नाटकाच्या पदातील चाली गोविंदराव टेंबे यांच्या होत्या यात शंकाच नाही. तसे ठळक संगीत दिग्दर्शन भास्करबुवा बखले, वझेबुवा आणि मास्तर कृष्णा यांनी केले. पण गंधर्व नाटकमंडळींच्या अखेरच्या काळात संगीत दिग्दर्शनात सुंदराबाई, विनायकबुवा पटवर्धन आणि लोंढे यांचा हातभार लागला असावा असे जाणकार सांगतात पण हा एक अभ्यासाचा आणि संशोधनाचा विषय आहे.

नाटकातील पद्यरचनेबाबत असेच वाद आहेत. पण अनेक वेळा अनेक नाटककारांनी आपली पद्यरचना इतर नाटककारांकडून तयार करवून घेतल्याचे दिसते. त्याची सुरुवात सं. शाकुंतल नाटकापासून झाली. शाकुंतल नाटकात सुरुवातीला शकुंतलेला पदे नव्हती. कारण शकुंतलेचे काम करणाऱ्या नटाला गाता येत नव्हते. पण पुढे भाऊराव कोल्हटकरांसारखा गायक नट या भूमिकेसाठी उपलब्ध झाला तेव्हा नाट्याचार्य देवलांनी शकुंतलेची पदे तयार केली. गडकऱ्यांच्या भावबंधन नाटकातील पदे तात्यासाहेब कोल्हटकरांनी केली तर 'एकच प्याला'मधील पदे विठ्ठल सीताराम गुर्जर यांनी केली. प्रेमसंन्यास नाटक संगीत स्वरूपात नटवर्य लोंढे यांनी आणले त्यावेळी त्यातील पदे वसंत शांताराम देसाई यांनी केली. इतर नाटकांच्या पद्य-रचनेचा तपशील पुढीलप्रमाणे :

कृष्णार्जुन युद्ध	: यातील मूळ नाटककाराच्या पदात योग्य ती सुधारणा तात्यासाहेब कोल्हटकर यांनी केली. पण नाटकात नाटककार तात्यासाहेब केळकर यांची मूळ पदे आणि कोल्हटकरकृत पदे या दोहोंचा समावेश आहे.
ब्रह्मकुमारी	: बेडेकरांच्या या नाटकातील एकूण ३२ पदांपैकी १८ पदे वा. ना देशपांडे यांची. विलोपले मधुमीलनात हे पद वा. ना. देशपांडे यांचे.
सन्यस्त खड्ग	: यातील मर्मबंधातली ठेवही हे पद शं. बा. शास्त्री यांचे.
आंधळयाची शाळा	: गीते–अनंत काणेकर.
घनःश्याम नयनी आला	: शांता शेळके.
हे बंध रेशमाचे	: शांता शेळके.

संत तुकाराम, कान्होपात्रा, अमृतसिद्धी, देहूरोड आदि नाटकात संतकवींचे अभंग आणि भजने वापरण्यात आली आहेत. वरेरकरांच्या संन्याशाचा संसार या नाटकातही तुकारामाचा अभंग समाविष्ट करण्यात आला आहे. दारवेकरांच्या कट्यार काळजात घुसली या नाटकात जुनी हिंदी कवने समाविष्ट केली आहेत. त्यात कबीराच्या एका भजनाचे दारवेकरांनी रूपांतर केले आहे.

□

REFBK-0025628

२५०५
२५६२८
२६४८८